

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

МАРІЯ БРҀС

**ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА
ЎКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Частина друга

**Практичний матеріал
Термінологічний словник
Тестові завдання**

Івано-Франківськ
2024

УДК 811.161.2(091)
ББК 81.2Ук-0
Б89

Рекомендувала
до друку науково-методична рада факультету філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 1 від 27 вересня 2024 р.)

Рецензенти

Грециук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лесюк Микола Петрович – доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Меркулова Оксана Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Запорізького національного університету.

Брус М.П.

Б89 Історична граматики української мови. Частина друга. Практичний матеріал. Термінологічний словник. Тестові завдання: навчальний посібник. Івано-Франківськ: ПП Голіней О.В., 2024. 156 с.

У посібнику представлено навчальний і науковий матеріал з історії української літературної мови XI–XV ст., яка становить основу вивчення програмної дисципліни «Історична граматики української мови» у закладах вищої освіти. З метою пізнання і засвоєння найдавнішого писемного періоду розвитку української мови систематизовано відомості про становлення основних мовних рівнів – фонетичного, лексичного, словотвірного і граматичного.

Посібник складається з трьох частин. До другої частини входить практичний матеріал, термінологічний словник і тестові завдання. Практичний матеріал містить завдання для закріплення і повторення вивчених тем, для виконання самостійних та індивідуальних робіт. Термінологічний словник розкриває найважливіші лінгвістичні поняття з навчальної дисципліни. Тестові завдання – це сукупність вирав для визначення рівня знань студентів, якості засвоєння ними матеріалу.

Посібник укладено для підготовки здобувачів вищої освіти рівня бакалавра зі спеціальності 035 Філологія, а також для вчителів-словесників, науковців-лінгвістів, знавців і дослідників історії української мови.

УДК 811.161.2(091)
ББК 81.2Ук-0

ЗМІСТ

Передмова

ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Вступ	9
Фонетика і фонологія	
1. Спільнослов'янські звукові зміни	12
2. Східнослов'янські фонетичні явища	14
3. Фонологічна й фонетична системи української мови XI–XV ст.	16
4. Продовження розвитку фонетичних рис української мови	18
Лексика і словотвір	
1. Формування праслов'янського лексичного складу	20
2. Становлення лексики української мови XI–XV ст.	22
3. Словотворення іменних частин мови	24
4. Словотвір дієслів і незмінних частин мови	26
Морфологія	
1. Граматичні системи іменника та прикметника	28
2. Граматичні класи займенника і числівника	30
3. Дієслівна граматична система	32
4. Граматичні функції незмінних частин мови	34
Синтаксис	
1. Структура речень української мови XI–XV ст.	36
2. Синтаксис простого речення	38
3. Синтаксис складного речення	40
4. Синтаксис відмінків	42
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	44
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	88
Список писемних пам'яток	142
Список лексикографічних праць	145
Список рекомендованої літератури	147
Умовні скорочення й позначення	154

ПЕРЕДМОВА

Історія мови – найскладніша ділянка вивчення української мови, особливо перші етапи становлення української мови. Вона губиться в глибині віків, і визначити початок української мови дуже важко, як і людської мови взагалі. Про початок української мови можна говорити лише на основі проведеної реконструкції найдавніших мовних періодів розвитку людства. Однак безсумнівним є те, що її літературно-писемна форма була пізнішою в часі, ніж розмовна.

В історії української мови слід виділяти дописемний і писемний періоди. Дописемний період був досить тривалим і охоплював розвиток племінних, згодом діалектних мовних особливостей, що лягли в основу української мови. А до перетворення чи переростання діалекту, групи діалектів в окрему мову спонукають набуття ними оригінальної структурної організації на всіх рівнях, відмінної від інших сформованих споріднених мов, і різноманітні суспільні або суспільно-політичні фактори. Дописемний період як час виникнення перших рис української мови і формування її діалектних особливостей знайшов часткове опрацювання й відображення у багатьох наукових працях, що дало змогу констатувати про формування української мови ще в додержавний період. Однак на протоукраїнському ґрунті відбувалося тільки зародження, визрівання й накопичення мовних рис, що згодом дали початок майбутній українській мові, писемні традиції якої тягнуться від XI ст. – часу появи писемних українських джерел.

Період XI–XV ст. є показовим і визначальним етапом у формуванні української мови, бо на цей час припало творення й функціонування літературно-писемної мови з унікальними правописом та вимовою. За відсутності в українській лінгвістиці вироблених критеріїв визначення меж між етапами становлення мови в посібнику подано власні принципи, що базуються на внутрішньому й зовнішньому розвитку української мови. За початок відліку української мови взято XI ст., пов'язане з виникненням перших писемних творів у Київській Русі, що відображали риси української мови, і становленням основних рівнів української мови, а за кінець відліку – XV ст., пов'язане з пізнім відтворенням найдавніших українських писемних пам'яток, первинною документацією окремих

українських мовних явищ, започаткованих у давньоукраїнській період, та із завершенням формування української мови як окремої системи. В XI–XIII ст. постають і поширюються півднем Русі фонетичні, граматичні, лексичні та інші новотвори, притаманні українській мові, а на період XIV–XV ст. припадає первинна або частіша фіксація українських мовних явищ, започаткованих у минулому.

Передумовами становлення української мови були впливи старослов'янської як першої писемної мови на Русі, розвиток мовнотериторіальних ознак додержавного періоду, українського фольклору та суспільно-політичної мовної практики Київської землі. І весь період XI–XV ст. був сприятливим для розвитку української мови, що охопив існування централізованої Київської держави, Галицько-Волинської Русі і Великого князівства Литовського, тобто являв собою період вільного й самостійного розвитку української мови, аж до кінця XV ст. – до позбавлення українських князівських династій влади і втрати української державності.

Важливість глибокого і ґрунтовного пізнання та засвоєння історії української мови, з'ясування розвитку української мови в XI–XV ст., усвідомлення процесу становлення власної писемної традиції зумовили підготування цього посібника. На сьогодні відомо багато лінгвістичних праць з історії української мови, однак немає системного опрацювання всієї наукової бази для комплексного відображення історії української мови і всебічного вивчення її як навчальної дисципліни у закладах вищої освіти. У зв'язку з цим метою написання посібника стало узагальнення й представлення в широкому обсязі наукових даних з історії української мови XI–XV ст., щоб дати студентам глибокі знання про найбільш давній писемний період розвитку української мови, добитися правильного розуміння й усвідомлення історії становлення та формування української мови, показати стан вивчення вказаного історичного періоду в сучасній лінгвоукраїністиці.

Навчальний посібник складається з трьох частин. Перші дві частини структуровано відповідно до становлення основних рівнів української мови – фонетичного, лексичного, словотвірного, морфологічного й синтаксичного, з метою вивчення основних закономірностей розвитку фонетичної системи, лексичного складу,

словотвірної структури, граматичної будови української мови в найдавніший писемний період її розвитку – XI–XV століттях. А в третій частині подано вибрані праці з історії вивчення писемних джерел XI–XV ст. і зразки писемних пам'яток для набуття навичок читання й аналізування їх.

Перша частина містить теоретичний матеріал і тематичні таблиці. Теоретичний матеріал зосереджено у чотирьох основних розділах, до вивчення яких підводить вступний розділ, що розкриває важливі поняття з історії української мови як навчальної дисципліни і наукової галузі. Усі розділи посібника – Вступ, Фонетика і фонологія, Лексика і словотвір, Морфологія, Синтаксис – розкривають процеси дописемного й писемного розвитку української мови – від праслов'янської епохи до XI–XV ст. та акцентують увагу на мовних змінах і процесах, характерних для української мови XI–XV ст. Структурування й групування матеріалу в межах розділів знайшли компактне й стисле відображення в тематичних таблицях. Для узагальнення теоретичного матеріалу й упорядкування тематичних таблиць, а далі для укладання термінологічного словника використано лінгвістичні праці М.А. Жовтобрюха, В.М. Русанівського, С.П. Бевзенка, С.П. Самійленка, О.П. Безпалька, О.С. Мельничука, Л.Л. Гумецької, В.В. Німчука, Г.П. Півторака, П.К. Коваліва, І.І. Огієнка, Ю.В. Шевельова та інших учених.

Друга частина посібника містить практичний матеріал, термінологічний словник і тестові завдання. Практичний матеріал подано й упорядковано потемно до всіх розділів посібника. Під час збирання фактичного матеріалу для опису мовних явищ, розроблення практичних завдань до розділів, упорядкування тестової частини роботи, уведення фрагментів давніх українських творів особлива увага була звернута на писемні пам'ятки XI–XV століть, зокрема на твори *«Повчання» Володимира Мономаха початку XI ст.*, *«Слово о законі і благодаті» митрополита київського Іларіона середини XI ст.*, *Устав князя Володимира про десятини, суди та про людей церковних XI–XII ст.*, *Устав князя Ярослава про церковні суди XI–XII ст.*, *Збірник Святослава 1073 р.*, *«Повість временних літ» початку XII ст.*, *Лаврентіївський літопис, Іпатіївський літопис, Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр.*, *Галицьке (Крилоське) Євангеліє 1144 р.*, *Луцьке Євангеліє XIV ст.*, *Київський Псалтир 1397 р.*, *«Слово про*

погибіль Руської землі» XIII ст., «Грамоти XIV ст.», «Українські грамоти XV ст.» та ін.

Ґрунтовну базу для підготовки посібника склали і лексикографічні й енциклопедичні праці, зокрема: «Історичний словник українського язика. Т. I. А–Ж» за ред. Є. Тимченка (Мюнхен, 1985); «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» у 2 т. за ред. Д.Г. Гринчишина, Л.Л. Гумецької, І.М. Керницького (Київ, 1977–1978); Тимченка Є. «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» у 2 кн., відп. ред. В.В. Німчук (Київ–Нью-Йорк, 2002–2003); «Етимологічний словник української мови» у 7 т. за гол. ред. О.С. Мельничука (Київ, 1982, 1985, 1989, 2004, 2006, 2012); «Українська мова: енциклопедія», ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. (Київ, 2007) та ін.

Практичні, тестові завдання й тексти писемних пам'яток передані тогочасною українською мовою, з використанням графічної системи XI–XV ст. Під час упорядкування завдань без покликання на писемні джерела до уваги взято тогочасну кириличну графіку, зокрема для передання голосних звуків [і], [ѣ], [е], [ь], [ā], [ы], [у], [ъ], [о], [а] – використано відповідно літери и, ѣ, е, ь, я, ы, у (оу, ю), ъ, о, а (я); для передання приголосних звуків [в], [м], [й], [н], [н'], [р], [р'], [л], [л'], [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [г], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к], [х], [с], [с'], [ш], [ч], [ц'], [ф] – літери в, м, й, н, р, л, б, п, д, т, з, г, з, ж, дж, дз, к, х, с, ш, ч, ц, ф, а також щ – для [шч]. Якщо ж укладено завдання або дібрано текст на основі писемних творів, то використано графіку відповідної писемної пам'ятки. Тому в посібнику знайшли відображення ще й інші букви давньої кирилиці, перейняті з текстів українських пам'яток, зокрема Ѧ «юс малий», ѧ «юс великий», ѿ «омега», ѿ «фіта», ѣ «ксі», ѿ «псі», ѿ «іжиця», ѿ «оукъ», ѿ «нєсть», ѿтовані я, ѿа, ѿж.

Третя частина посібника містить хрестоматійні матеріали – вибрані наукові праці про писемні пам'ятки давньоукраїнської мови і вибрані тексти писемних пам'яток XI–XV ст., для аналізування наукових праць і мови писемних джерел із метою закріплення й поглиблення знань про розвиток української мови в XI–XV ст. З увагою на велику кількість різноманітних історичних студій за основу було взято праці провідних українських дослідників давніх

писемних пам'яток (Л. Булаховського, І. Свенціцького, В. Німчука, М. Пешак, В. Русанівського та ін.), щоб дати студентам знання про писемну спадщину XI–XV ст., про правила видання й відтворення давніх творів, про різні підходи вчених до вивчення писемності XI–XV ст. Наукові дослідження представлено в скороченому (зменшеному) вигляді, зі збереженням змісту й форми авторського тексту, крім покликань, приміток, пояснень, прикладів, наведених дрібним шрифтом.

Узірцем для упорядкування текстів писемних пам'яток стала книга В.В. Німчука «Історія української мови. Хрестоматія XI–XIII ст.» (2015). Однак зі всього масиву представлених у вказаній праці і загалом відомих на сьогодні писемних джерел XI–XV ст. використано тільки фрагменти давніх пам'яток, що мали би найбільшою мірою відображати риси української мови кожного століття і загалом специфіку української мови XI–XV ст. (напр., літописи XI–XIII ст., грамоти й ділові документи XIV–XV ст.). Тексти писемних джерел подано за «Правилами видання пам'яток, них українською мовою та церковнослов'янською української редакції» В.В. Німчука (Київ, 1995).

У кінці кожної частини навчального посібника подано списки писемних пам'яток, лексикографічних джерел і рекомендованої літератури, з уведенням до них праць, що стосуються матеріалу всіх частин посібника. Списки впорядковано за сучасними вимогами щодо подання літератури та з уніфікуванням усіх частин бібліографічного опису праць.

ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Вступ

1. Засади вивчення української мови XI–XV ст.
2. Слов'янська мовна єдність.
3. Писемність у східних слов'ян.
4. Розвиток української мови.
5. Поняття *руська мова*, *українська мова*.
6. Джерела вивчення української мови.

Завдання

1. Розкрийте значення понять у сучасній лінгвістиці: «індоевропейська мова», «спільнослов'янська мова», «старослов'янська мова», «руська мова», «давньоукраїнська мова», «староукраїнська мова», «церковнослов'янська мова», «нова українська літературна мова».

2. Розмістіть у послідовності періоди розвитку української мови та проаналізуйте їх:

спільносхіднослов'янський період, давньоукраїнський період, праіндоевропейський період, новий український період, староукраїнський період, спільнослов'янський період, сучасний український період.

3. З'ясуйте відношення між поняттями і місце їх в історії української мови:

«давньоукраїнська мова» і «давньоруська мова», «походження української мови з праслов'янської» і «походження української мови з киево-поліського й галицько-подільського діалектів», «виникнення східнослов'янського письма» й «упорядкування східнослов'янського письма», «пам'ятки української писемності» і «пам'ятки руської писемності».

4. Визначте стиль давніх писемних пам'яток і згрупуйте їх за стильовою належністю:

«Слово о законі і благодаті» митрополита Іларіона XI ст., Остромирове Євангеліє 1056–1057 рр., Збірник Святослава 1073 р., Мстиславове Євангеліє близько 1117 р., «Повчання» Володимира Мономаха початку XI ст., Галицько-Волинський літопис XIII ст., Києво-Печерський патерик XIII ст.

5. Покажіть пам'ятки писемності в порядку від найбільшого до найменшого відображення ними українських мовних рис:

«Руська правда» XI–XII ст., Збірник Святослава 1076 р., «Повість временних літ» XII ст., «Слово о полку Ігоревім» XII ст., «Слово Данила Заточника» XIII ст., Київський літопис XII ст., Євсевієве Євангеліє 1283 р., Луцьке Євангеліє XIV ст., Четья 1489 р.

6. Підготуйте дискусію з обговоренням питань:

«виникнення української мови взагалі», «становлення давньоукраїнської мови», «формування специфічних рис української мови», «розвиток східнослов'янської писемності», «поява перших писемних пам'яток», «походження назв «українська мова» й «руська мова»».

7. Охарактеризуйте мову давнього писемного твору:

Князь же Мъстиславъ сѣде на столѣ брата своего Володимеря, на самыи великъ день, в лѣто 6797 12 мѣсяца априля 10 день, и нача княжитѣ по братѣ своемъ, правдолюбіемъ свѣтятся къ всей братіи своей и къ бояромъ и къ простымъ людемъ; и бысть радость велика людемъ тогда: се въскресеніе Господне, а се княже сѣденіе... (ГВЛ, 151).

8. Розкрийте походження літер і графічні особливості давнього писемного тексту:

Ни похвалы себѣ глѣти. ні иномоу хвалаишѣ послушати. въ таинѣ все творити: и не на видѣніе чловѣкомъ творити. нѣ тѣкмо отъ бѣ хвалы и мѣсти просити: Помышляти прѣшшестве отъсоудоу. приготоваая благая правѣдньнымъ (Ізб 1076, 472).

Список літератури

Бойчук М.К. Вступ. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Исторична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 3–76.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. 4-те видання. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 154 с.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 11–26.

Житецький П.Г. По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV вв. *Вибрані праці. Філологія* / відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1987. С. 287–300.

Ковалів П. Вступ до історії східнослов'янських мов / ред. проф. д-р В. Стецюк; Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк, 1970. 160 с.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 5–25.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 5–27.

Німчук В.В. Виникнення східнослов'янської писемності. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 6. С. 3–16.

Німчук В.В. Походження української мови. Етнічна та етнокультурна історія України: у 3 т. / ред. О.Б. Діденко, Є.І. Мазніченко, К.В. Харченко; відп. ред. Г.А. Скрипник. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 351–468.

Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Київ – Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Академія, 2001. 152 с.

Русанівський В.М. Вступ. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 7–62.

Скляренко В. Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження / відп. ред. Г.П. Півторак. Київ: Довіра, 2006. 97 с.

Українська мова: енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Видання третє, зі змінами і доповненнями. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 856 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії. *Історія української мови: хрестоматія* / упоряд.: С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 191–205.

ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ

1. Спільнослов'янські звукові зміни

- 1.1. Становлення праслов'янської звукової системи.
- 1.2. Палаталізація приголосних звуків [g], [k], [x].
- 1.3. Сполучення приголосних зі звуком [j].
- 1.4. Зміни в системі вокалізму.
- 1.5. Структурування й перебудова складів.

Завдання

1. Відтворіть індоєвропейські форми праслов'янських слів:

**drugъ, *kosa, *sadъ, *dŏti, *mostъ, *vъrxъ, *dymъ, *slovo, *sluxъ, *dvъrbъ, *godъ, *krasa, *směxъ, *konъ, *pъlnъ, *duša, *lъnъ, *dvorъ, *pameť, **тъma, *kl'učъ, *ęzykъ, *divo.*

2. Дайте характеристику слов'янських звуків у порівнянні з індоєвропейською мовою:

**krěpiti, *němъ, *dobrota, *duxъ, *kriknŏti, *blědъnъ, *nožъ, *klętvа, *tъrgъ, *večerъ, *tvъrdъ, *bogatъ, *krъstъ, *agoda, *dъždъ, *xъlmtъ, *kŏdělъ, *ledъ, *košikъ, *tъrnъ, *novъjъ.*

3. Зробіть складоподіл праслов'янських слів і зіставте з індоєвропейською мовою:

**sila, *mirъ, *kremy, *zŏbъ, *bělъ, *pěna, *vъdova, *stěna, *zęť, *kry, *starъ, *orъlъ, *mŏdrъ, *vъlna, *kosarъ, *sněgъ, *тъgla, *synъ, *besěda, *kradja, *bělъka, *svęť, *bratrъ.*

4. Доберіть індоєвропейські форми до українських слів і поясніть їх звукозміни:

даръ, роса, чистыи, возъ, сѣчь, сухъ, веселыи, тынъ, вино, мѣхъ, великъ, сѣно, голубъ, мѣра, синиш, вести, медъ, коваль, рѣжъ, снѣха, плтъ, лебедъ, чървъ, рядъ, путо, путь.

5. Визначте праслов'янські форми українських слів і поясніть їх складоподіл:

сѣчастье, дрѣжати, чьстьныи, насмѣшька, правьдънъ, льстъ, бѣдънъ, мѣшькъ, хытръ, зърно, гънати, сѣтъня, борьць, сърпъ, дрѣва, първыи, гърньчаръ, сърдьце, гърдъ.

6. Розкрийте походження шиплячих і свистячих звуків у давніх українських словах:

ночь, дышати, свѣча, друзи, пляшу, грѣшница, нужьда, кричати, вѣлчиши, ученицѣ, сушити, мажу, сѣльнице, дѣлзи, мусѣ, пѣтица, юньць, можеши, страси, колочу, звѣзда, дочи, тѣрзати, роца, плачь, страшьнѣ, пѣлци, дѣлжѣникѣ, цвѣтѣ.

7. З'ясуйте причини появи м'яких приголосних звуків у давніх українських словах:

капля, ноша, буря, дружѣба, вѣньць, тѣща, служу, скучьнѣ, творю, круча, люблю, межа, воля, пушу, кѣняже, мечь, нозѣ, гоню, нарицати, рѣчька, ворози, блюдо, рѣжу, колышу, сажса, ловлю, вяжу, пастуси, вѣжѣжу, руцѣ, земля.

Список літератури

Брус М. П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 27–40.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемні. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 26–60.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 28–45.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Скіяренко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Скіяренко В.Г. Праслов'янські інтонації та їх відбиття в українській мові. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 330–344.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

2. Східнослов'янські фонетичні явища

- 2.1. Фонетична система східнослов'янських мов.
- 2.2. Побудова складів у дописемний період.
- 2.3. Вокалічні й консонатні фонетичні явища.
- 2.4. Чергування голосних і приголосних звуків.
- 2.5. Розвиток нових звукосполучень.

Завдання

1. Зробіть аналіз голосних звуків та їх функціонування в східнослов'янській період:

**bergyni, *xvoja, *děvьka, *xyliti sę, *kladъ, *gonitva, *l'uby, *jъměньje, *bojati sę, *golъjъ, *xрѣstěti, *gor'e, *bѣlostь, *kysnŏti, *xornitelj, *grъmětĭ, *sluxati, *dostojьnъ, *kolęda.*

2. Охарактеризуйте приголосні звуки та їх вживання на східнослов'янському ґрунті:

**gъrdyni, *lice, *xlěbati, *dělo, *gonitelj, *jъskra, *lězti, *xmara, *grebti, *kaša, *xapati, *junakъ, *lisica, *lipa, *xmyzъ, *ežina, *jъgrišče, *bludo, *kolsъje, *jarъjъ, *dъržati.*

3. Проаналізуйте звукові зміни в словах, реалізовані на східнослов'янському ґрунті:

олень, синиця, осеньныи, мѣзиньць, осетръ, озерьныи, ястребъ, дятьль, ожина, дѣтя, пятыи, дручити, Олександръ, мячь, одинакъ, Олена, сѣмя, беремя, двигнути, ягня.

4. Виділіть рефлекси дифтонгічного сполучення «голосний + м, н» і поясніть їх:

мати, мьну, розминати; звукъ, звонкъ, звучьнъ, звонити; начати, начьну, начинати, начало; путо, опона, припяти, припинати; взяти, вьзьму, вьзимати; дуги, дьму, надымати; память, помьнити, поминати.

5. Визначте рефлекси сполучень [ор], [ол], [ер], [ел] на слов'янському ґрунті:

берегъ, ворота, полонъ, король, володѣти, орачь, колось, дерево, врагъ, холодъ, робота, жеребя, рало, молоти, солома, береза, локть, середа, золото, колода, дорожька, стеречи, ратаи, чрѣво, городити, рости, горобець, долонь.

6. Вкажіть на типи чергувань голосних звуків у словах і причини їх виникнення:

везти – возити, стати – стояти, рвати – отьривати, вѣнъкь – вью, трясти – трусити, звякати – звенети, лѣтати – летѣти, умирали – умьру, колоти – колю, орати – рало, сѣяти – сито, жати – жьну, полоти – полю, боротися – борюся.

7. З'ясуйте типи чергувань приголосних звуків у словах і причини їх виникнення:

хотѣти – хочу, видѣти – вижу, славити – славлю, веду – вела, мостити – мощу, плету – плела, носити – ноша, класти – кладу, ѣздити – ѣзьдѣжу, служити – слуга, возити – вожу, корити – корю, томити – томлю, плакати – плачу.

Список літератури

Брус М. П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 40–52.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка: праці філологічної секції* / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоіз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 26–60.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 45–51.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Складенко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматики параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

3. Фонологічна й фонетична системи української мови XI–XV ст.

- 3.1. Характеристика голосних і приголосних фонем.
- 3.2. Зміни у вокалізмі й консонантизмі.
- 3.3. Наслідки занепаду звуків [ъ], [ь] у системі голосних.
- 3.4. Наслідки занепаду звуків [ъ], [ь] серед приголосних.
- 3.5. Фонологічна система після занепаду [ъ], [ь].

Завдання

1. Відтворіть українською мовою слова з поясненням рефлексів голосних звуків:

**bratana, *krōtiti sę, *xudъ, *drĕmati, *jъnъjъ, *bermę, *domysliti, *jętry, *nemōdrъ, *koldeзь, *xъmelъ, *duшьnъ, *kl'učarъ, *doba, *natręsti, *kloniti sę, *gluxъjъ, *nizъ, *klōbъkъ.*

2. Запишіть українською мовою слова з поясненням рефлексів приголосних звуків:

**dol'a, *nebesъnъjъ, *družina, *xvostъ, *kradenъje, *boзьskъ, *glōbokъ, *dĕtišče, *koxati sę, *nečъstъ, *bitъje, *gor'estъ, *kapnōti, *gōstina, *kъnędzъ, *xlĕbъcъ, *lisa, *klasti.*

3. Доберіть українські відповідники з поясненням сильних і слабких позицій [ъ], [ь]:

**novinъka, *kъniga, *dъnĕstrъ, *boзьjъ, *klevetъnikъ, *dōbъkъ, *kъrčъta, *jъgrъcъ, *dъnъnъjъ, *dъxorъ, *jъskra, *koldъnъ, *dъkti, *nizъkъ, *dъlъžnikъ, *xъlstъ, *jъgrati, *grъkъ.*

4. Розкрийте причини й наслідки занепаду редукованих у межах голосних звуків:

домъ, правдъьныи, хмель, тъпътати, вѣръьныи, събърати, кръшьька, соль, мъсть, пришьльць, вьсь, глътъька, търнъ, брънѣти, котъ, тръвога, зърнъ, вълчица, жьртва, твърдити, веслъ, блъскъ, вършина, тълстъ, хръбътъ, шьвьць, соснъ.

5. Вкажіть на причини й результати занепаду редукованих серед приголосних:

ростъьлина, кожьсьдъьныи, стъькло, бѣчела, вѣньчание, отъьдати, жьньць, поздььныи, кривъьда, сильььныи, реклъ, съшити, чълна, дългыи, вѣстььникъ, ктъ, дъxorъ, пеклъ, сърдььце, мѣрочъьникъ, жььлтыи, чъто, осенью, житие, съдорovyи.

6. Проаналізуйте типи чергувань голосних звуків у давніх українських словах:

посьль – посъла, творьць – творьця, журавль – журавля, свекрь – свекра, гръмь – гръмѣти, хрьсть – хрьстити, конь – коня, печь – печи, село – сельськыи, вѣдро – вѣдрь, палець – пальця, замькъ – замька, ночь – ночи, рьвъ – рьва, гора – горь.

7. Виділіть типи чергувань приголосних звуків у давніх українських словах:

мастити – мастьныи, злость – злостьникь, мѣстье – мѣстити, хрукъ – хрукънути, користьныи – користь, тыжьдьнь – тыжьдьньвыи, перстьнь – перстьня, кѣто – кого, шьдль – шьла, моглъ – могла, гърньчарь – гърньць, сѣдль – сѣла.

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 52–69.

Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка: праці філологічної секції* / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Житецкий П.И. Очерк звуковой истории малорусского нарѣчія. Киев: Университетская типография, 1876. 376 с.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. 244. С. 26–60.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 51–63.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Складенко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

4. Продовження розвитку фонетичних рис української мови

- 4.1. Історія звуків [e], [i], [ы].
- 4.2. Зближення звуків [e] з [и], [o] з [у].
- 4.3. Перехід [e] в [o], [o] в [a], [e] в [a].
- 4.4. Фонетичні зміни на початку слова.
- 4.5. Ствердіння приголосних звуків.

Завдання

1. Простежте історію голосних від праслов'янської до сучасної української мови:

**istina, *svěť, *dunajь, *moldьсь, *nebo, *ablьko, *volsь, *trьvoga, *lěsьkь, *žarь, *ogнь, *svęto, *kolaць, *gadanьje, *doga, *žiti, *lixo, *čelo, *nosь, *dobь, *uxo, *mylo.*

2. Опишіть історію приголосних від праслов'янської до сучасної української мови:

**drugь, *berzovьсь, *klějь, *xlěvь, *gQsакь, *lęti, *kon'uxь, *dьržava, *xvatiti sę, *greby, *aščerica, *dymьnica, *gonitva, *gorditi, *gorьkьjь, *xlopotь, *dumati, *groza, *dьždžiti.*

3. Порівняйте складоподіл давніх українських слів із сучасною українською мовою:

гостиньць, мълчаніе, метьла, свѣтьло, грьчьськь, събрьрь, красивьи, дьлбати, цвѣть, гривьнъ, высокьи, сьрпъ, родьство, вихрь, хлѣбьньи, весло, пълкь, веселіе, краіна.

4. Покажіть відмінності між звуками давньої та сучасної української мови:

стрѣла, рогь, зима, чьрньи, тѣло, гуся, могьла, вьртѣти, брести, хвала, густьи, кривьдити, ученіе, худьи, нива, малина, вечерь, хряць, рыба, зоря, тълстьи, камьнь.

5. Охарактеризуйте зміни голосних звуків упродовж усього писемного періоду:

богатьство, ясньи, щєка, земьньи, яблько, мачєха, шьлкь, семьи, колатати, чєловѣкь, паробькь, жєнатьи, колаць, силовати, богатѣти, покидькь, жєлудь, борании, готєвити, язвина, вечеряти, пьнькь, малєваньи, пьшено, льнькь.

6. Проаналізуйте зміни приголосних звуків упродовж усього писемного періоду:

весна, лебедь, мирьныи, тишина, шелесть, ярьмо, широковы, ключарь, чьрньць, мьнуги, пѣсьнька, глубина, морьськыи, царь, пьшеница, бережистыи, свѣчька, невѣрие, сильныи, бавитися, снѣжьскъ, любовь, чьрствь, мячькъ, степь.

7. Прокоментуйте зміни, що відбулися на початку слів у давній українській мові:

отьчизна, яворь, играти, ягода, острыи, арбузь, явитися, осподарь, имати, ольшина, ясьнь, овьця, окъно, игрьць, отьпускати, яма, огня, улиця, овьса, игъла, осударыни, отьдати, ольха, ухo.

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 69–82.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам’ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*: праці філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П.К. Слов’янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 61–70.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 63–66.

Наконечний М.Ф. До вивчення процесу становлення й розвитку фонетичної системи української мови. *Питання історичного розвитку української мови* / ред. кол.: І.К. Білодід (відп. ред.), С.П. Бевзенко, В.П. Беседіна-Невзорова та ін. Харків: Видавництво Харківського державного університету, 1962. С. 125–165.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Склярєнко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

ЛЕКСИКА І СЛОВОТВІР

1. Формування праслов'янського лексичного складу

- 1.1. Спільноіндоєвропейський словниковий фонд.
- 1.2. Міжіндоєвропейські лексичні паралелі.
- 1.3. Праслов'янський лексикон.
- 1.4. Праслов'янські лексичні запозичення.
- 1.5. Міжслов'янські лексичні зв'язки.

Завдання

1. Виділіть і проаналізуйте за допомогою словників індоєвропейські лексеми:

**bermę, *sestra, *duxati, *bratrъ, *diviti sę, *svekry, *bēda, *tъstъ, *dosaditi, *baba, *čerpъ, *selzenъ, *vydra, *svini, *agnę, *sorka, *qy, *tetervъ, *drěmati, *piskarъ, *pelva.*

2. Визначте й охарактеризуйте за допомогою словників західноіндоєвропейські, східноіндоєвропейські та південноіндоєвропейські лексичні одиниці:

**dolnъ, *pъrstъ, *teļę, *kuna, *berstъ, *bъrzъ, *božъjъ, *soldъ, *drobiti, *krivъ, *borda, *ryba, *jablo, *sejati, *grabъ, *červo, *lěkъ, *bobъ, *sъdravъ, *bogatъ, *bronъ, *čъrnъ, *děra.*

3. Виберіть власне праслов'янські номінації і дайте їм характеристику:

**avorina, *bogyni, *blъskъ, *drazniti, *agoda, *děvica, *besěda, *dogarati, *bezl'udъnъjъ, *dětę, *jata, *ględęti, *esetrovъjъ, *bogatъstvo, *dostatъkъ, *ęčъtenъ, *ablonovъjъ, *glumiti sę.*

4. Виокреміть праслов'янські запозичення і з'ясуйте їх значення:

**arъto, *bjudo, *slugiti, *lixva, *dumati, *askyni, *jariti sę, *dъska, *ban'a, *osъlъ, *avorъ, *ocъtъ, *těsto, *klъbъkъ, *dupъlo, *xręščъ, *mečъ, *lękati, *poganъjъ, *griva, *xormъ.*

5. Відзначте, для яких слов'янських мов характерні найменування:

**bergyni, *dětina, *bělъka, *gъrnъcъ, *palъcъ, *bělъto, *gadъ, *pъsъ, *godina, *qъzъ, *družъka, *bordatъjъ, *dobl'estъ, *xvalъba, *kokotъ, *sobaka, *gorditi, *kliknqti, *xlěvъ.*

6. Випишіть із тексту прайндоевропейські слова і розкрийте їх значення:

Поляне бо своих отець обычай имуть кротокъ и тихъ, и стыднье къ снохамъ своимъ и къ сестрамъ, къ матеремъ и к родителемъ своимъ, къ свекровемъ и къ деверемъ велико стыдѣнье имѣху, брачный обычай имяху: не хожаше зять по невѣсту... (ПВЛ, 14–15).

7. Підкресліть у тексті праслов'янські слова і з'ясуйте їх значення:

Яко же бо олово гинеть часто разливаемо, тако и человекъ, приемля многия бѣды. Никто не может соли зобати, ни у печали смыслити; всякъ бо человекъ хитритъ и мудритъ о чюжеи бѣди, а о своєї не может смыслити (СДЗ, 12–13).

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 83–95.

Гумецька Л.Л. З історичної лексикології української мови. *Мовознавство*. 1981. № 1. С. 38–44.

Гумецька Л.Л. З історичної стилістики української мови. *Слово і труд* / редкол.: І.Ф. Андерш, М.А. Жовтобрюх, Г.П. Їжакевич (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1976. С. 88–93.

Німчук В.В. Праслов'янська лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 15–28.

Русанівський В.М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст.: доповідь на VII Міжнародному з'їзді славістів. Київ: Наукова думка, 1973. 28 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: монографія. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 480 с.

2. Становлення лексики української мови XI–XV ст.

- 2.1. Українська лексична спадщина.
- 2.2. Власне українська лексична основа.
- 2.3. Семантичні зміни в українській лексиці.
- 2.4. Розвиток синонімії, антонімії та омонімії.
- 2.5. Стилiстичні особливості української лексики.

Завдання

1. Виділіть слова спільнослов'янської спадщини й поясніть їх значення:

ябл'ко, гребля, чадо, ясьнь, ракъ, вѣрста, явьныи, баб'ка, отьчимъ, бедро, дрѣмати, березовыи, сновати, бесѣдовати, сорочька, роженыи, весельє, дягель, осьмыи.

2. Покажіть спільносхіднослов'янські й українські слова та розкрийте їх значення:

дружба, нитька, борошно, свита, льстивъ, голуб'ка, стрѣльць, пълзати, мачеха, хытрьць, ватра, байка, жонька, дънина, собачька, девяностыи, осокорь, гнѣздо, тямити.

3. Виокреміть давні українські запозичення й прокоментуйте їх значення:

хыщныи, капуста, пища, виноградъныи, изъбрати, осязанья, порфира, шатро, базаръ, казна, злодѣи, трѣсть, свѣтитися, обитати, философъ, дѣци, горьчица, жемьчугъ.

4. Зіставте семантично давні українські слова з їх праслов'янськими відповідниками:

перепель, лисица, цвѣтъ, виноградъ, грубыи, вязь, лоза, духъ, зоря, клонитися, козьль, сторона, сѣребро, свѣтити, вертепъ, мѣсяць, воля, дружина, животъ, родня.

5. Розкрийте семантичні відношення між словами та їх стилістичні особливості:

вѣщати, речи; шьствовати, ходити; одежда, одѣние, одѣяние; хоромъ, домъ, истьба; страна, земля, краи, сторона; тълстыи, тѣнькыи; лѣто «рік», лѣто «пора року».

6. Проаналізуйте слова в тексті з погляду їх семантичної структури: *Земля тутнеть, рѣкы мутно текуть, пороси пола прикрывають, стази глаголють: половци идуць отъ Дона, и отъ мора, и отъ всѣхъ странъ рускыа пълкы оступиша* (СПІ, 51).

7. Охарактеризуйте слова в тексті з погляду їх стилістичного навантаження:

«Земля наша крещена, и нѣсть у насъ учителя, иже бы ны наказаль, и поучаль насъ, и протолковаль святыя книги. Не разумѣемъ бо ни гречьску языку, ни латыньску; ѓни бы ны онако учать, а ѓни бо ны и онако...» (ПВЛ, 21–22).

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 95–109.

Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка: праці філологічної секції* / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Нью-Йорк, 1962. Т. I: Основний фонд. 445 с.; 1964. Т. II: Запозичення. 323 с.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / відп. ред. С.П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.

Німчук В.В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 29–163.

Німчук В.В. Лексика пам'яток XI–XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови. *Жанри і стилі в історії української літературної мови* / відп. ред. Єрмоленко С.Я. Київ: Наукова думка, 1989. С. 5–56.

Пещак М.М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1979. 268 с.

Русанівський В.М. Семантичні процеси розвитку української лексики. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 660–715.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: монографія. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 480 с.

3. Словотворення іменних частин мови

- 3.1. Словотвірна система української мови.
- 3.2. Деривація іменників.
- 3.3. Словотвір прикметників.
- 3.4. Деривація числівників.
- 3.5. Словотвір займенників.

Завдання

1. Розмежуйте слова на похідні й непохідні:

стольць, крѣпость, тополь, новий, сѣльницє, дорогѣи, берегѣ, гѣрдѣць, лихий, кѣто, вечерѣ, мильи, рѣчька, радѣ, внукѣ, поустѣ, слѣдѣ, челядѣ, лѣсѣкъ, святѣ, ловы, служѣба.

2. Визначте способи творення давніх українських слів:

приказѣ, писарѣ, чѣрниця, семеро, косарѣ, прадѣдѣ, неприятель, тѣрговць, сыновьнѣ, братѣскѣ, три сѣтѣ, неволя, память, милосердѣє, прѣмудрѣ, нѣчьто, свѣтлѣ, вѣрньи.

3. Охарактеризуйте іменники за структурою і визначте способи творення похідних:

братіє, словєсы, мыслію, облакы, пѣлкы, струны, повѣсть, дружино, жалость, знаменіє, конєць, русици, соловію, соколы, половци, стагѣ, гнѣздо, свѣтѣ, зємла, обычаа, обиду, иноходѣцьи, чєловѣкомѣ, костѣми, зорами, пустыни, побѣдами (СПІ, 7–ка).

4. Поділіть прикметники на похідні й непохідні, визначте способи творення похідних:

сребренѣя, смыслєнаго, небєсныа, многоразличных, чюжєи, печалну, студєною, красєнѣ, сладкое, дождевыми, честєнѣ, славєнѣ, крѣпокѣ, щєдрѣ, скупѣ, мудра, внутрєня, безумному, благых, премудрому, мирских, дивнѣи, злєобразну, ласковая (СДЗ, 4–29).

5. Проаналізуйте структуру і словотворення числівників:

сємьюдєсять, третѣей, одинѣ, двѣ, три, перѣвши, двою, двудєсяту, другѣя, нѣколикѣ, другимѣ, трєх, колькѣ, тысяць, перѣвых, другѣго, другѣѣ, сємидєсят, дєсятѣий, тысячи, єдинѣ, пѣль гѣрода, чєтѣрѣтѣий, вѣторѣмѣ, чєтырми, двѣ тысячѣ, двѣма (ПВЛ, 12–98).

6. З'ясуйте походження і способи творення займенників:

кѣто, єго, чѣєи, им, свою, сам, єму, кѣго, мєнє, на нєм, самому, оному, чѣто, моє, сєму, ким, нимѣ, томѣ, всѣм, нєго, онѣ, их, которѣи,

тѣмь, своя, своего, него, того, инѣмь, сего, чемь, самого, тои, сами, собою, собѣ, всакъ, всако, еи, кому, вси, онѣм, всѣх (ПР, 186–200).

7. Випишіть із тексту іменні частини мови й охарактеризуйте їх за структурою:

О Руская землѣ, уже за шломанемъ еси! Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣютъ съ мора стрѣлами на храбрыя плѣкы Игоревы. Земля тутнестъ, рѣкы мутно текутъ, пороси пола прикрывають, стази глаголютъ: половци идутъ отъ Дона, и отъ мора, и отъ всѣхъ странъ рускыя плѣкы оступиша (СПИ, ѿ-ѿ).

Список літератури

Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 109–128.

Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / відп. ред. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1978. 208 с.

Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І.М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.

Грещук В. Семантико-словотвірна структура абстрактних деад'єктивів та девербативів. *Грещук В. Студії з українського мовознавства. Вибрані праці* / упор. Р. Бачкур. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 168–216.

Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / відп. ред. акад. О.С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 2000. 372 с.

Самійленко С.П. Займенник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Исторична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 240–252.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1964. Ч. I. 236 с.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1970. Ч. II. 192 с.

Самійленко С.П. Прикменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Исторична граматика української мови: підручник. 2-е видання, випр.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 273–280.

Самійленко С.П. Числівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Исторична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 300–314.

Тараненко І.Й. Іменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Исторична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 182–196.

4. Словотвір дієслів і незмінних частин мови

- 4.1. Словотворення дієслів.
- 4.2. Деривація прислівників.
- 4.3. Словотвір прийменників.
- 4.4. Деривація сполучників.
- 4.5. Словотвір часток.
- 4.6. Деривація вигуків і звукосполучень.

Завдання

1. Визначте частиномовну належність і словотвірну похідність номінацій:

вськорѣ, замужь, подьлѣ, обвинити, недалеко, повѣдати, иногда, вѣрно, таки, вѣпрорѣдь, почьто, лѣтось, межи, безъвѣсти, селико, полуночи, ради, звона, тѣгда, черезъ.

2. Згрупуйте слова за частинами мови й способами творення в межах частин мови:

приклони, вьсьде, мыслити, избываа, послушаа, оживити, почьстити, подалѣ, дотуда, ночьсь, полудьни, нежелы, доньнѣ, радьма, вьзлѣ, съкрая, отьселѣ, чьтобы, къ вьрху, безъводьнѣ, лелѣаи, закалена, на передѣ, потомѣ, имѣа, вѣ днь, мирно.

3. Виділіть похідні дієслова й проаналізуйте їх словотвірні особливості:

сѣставить, проклати, похвали, пооучати, повѣдають, прилежаахоу, подвигноушася, приближи, подвигнѣмь, вождити, боудоуть, накаплютъ, явити, вьзирааху, правлаахоу, приими, покланати, коньчаваетъ ся, видѣти, творать, плачють (Изб 1076, 151–172).

4. Виокреміть похідні прислівники й розмежуйте їх за способами творення:

заутра, тогда, оттоле, доньнѣ, лѣтомѣ, триичи, троиче, вельми, назади, донде, нынѣ, вчера, всегда, нечисто, николи, надвое, дивно, всюду, невоздержанно, многажды, криво, отсюда, достойно, наутрия, поистинѣ, крѣлко, исперва, вкупѣ (ПВЛ, 12–80).

5. Розподіліть слова на прийменники, сполучники, частки й поясніть їх творення:

по, бо, же, да, предѣ, изъ, межю, аще, бы, та, около, отъ, зане же, надѣ, противу, подѣ, яко, дѣля, до, ради, пакы, дондеже, поне же,

къ, на, даже, про, о, не, съ, прежде, подле, посреди, но, развѣ, где, или, бес, въ, со, передъ, иже, преже, но, хотя, зане, изъ (ГВЛ, 77–102).

6. Випишіть із тексту дієслова, охарактеризуйте їх структуру й способи творення:

Р(ч)е гъ своимъ оученикомъ. нынѣ прослави са снѣ члвчъскъ и бѣ прослави са ѿ нѣмъ. ащѣ бѣ прослави са ѿ нѣмъ. и бѣ прославить ю въ себе. и абые прославити и. ча(д)ца и юще с вами юсмъ. възицете мнѣ. яко же рекохъ иудѣемъ. яко яможе азъ идоу (ЄС, 208).

7. Виберіть із тексту прислівники, опишіть їх структуру і деривацію похідних:

Ярославна рано плачеть въ Путивлѣ на забралѣ, а ркучи: «О вѣтрѣ, вѣтрило! Чему, господине, насильно вѣсиши? Чему мычещи хиновъскыа стрѣлки на своєю нетрудною крилицю на моєа лады вои? Мало ли ти башеть горѣ подѣ облакы вѣати...» (СП, лж).

Список літератури

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Бісовецька Л.А. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у мові писемних пам'яток Київської Русі XI–XIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, 1999. 19 с.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 129–144.

Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / автор. кол.: Багмут А.Й., Коломієць В.Т., Критенко А.П. та ін.; за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. С. 205–256.

Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І.М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.

Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові. *Слов'янське мовознавство*: збірник статей / редкол.: Л.А. Булаховський (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.С. Мельничук та ін. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. Т. III. С. 124–194.

Самійленко С.П. Прислівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 365–381.

МОРФОЛОГІЯ

1. Граматичні системи іменника та прикметника

- 1.1. Історія граматичних категорій іменників.
- 1.2. Особливості відмінювання давніх іменників.
- 1.3. Розвиток граматичних категорій прикметників.
- 1.4. Відмінювання коротких і повних прикметників.

Завдання

1. Визначте типи відмінювання давніх українських іменників:
брань, дворяць, дитина, мирь, правдьдникъ, третина, чърница, величъство, рало, жизнь, купць, писарь, богатъство, служба, гърло, десятина, учитель, шило, пърстьнь.
2. Розподіліть іменники чоловічого роду за давніми основами:
сынъ, столъ, конь, огонь, камы, краи, тьсть, олень, днь, пълкъ, ножь, пнь, пиръ, псъ, садъ, корнь, плодъ, миръ, върхъ, отьць, гость, мужь, мечь, раи, другъ, гусь, гвоздь, голубъ.
3. Розмежуйте іменники жіночого роду за давніми основами:
земля, вода, пътица, туча, дъчи, дань, мълния, мати, жърдъ, снъха, чьсть, степь, ръжъ, душа, кость, осень, свекры, рыба, църкы, пѣснь, цѣна, вѣсть, повѣсть, жизнь, роль.
4. Розформуйте іменники середнього роду за давніми основами:
число, море, имя, осьля, око, село, лице, слово, зъло, дерево, вѣче, сърдьце, чудо, путо, поле, веселие, козля, сѣмя, озеро, небо, дѣтя, сѣно, мясо, сълньце, вино, пшено.
5. Поділіть прикметники на членні й нечленні, визначте їх граматичні ознаки:
добръ, новъ, соухъ, добрыи, великыи, синии, лютыи, великъ, вѣръныи, святъ, голыи, ветъхъ, слѣлъ, старыи, голъ, деревянь, молчаливъ, бѣлая, правъдивъ, жълтии, чистая.
6. Згрупуйте прикметники на якісні, відносні та присвійні:
овъчь, деревянь, кожанъ, горькъ, вълчь, львовъ, пророчъ, тяжькъ, людьскъ, мирьнь, богатъ, широкъ, достоинъ, низькъ, братьскъ, чьстьнь, жестокъ, льнянь, змиевъ, любь, глубокъ, дързкъ, крѣпкъ, свѣтъль, кнѣжъ, золочьнь, сыновьнь, высокъ.

7. Провідмінійте словосполучення в однині, множині й двоїні:
*хытръ звѣрь, высокъ домъ, сине море, добръ юноша, добра дъчи,
новъ днь, мудра кънига, синею небо, сильнии дъждь, смѣлая сестра,
добрыи человѣкъ, дальняя дорога.*

Список літератури

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 145–160.

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Гринчишин Д. Четя 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка: праці філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський.* Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Грищенко А.П. Прикметник. *Історія української мови. Морфологія / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга.* Київ: Наукова думка, 1978. С. 163–215.

Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 288 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 71–82, 87–93.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 67–100, 110–117.

Самійленко С.П. Іменник. *Історія української мови. Морфологія / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга.* Київ: Наукова думка, 1978. С. 16–128.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1964. Ч. I. 236 с.

Самійленко С.П. Прикметник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 280–300.

Тараненко І.Й. Іменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 197–240.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

2. Граматичні класи займенника і числівника

- 2.1. Становлення граматичних категорій займенників.
- 2.2. Словозміна особових і неособових займенників.
- 2.3. Усталення граматичних категорій числівників.
- 2.4. Словозміна кількісних і порядкових числівників.

Завдання

1. Поділіть займенники на розряди за значенням:

язъ, то, онъ, она, овъ, ово, сама, такъ, тако, яко, какъ, кака, вьсяко, сикъ, сика, ино, къто, иже, ѳже, яже, мои, моя, твои, твою, твоя, свои, свою, своя, нашъ, наша, вашъ, ваше, чьи, чье, чья, кьи, кою, коя, чъто, вьсь, се, си, сиць, сица, ны, вы, насъ, васъ, себе, тебе.

2. Розмежуйте займенники за типами відмінювання (іменниковим і прикметниковим):

собою, нами, твоя, ѳже, ова, сьсь, оныи, вьсе, вьсяко, иною, вама, вьсьми, юму, чему, цѣмъ, наю, тѣхъ, коль, така, сия, кѣждо, какъ, мьною, кого, юю, имъ, кольма, вы, сего.

3. Провідмініайте сполуки в одн. і мн. та порівняйте із сучасним відмінюванням:

тъ берегъ, моя мати, наше слово, твои сынъ, тѣтъ листъ, ты носишь, вьсь домъ, та земля, ти кони, самъ отьць, ваша чьсть, къто водить, своя повѣсть, чье сьрдьце.

4. Запишіть форми займенників сучасною українською мовою:

язъ, мене, мьнѣ, мя, мьною, мьнѣ; вы, васъ, вамъ, вы, вами, васъ; она, ѳѣ, ѳи, ю, юю, ѳи; ти, тѣхъ, тѣмъ, ты, тѣми, тѣхъ; вьсе, вьсего, вьсемоу, вьсе, вьсьмѣ, вьсемѣ.

5. Згрупуйте числівники за значенням (власне кількісні, збірні, дробові, порядкові):

одинъ, четверо, одьно, треть, одина, четвѣртъ, половина, дѣвѣ, девятеро, трье, семеро, три, двои, три сѣта, чьтыри, пять на десяте, поль вѣтора сѣта, девяносто, осмъ, девять, десять, сѣтыи, тысяча, дѣвѣ сѣтѣ, шести сѣтѣ, обою, троя.

6. Розподіліть числівники за типами відмінювання (іменниковим і прикметниковим):

триє, пять, одинъ на десяте, дѣвѣ сѣтѣ, девяносто, осмъ, треть, шестеро, обои, сьмыи, вѣторыи, чьтыре сѣтѣ, пяти сѣтѣ, поль вѣторы, пѣрвыи, девять, осмъ на десяте.

7. Відтворіть давні форми числівників сучасною українською мовою:

три, трьхъ, трьмъ, три, трьми, трьхъ; десять, десяти, десяти, десять, десятию, десяти; съто, съта, сътоу, съто, сътъмъ, сътѣ; четири съта, четьрхъ сътѣ, четьрмъ сътомъ, четири съта, четьрхъ сътѣхъ.

Список літератури

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 160–174.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*: праці філологічної секції / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 288 с.

Колоз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 83–86, 94–99.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 100–110, 117–127.

Лукінова Т.Б. Числівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 216–234.

Самійленко С.П. Займенник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 253–273.

Самійленко С.П. Займенник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 129–162.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1970. Ч. II. 192 с.

Самійленко С.П. Числівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови*: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 314–327.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

3. Дієслівна граматична система

- 3.1. Граматичні значення дієслів дійсного способу.
- 3.2. Словозміна дієслів умовного й наказового способів.
- 3.3. Особливості відмінювання дієприкметників.
- 3.4. Граматичні ознаки незмінних дієслівних форм.

Завдання

1. Розкрийте граматичні ознаки дієслів теперішнього часу:

звенить, трубають, скачють, стоять, ждєть, кричать, велить, кличєть, зовуть, ведєть, бѣжитъ, дрємлєть, повѣдають, трєпещуть, прикрывають, идуть, ступаєть, сѣдиши, отворєши, ѳдєть, плаваєши, плачєтсѧ, спитъ, вьютсѧ (СП, ̃-̃ї, ̃-̃д).

2. Розподіліть дієслова за формами мин. часу й опишіть їх граматичну структуру:

створиша, выгнаша, прогнаста, прольѧша, посади, сѣде, побѣди, хотѧше, посла, вдашѧся, приведе, несоша, не видѣ, бѣ создалъ, въздвиже, бѣ заложилъ, не бысть, естъ основалъ, повелѣша, прокопахъ, придоста, послахъ, не распалися бѣша (ПВЛ, 135–139).

3. Дайте граматичну характеристику формам майбутнього часу:

боудєть, приидєть, начьнєть храмати, выведоуть, ськрыєтсѧ, познаєть, сѧ запираєти почнєть, не вдаль боудєть, начнєть примѣтати, боудєть коупилъ, искати єму, платити ємоу, моугоуть изъѧсти, можєть мьстити, искати ємоу, сбероуть (ПР, 70–81).

4. Визначте граматичні ознаки дієслів наказового й умовного способів:

имѣйтє, блюдисѧ, чти, взимаитє, не устрѧнитєсѧ, любитє, сьтвори, сьмѣраєи, припади, поклонѧи, чтитє, не стыдисѧ, не смѣшайсѧ, сьважи, не бесѣдуй, научисѧ, уклонѧисѧ, люби, избавитє, оправдайтє, разумѣйтє, не вдавай (ПВМ, 5–9).

5. Проаналізуйте морфологічні особливості дієприкметників:

знаємьѧ, не имоуишиимъ, пороучивьѧи, рекоуишєи, изгоубленое, оучинєнєи, даюишааго, трѣбоуюишиимъ, сьятаюишааго, сьгьблѧишааго, соуишиихъ, нослѧитѧя, рєкѣшааго, миноуюишиимъ, стражюишимъ, отвьрзєнъ (Изб 1076, 180–199).

6. Розмежуйте незмінні дієслівні форми й розкрийте їх граматичний статус:

написати, б'їжа, растяще, писано, помагающе, смыслити, оживляеши, пронизающе, расчерпати, истоциити, напаяюще, наткано, учити, наказати, думая, мажуущися, вид'ївше, бол'їти, молящися, обр'їсти, пов'їдати, совокупляя, глаголати (СДЗ, 5–34).

7. Визначте часові, особові й числові форми давніх українських вербативів:

хваляю, хвалите, хвалита, хвалить, хвалиль їси, хвалили суть, хвалила їсєвѣ, хвалиль бяхъ, хвалили бяху, хвалиль былъ їсємъ, хвалили были їсємъ, начьну хвалити, хвалили быша.

Список літератури

Безвенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Безпалько О.П. Дієслово. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 351–360.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 174–190.

Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 288 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 100–118.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 127–148.

Русанівський В.М. Дієслово. *Історія української мови. Морфологія / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга.* Київ: Наукова думка, 1978. С. 235–341.

Тараненко І.Й. Дієслово. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 328–351, 360–365.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

4. Граматичні функції незмінних частин мови

- 4.1. Прислівник – самостійна частина мови.
- 4.2. Прийменники – засіб вираження об'єктивних зв'язків.
- 4.3. Сполучник – засіб передання синтаксичних зв'язків.
- 4.4. Частка – засіб вираження смислових відношень.
- 4.5. Вигук – засіб волевиявлення.

Завдання

1. Поділіть прислівники на розряди за походженням і за призначенням:

ингде, позаутра, вьсьде, нынѣ, камо, добре, вьчера, горьць, сюдѣ, двѣчи, якоже, тяжьць, онако, моужьскы, сяко, нинѣки, коль, мимо, кольма, дарьмо, толѣ, ѣлма, селѣ.

2. Згрупуйте прийменники на просторові, об'єктні, причинні, часу, мети тощо:

вѣнѣ, безь, вѣзь, доловь, близь, кромѣ, около, изь, межю, мимо, вѣслѣдѣ, округь, надѣ, послѣдѣ, на вѣрхь, черезь, противу, вѣ срѣтениє, развѣ, подѣ, оть, вѣнизь, подаль, помежи.

3. Розмежуйте сполучники за значенням на сурядні й підрядні:

нѣже, али, ибо, или, бо, абы, нѣже, ино, любо, пакы, коли, аче, либо ли, занеже, ни – ни, дабы, яко, ать, чьтобы, доколѣ, кьгда, доньдеже, донелѣ, хотя, якоже, како, нежели.

4. Розмістіть частки за розрядами – лексично незалежні, словотворчі, формотворчі:

такь, хай, би, отожд, ся, рьци, ото, небудь, оли же, нехай, будь, отьсе, таки, дѣти, толико, одиначе, ни, ольна, нольны, лише, пакы, ѣлѣ, хотя, аще и, же, ли, се, оно, кѣдва.

5. Випишіть з тексту прислівники і зробіть їх морфологічний аналіз: *Левъ же убоявся того велми, и еще бо тому не съшла оскомина Телебужины рати, и рече епископу, послу брата своего: «Сынъ мой, рьци, не моимъ вѣданъемъ се вчиниль...»* (ГВЛ, 154).

6. Виберіть з тексту прийменники і згрупуйте їх за функціональними ознаками:

А Святъславъ мутенъ сонъ видѣ въ Кієвѣ на горахъ. «Си ночь съвсѣчера одѣвахуть ма, – рече, – чрьною паполомою на кровати тисовѣ, чрьпахуть ми синее вино съ трудомъ смѣшено..., сыпахуть ми тьцими тулы...» (СПІ, кд–кѣ).

7. Випишіть сполучники і скласифікуйте їх за синтаксичними ознаками:

О сем, аще кто убъеть или хрестьянина русин, или хрестьянинъ русина, да умрет, идѣ же аще сотворить убийство. Аще ли убежит сотворивый убийство, да аще есть домовит, да часть его, сирѣчь иже его будеть по закону... (ПВЛ, 26).

Список літератури

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Бевзенко С.П. Сполучник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 449–465.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 190–198.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 119–124.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 148–165.

Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові. *Слов'янське мовознавство: збірник статей* / редкол.: Л.А. Булаховський (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.С. Мельничук та ін. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. Т. III. С. 124–194.

Німчук В.В. Вигуки. Звуконаслідування. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 502–515.

Німчук В.В. Прийменник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 413–448.

Німчук В.В. Прислівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 342–412.

Німчук В.В. Частка. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 466–501.

Самійленко С.П. Прислівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 365–381.

Самійленко С.П. Службові частини мови. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 381–390.

СИНТАКСИС

1. Структура речень української мови XI–XV ст.

- 1.1. Еволюція структури речення.
- 1.2. Підмет як головний член речення.
- 1.3. Присудок як головний член речення.
- 1.4. Другорядні члени речення.

Завдання

1. Виділіть у реченнях підмети й визначте засоби їх вираження:

Вложи богъ Володимеру въ сердце, и нача глаголати брату своему Святополку, понужая его на поганья, на весну. Святополкъ же повѣда дружини своей рѣчь Володимерю; они же рекоша: «Не верема нынѣ погубити смерьды от ролыи» (ПВЛ, 190).

2. Випишіть з речень присудки й визначте засоби їх вираження:

Еще возвратимся на предняя словеса. Азь бо, княже, ні за море ходилъ, ни от философъ научихся, но бых аки пчела, падая по розным цвѣтом, совокупля медвеный сотъ; тако и азъ, по многим книгамъ исьбирая сладость словесную и разум, и съвокупих аки в мѣх воды морскія. Да уже не много глаголю (СДЗ, 33–34).

3. Знайдіть у реченнях підмети й присудки, з'ясуйте особливості їх узгодження:

Были вѣчи Троици, минула лѣта Ярославля; были плѣци Олговы, Ольга Святъславлича. Ты бо Олегъ мечемъ крамолу коваше и стрѣлы по земли сѣаше. Ступаетъ въ златъ стремень въ градѣ Тьмутороканѣ (СП, 71–71).

4. Виберіть із речень означення, визначте їх типи й засоби вираження: *Въ имя Отца и Сына и святого Духа. Молитвами пресвятыя Богородица и Приснодѣвы Маріа и святыхъ аггелъ. Се азъ князь Володимеръ, сынъ Василковъ, внукъ Романовъ, даю землю свою всю и городы, по своемъ животѣ, брату своему Мьстиславу... (ГВЛ, 142–143).*

5. Підкресліть у реченнях додатки, визначте їх типи й засоби вираження: *Аже жена вѣрчется седѣти по мужи, а ростераетъ добытокъ и поидеть за мужъ, то платитъ ей все дѣтем. Не хотѣти ли начнутъ ес дѣти ни на дворѣ, а она начнетъ всако*

хотѣти и седѣти, то творить еи всако волю, а дѣтем не дат(и) воли (ПР, 161).

6. Виокреміть у реченнях обставини, визначте їх типи й засоби вираження:

Не боуди роука твоя простѣрта на въззатиє. а на дааниє съгъбена: Не належи имѣньи своємь: и не рѣци довьльно ми юсть: Не ходи въ слѣдъ дша своєя. и не рѣци кто ма прѣвозможеть. гдѣ бо мьстаи мьститъ ти: Не жьди обратити са къ боу (Изб 1076, 323–324).

7. Розподіліть речення на конструкції з прямим і непрямим порядком розміщення слів:

Иде Стятославъ на Дунай на Болгары. Володимеръ же рече: «Кака заповѣдь ваша?». Онъ же работа другую 7 лѣт изъ Рахили. Пророци же начаша обличати я о безаконьи их и служеньи кумиромъ. Они же поклонишася ему (ПВЛ, 47, 60, 65, 68, 72).

Список літератури

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 391–410.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 199–212.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 125–132.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 166–179.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Москаленко А.А. Синтаксис складного речення давньоруської та української мови: посібник / ред. Ю.Ф. Касім. Одеса: Одеський державний педагогічний інститут ім. К.Д. Ушинського, 1959. 34 с.

Німчук В.В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 131–230.

Щербатюк Г.Х. Просте речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 11–131.

2. Синтаксис простого речення

- 2.1. Розвиток простого речення.
- 2.2. Прості односкладні речення.
- 2.3. Прості двоскладні речення.
- 2.4. Ускладнені прості речення.

Завдання

1. Зробіть синтаксичний аналіз простих речень:

Ярославна рано плачеть Путивлю городу на заборолѣ, а ркучи: «О Днепре Словутицю! Ты пробилъ еси каменныа горы сквозѣ землю Половецкую. Ты лелѣалъ еси на себѣ Святослави носоады до плѣку Кобякова...» (СП, л̣з–л̣й).

2. Поділіть речення на типи за складом граматичної основи: *кназь же Романъ вниде въ Києвъ. и сѣде. на столѣ оца своего и дѣда* (ИЛ, 568); *тако слышахо(м) оу самовидецъ бывши(х) тамо в то время* (ЛЛ, 454); *да быхъ послалъ мужа своего к Володимеру* (ИЛ, 239); *Глѣбъ же вышедъ из города съ дѣтми и съ дружиною поклониса Володимеру* (ИЛ, 283).

3. Розмежуйте речення за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення:

Р(ч)е љъ; онъ же вѣста; ісь же милѣсрдѣавъ; аминь глѣо вамъ; рѣша же кѣмоу оучници; и звѣзды спадоуть с нѣсе; вы же не нарицають са оучители; вѣниди въ радость га своего; възлюбиша бо паче славоу члвчѣскоую (ЄС, 153, 164, 166, 168, 172, 182, 186, 192, 196).

4. Поділіть речення за повнотою вираження змісту: *Яко же бо олово гинеть часто разливаемо, тако и человекъ, приемля многия бѣды. Никто же может соли зобати, ни у печали смыслити; всякъ бо человекъ хитритъ и мудритъ о чюжеи бѣди, а о своеи не может смыслити. Злато съкрушается огнемъ, а человекъ напастьми...* (СДЗ, 12–14).

5. Виділіть двоскладні речення і проаналізуйте їх: *Родиса оу Мстислава снѣ. оу Андрѣевича. и нарекоша и в крїцини Василии* (ЛЛ, 362); *рци же имъ. не ходите в моєи воли. ты же Рюриче поиди въ Смолньскъ. къ брату во свою очнѣ* (ИЛ, 573); *Но мы на предняя взврати(м)са. яко бѣхо(м) пре(ж) глали* (ЛЛ, 236).

6. Визначте типи односкладних речень та охарактеризуйте їх: *Мало глаголати а множьѣ разумѣвати. Не бесѣдуй луками, отнудъ ни окомъ же глаголати. не дързу быти словъмь, ни прирѣковати въ людъхъ, не скоро въ смѣхъ впадати, соромажливу быти. Уклониса многа смѣха. буди пониженъ главою, высокъ же умъмь...* (ПВМ, 7).

7. Опишіть структуру ускладнених речень: *но мы на преженъе возвератимса. [и] скажемъ што са оудѣяло та си; Антонию же приде Києву. и мыслаше кдѣ бы жити. и ходи по манастыремъ. и не възлюби Бу ни хотащю. и поча ходити по дѣбремъ и по гора[мъ] шца кдѣ бы ему Бѣ показаль; Ходи Володимеръ снѣ Всеволожь. и Сѣлегъ снѣ Стославль. Лахомъ в помочь на Чехы; чтите гость. о(т)куду. же к ва(м) придетъ. или простъ. или добръ. или соль.* (ЛЛ, 18, 156, 199, 246).

Список літератури

Арполенко Г.П. Односкладні речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 231–289.

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 391–410.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 212–224.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 125–132.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 166–179.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Німчук В.В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 131–230.

Щербатюк Г.Х. Просте речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 11–131.

3. Синтаксис складного речення

- 3.1. Формування складного речення.
- 3.2. Безполучникові речення.
- 3.3. Складносурядні речення.
- 3.4. Складнопідрядні речення.

Завдання

1. Розмежуйте речення на безполучникові, складносурядні й складнопідрядні:

Высоко плаваеши на дѣло въ буести, яко соколь на вѣтрехъ ширалса, хота птицю въ буиствѣ одолѣти; Уже бо Сула не течеть сребреными струями къ граду Переаславлю, и Двина болотомъ течеть онымъ грознымъ полочаномъ подѣ кликомъ поганыхъ, Унылы голоси, пониче веселіе, трубы трубають городенскіи (СПШ, л̃а, л̃в, л̃г̃).

2. Зробіть синтаксичний аналіз складних безполучникових речень: *От того же манастыря переяша вси манастыреве уставъ: тѣмъ же почтенъ есть манастырь Печерський старей всѣхъ; Придоша половци первое на Русьскую землю воевать; Всеволодъ же изиде противу имъ, мѣсяца февраля въ 2 день (ПВЛ, 107, 109).*

3. Визначте типи безполучникових речень та охарактеризуйте їх: *Тоска разлілса по Рускои земли, печаль жирна тече средь земли Рускыи; Уже снесеса хула на хвалу; уже тресну нужда на волю; уже врѣжеса дивь на землю; Комонь въ полуночи Овлуръ свисну за рѣкою, велить князю разумѣти: князю Игорю не быть! (СПШ, к̃в, к̃с, л̃ѳ).*

4. Зробіть синтаксичний аналіз складносурядних речень: *возверзи на Господа печаль свою, и тои тя препитаеть въ вѣки; пшеница бо много мучима чистъ хлѣбъ являеть, а в печали обрѣтаеть человекъ умъ свръшенъ; весна украшаетъ цвѣты землю, а ты оживляеши вся человекы милостію своею... (СДЗ, 7, 13, 14).*

5. Виділіть типи складносурядних речень та охарактеризуйте їх: *И несе Каинъ от плода земли къ богу, и не прия богъ даровъ его; Велика власть его, и миру его нѣсть конца; Воини же присыпаху боле, а Володимеръ стояше; Утверди и вѣру в них праву и несовратну, и мнѣ помози, господи, на супротивнаго врага, да, надѣяся на тя... (ПВЛ, 63, 70, 76, 81).*

6. Зробіть синтаксичний аналіз складнопідрядних речень: *Подобаєть же соуидмаго испытати, како єсть житие єго и нравъ свѣдѣтельствоуємое житие єго; Котораа ли вервь начнетъ платити дикоую вирую, колико лѣтъ за тоу платятъ виною, зане же безъ головника имъ платити; Аже боудеть оубиль или свадиль или въ пирюу явленъ, то тако ємоу платити по верви нынѣ, иже са прикладывають вирую* (ПР, 299, 300, 301).

7. Вкажіть на типи складнопідрядних речень і проаналізуйте їх: *Куда же ходяще путемъ по своимъ землямъ не дайте пакости дѣлати отрокомъ ни своимъ ни чюжимъ, ни въ селѣхъ, ни въ житѣхъ, да не клати васъ начнутъ. Єгда обидимъ єси, подѣбѣгаи къ терпѣнию. Аише достойни казни будутъ при коєи либо винѣ, то въ то мѣсто помиловани да будутъ. Тако аише будєши творай то и ты въ казни мѣсто въ неходѣ души...* (ПВМ, 8).

Список літератури

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 465–501.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 225–238.

Грищенко А.П. Складне речення. *Історія української мови. Синтаксис / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк.* Київ: Наукова думка, 1983. С. 290–446.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. С. 125–132.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. С. 179–188.

Мельничук О.С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 67 с.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Русанівський В.М. Часова співвідносність дієслів-присудків у складному реченні. *Історія української мови. Синтаксис / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк.* Київ: Наукова думка, 1983. С. 447–482.

4. Синтаксис відмінків

- 4.1. Значення відмінків.
- 4.2. Називний і родовий відмінки.
- 4.3. Давальний і знахідний відмінки.
- 4.4. Орудний, місцевий і кличний відмінки.

Завдання

1. Визначте функції назвиного відмінка в тексті:

Не съставить бо са корабль без гвоздии ни правьдникъ бес почитания книжсьнааго. и яко же плѣньникомъ оумъ стоитъ оу родитель своихъ. тако и правьдникуо о почитаньи книжсьнѣмъ. красота воиноу ороужие и кораблж вѣтрила. Тако и правьдникуо почитаниѣ книжсьною (Изб 1076, 153–154).

2. Проаналізуйте функції родового відмінка в тексті:

Костантинъ же възвратився всплать. и иде оучить Болгарьскаго языка; приходиша ѱ(т) Рима пооучить васъ к вѣрѣ св(о)еи; немощнии и болнии не могутъ долѣсти. двора моего; а ср(д)це ихъ далече ѱ(т)стоитъ мене; Тое же зимы. Приѣха Сѣлександръ... (ЛЛ, 27–28, 86, 125, 169, 472).

3. Охарактеризуйте функції давального відмінка в тексті:

Мьстиславъ же зая товара. много. Изаславлѣ дружины. золота и серебра. и челади. и кони и скота. и все прави Володимирю; и тако страшно бѣ зрѣти. яко второму пришествию быти; възвороти всѣ города Мьстиславу; Мьстиславъ же оу поне(д)лникъ вниде въ Киевъ; а тѣмъ всяко пакостити гречнику нашему и залознику (ИЛ, 502, 515, 521, 534, 541).

4. Виділіть функції знахідного відмінка в тексті:

Скытръ рѣка злу игру зыгра [гражаномъ, тако и Днѣстръ злу игру сыгра] угромъ; нареклъ бо бяше Василка отца собѣ и господина; «а прислали мя люблиньци, хотять князя Кондрата княжити въ Краковѣ; а наборзѣ хочю найти Кондрата, гдѣ будеть»; Тогда же литовьскый князь Будикидъ и братъ его Буивидъ даша князю Мьстиславу городъ свои Волковыескъ, абы с ними... (ГВЛ, 93–151).

5. Вкажіть на функції орудного відмінка в тексті:

А Днѣпръ втечетъ в Понетьское море жереломъ; и облѣются водою студеною, и тако ожиуть; Быша бо обѣрѣ тѣломъ велици и умомъ горди; и мужи его по Рускому закону кляшася оружьемъ

своим, и Перуном, богомъ своим, и Волосомъ, скотьемъ богомъ; Послании же сли Игоремъ... (ПВЛ, 12–39).

6. Позначте функції місцевого відмінка в тексті:

и послуша его Всеволодъ томъ же дни створи миръ к вечероу; Тои же зимѣ. Владиславъ. Ладъскши кнѣзь емъ моужа своего. Петрка ислѣни; томъ же мѣстѣ. прислаша(с) к нему Бѣлогородъчи. и Василевци; сторожеве же прибѣгоша к нему польночи (КЛ, 316, 319, 323, 442).

7. Розкрийте функції кличного відмінка в тексті:

Великыи княже Всеволоде! Не мыслю ти прелетѣти издалеча; Ты, буи Рюриче, и Давыде! Не ваю ли злачеными шеломи по крови плаваша?; Галичкы Осмомыслѣ Ярославѣ! Высоко сѣдиши на своемъ златокваннѣмъ столѣ; Нъ уже, княже, Игорю утрѣпѣ солнцю свѣтъ (СП, кй–лг).

Список літератури

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник.* 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 410–465.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. С. 239–250.

Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / відп. ред. М.А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1971. 120 с.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Німчук В.В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 131–230.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Щербатюк Г.Х. Просте речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 11–131.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Вступ. Фонетика і фонологія

Українська мова XI–XV ст. як історична дисципліна – складова частина навчальної програми, що являє собою початковий етап вивчення історії української мови і становить підґрунтя для засвоєння сучасних та історичних мовознавчих дисциплін.

Українська мова XI–XV ст. як навчальна дисципліна – це навчальна дисципліна, що розкриває процес становлення й розвитку писемного варіанта української мови XI–XV ст., формування її рівнів, у зв'язку з правописною традицією і живомовною практикою.

Об'єкт навчальної дисципліни – українська літературно-писемна мова XI–XV століть.

Предмет дисципліни – вивчення української мови XI–XV ст. як самобутньої мови зі становленням її фонетичного, лексичного, словотвірного і граматичного рівнів.

Мета навчальної дисципліни – засвоїти й закріпити знання про найбільш давній писемний період розвитку української мови – XI–XV ст., добитися правильного розуміння й усвідомлення історії становлення й формування української мови.

Зміст навчальної дисципліни – це сукупність основних розділів курсу: *Вступ, Фонетика і фонологія, Лексика, Словотвір, Морфологія, Синтаксис*, що відображають розвиток української мови з дописемних часів до писемного періоду XI–XV ст.

Завдання навчальної дисципліни – розкрити історію розвитку української мови, показати місце її серед слов'янських мов, розглянути становлення фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, морфологічної будови, синтаксичної структури давньоукраїнської мови, визначити закономірності й тенденції розвитку української мови.

Історія української мови – це складний і тривалий процес розвитку української мови від дописемного доби (спільнослов'янський період і спільносхіднослов'янський періоди) та впродовж усієї писемної доби (давньоукраїнський, староукраїнський, новий український і сучасний український період) як самобутньої й самодостатньої літературної мови.

Дописемний період – це тривалий період розвитку української мови, що охопив розвиток племінних, згодом діалектних мовних ознак; час зародження, визрівання, накопичення і систематизування мовних рис, що й дали близько XI ст. початок писемній українській мові, традиції якої відобразилися в перших тогочасних писемних джерелах.

Давній писемний період – це продовження розвитку власних писемних традицій унаслідок впливу мовних і позамовних чинників (становлення Києворуської держави, поширення християнства, поява писемних творів та ін.); це самостійний розвиток української мови як нагромадження достатньої кількості змін і усталення їх як окремої мовної системи.

Давня графіка – це сукупність кирилических літер для передання голосних звуків [і], [ѣ], [е], [ь], [ǎ], [ы], [у], [ѳ], [о], [а] (*и, ѣ, е, ь, я, ы, у (оу, ю), ѳ, о, а (я)*), приголосних звуків [в], [м], [й], [н], [н'], [р], [р'], [л], [л'], [б], [п], [д], [д'], [т], [т'], [г], [г'], [з], [з'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к], [х], [с], [с'], [ш], [ч], [ц'], [ф] (*в, м, й, н, р, л, б, п, д, т, з, г, ж, дж, дз, к, х, с, ш, ч, ц, ф*); та інших літер (*щ, ѡ «юс малий», ж «юс великий», ѱ «омега», Ѡ «фіта», ѣ «ксі», ѡ «псі», ѡ «іжиця», ѡ «оукъ», ѡ «єсть», йотовані я, ѡ, ѡ*), характерних для тогочасних творів.

Українські пам'ятки XI–XV ст. – це твори ділового стилю (*«Руська правда» XI–XII ст., «Українські грамоти XV ст.»* та ін.), літописного стилю (*«Повість временних літ» початку XII ст., Галицько-Волинський літопис XIII ст.* та ін.), світського стилю (*«Слово о полку Ігоревім» XII ст., «Повчання» Володимира Мономаха початку XI ст.* та ін.), релігійного змісту (*Галицьке Євангеліє 1264–1301 р., Луцьке Євангеліє XIV ст., Четья 1489 р.* та ін.).

Історичні словники – це лексикографічні праці, що охоплюють лексику дописемного й писемного періодів, напр.: *«Етимологічний словник української мови» у 7 т. за гол. ред. О.С. Мельничука (Київ, 1982, 1985, 1989, 2004., 2006, 2012), «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» у 2 т. за ред. Д.Г. Гринчишина, Л.Л. Гумецької, І.М. Керницького.*

Спільноіндоєвропейська (праіндоєвропейська) мова – мова, або діалект певної мовної групи, яка значною мірою занепала або представлена мовами, настільки віддаленими від наших, що тепер важко встановити їх спорідненість; праіндоєвропейська мова існувала

близько 5000 років до нашої ери і швидко почала розпадатися на окремі говірки, з яких пізніше витворилися сучасні індоєвропейські мови і зокрема слов'янські.

Спільнослов'янська (праслов'янська) мова – мова, яку становили близькоспоріднені слов'янські діалекти, що вийшли з індоєвропейської мовної сім'ї. Спільнослов'янська мова пройшла три етапи розвитку: ранній, середній і пізній. Вона розпалася на говори в IV–VI ст., що лягли в основу слов'янських мов.

Мовнотериторіальні додержавні регіони – це мовнотериторіальні одиниці додержавного періоду, що лягли в основу слов'янських мов; за Ю. Шевельовим, основу української мови склали мовні ознаки киево-поліського і галицько-подільського регіонів, основу російської мови – новгородсько-тверського і муромо-рязанського регіонів, а основу білоруської мови – полоцько-смоленського і частково киево-поліського регіонів.

Східне слов'янство – це східні слов'яни, що проживали на півночі Київської Русі (росіяни й білоруси) та півдні Київської Русі (українці), відмінність між якими найбільш виразно простежувалася на фонетичному рівні; і принаймні з X ст. існувала вже українська мова, разом із російською та білоруською, шлях кожної з яких виявився складним у зв'язку поширенням старослов'янської мови і започаткуванням власних писемних традицій.

Початок і розвиток писемних традицій – це запровадження грецького письма, а з виникненням державності у східних слов'ян, поширенням християнства на Русі – створення нової азбуки на основі грецького уставу та частково глаголиці – кирилиці, що поступово стала запроваджуватися на руських землях; упродовж тривалої історії кирилиця набула в українській мові досконалого вигляду графічної системи.

Додержавний писемний період – це час зародження, формування й актуалізації писемного способу вираження думок, необхідний етап внутрішнього розвитку слов'янських племен у період їх консолідації й переходу до державного життя.

Державний писемний період – це подальше вдосконалення писемної системи на основі кириличної графіки, продовження власних давніх писемних традицій і використання удосконаленої, пристосованої до слов'янської мови системи кириличного письма.

Кирилиця – це слов'янська азбука, названа в честь просвітителя Кирила (Костянтина) як її творця, що охоплювала 24 літери грецького уставного письма (а, в, г, д, є, з, н, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ф, х, ω, ψ, ϑ, ξ, γ) і дещо менше букв для позначення окремих слов'янських звуків (б, ж, с, ц, ч, ш, ъ, ь, ы, ѣ, љ, ж, щ, ю, я, ю та ін.).

Глаголиця – система письма у східних та південних слов'ян, яка започаткувала слов'янську писемну комунікацію, передувала кирилиці та була витіснена нею. Використовувалася, очевидно, паралельно з кирилицею, але збереглася найдовше в Хорватії.

Етапи розвитку письма – це додержавні періоди (піктографічне, ідеографічне, складове й літерно-звукове письмо) й державні періоди (устав XI–XIV ст. – урочисте письмо з прямими, старанно намальованими літерами, півустав із XIV ст. – письмо з малими буквами, порівняно з уставом, не завжди прямими й однаковими, скоропис із XIV ст. – письмо для швидкого писання, а не для збереження геометричності й краси літер); півустав – основа шрифтів у період запровадження гражданки, функціонує дотепер.

Руська літературно-писемна мова – власна писемна мова, яка розвивала офіційно-ділове спілкування в києворуській державі та разом із живомовними елементами стала основою для формування тогочасної української писемної мови; розвивалася під впливом старослов'янської мови, фольклору, місцевих діалектів, штучного «койне», дружинного епосу. Значний потік народнорозмовних елементів до давньої літературно-писемної мови визначив тенденцію незворотного розвитку української мови на живій народній основі.

Старослов'янська мова – це перша писемно зафіксована слов'янська літературна мова, створена Кирилом і Мефодієм на основі одного із праслов'янських діалектів (солунського діалекту староболгарської мови) для перекладання і презентування слов'янською мовою богослужбових і канонічних книг; заступала руську мову в державному, культурному, релігійному житті, гальмувала її розвиток на живій народній основі.

Церковнослов'янська мова – це мова, яка сформувалася на базі старослов'янської і на кожному національному ґрунті ввібрала риси розвиненої мовної культури. Унаслідок цього виникли її різні редакції і зокрема давньоукраїнська, або давньокиївська, яка склалася вже до кінця XI ст. Давня українська редакція церковнослов'янської мови

постала на основі власних національних особливостей графіки та вимови, використовувалася переважно в богослужінні з X до кінця XVI ст. і багатьма рисами була подібна до сучасної української мови.

Періодизація історії української мови – це наукове обґрунтування й виділення періодів розвитку української мови; наприклад, за Ю. Шевельовим: протоукраїнський (до серед. XI ст.), давньоукраїнський (від серед. XI ст. до кінця XIV ст.), ранньосередньоукраїнський (від поч. XV ст. до серед. XVI ст.), середньоукраїнський (від серед. XVI ст. до перших років XVIII ст.), пізньосередньоукраїнський (решта XVIII ст.), сучасний (від останніх років XVIII ст. і дотепер).

Давньоукраїнський період – це період розвитку української мови як лінгвосистеми, основні риси якої чітко виділялися в XI–XIII ст., а системного характеру набули в XIV–XV ст. (перехід [ě] в незмінне [i] (*сніг*), перетворення звуків [o], [e] в новозакритих складах (*кунь, ніч*), злиття давніх [и], [ы] у фонемі /и/ (*мир, сир*), ствердіння приголосних перед [e], [и] (*весна, зима*), виникнення протетичного [г] (*горіх*), ствердіння губних перед [a] < [ę] (*в'янути*), стягнення форм множини прикметників (*добрі*), занепад дієслова *яти*, поява суфікса *-ува-*, вживання прийменника *по* з місцевим відмінком тощо).

Назва Русь – це спільнослов'янське утворення, що відоме з часів підкорення готами українців і поширення на них верховного права. Назва *Русь* позначала спочатку тільки землю полян, згодом – князівства Східної України, Київщини, Чернігівщини й Переяславщини і як державно-політичний термін могла охоплювати всю територію Київської Русі, але як етнічне поняття довго стосувалася лише сучасної України.

Назви Україна – спільнослов'янське утворення, що виникло від слова *край* (*украї*) за допомогою суфікса *-ін-а*; у своєму становленні зазнало зміни семантики від значення «крайня межівна земля», до «менша просторова одиниця» і «земля, край, держава». Слово *Україна* як назва Переяславської землі первинно позначало землі у краю тогочасної Русі (1187 р.), насамперед на її півдні. У період козацьких повстань слово *Україна* – назва наддніпрянських земель, а з виникненням УНР у 1918 р. – офіційна назва Української держави.

Ділові пам'ятки XI–XV ст. – це твори офіційно-ділового спрямування («Руська правда» XI–XII ст., «Грамоти XIV ст.», «Українські грамоти XV ст.» та ін.).

Літописні пам'ятки XI–XV ст. – це твори літописного характеру («Повість минулих літ» XII ст., Київський літопис XII ст., Галицько-Волинський літопис XIII ст. та ін.).

Світські пам'ятки XI–XV ст. – це твори світської тематики («Слово о полку Ігоревім» XII ст., «Повчання» Володимира Мономаха XI ст., «Слово Данила Заточника» XII ст. та ін.).

Церковно-релігійні пам'ятки XI–XV ст. – це твори церковно-релігійної тематики (Галицьке (Крилоське) Євангеліє 1144 р., Луцьке Євангеліє XIV ст., Четвя 1489 р. та ін.).

Навчальна й наукова література – це підручники на зразок «Українська мова XI–XV століть» М.П. Брус (Івано-Франківськ, 2015 р.), «Історична фонетика і граматики української мови» Ж.В. Колоїз (Кривий Ріг, 2023 р.), монографії на зразок «Історія української мови» у 4 кн. (Київ, 1978, 1979, 1983 рр.).

Дослідження писемних пам'яток – це вивчення мовно-стильових ознак давніх писемних творів на зразок «Пам'ятки книжкового мистецтва : Українська рукописна книга» Я. П. Запaska (Львів, 1995 р.), «Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар» за ред. М.Ф. Котляра (Київ, 2002 р.), «Бучацьке Євангеліє кінця XII–XIII ст.» за ред. В.В.Німчука (Київ, 2017 р.).

Лексичне опрацювання пам'яток – це аналізування лексики давніх писемних творів і відображення її в історичних словниках на зразок «Історичний словник українського язика. Т. I. А–Ж», який уклали Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко і зредагував проф. Є. Тимченко (Мюнхен, 1985); «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» у 2 т. за ред. Д.Г. Гринчишина, Л.Л. Гумецької, І.М. Керницького (Київ, 1977, 1978 рр.).

Розвиток фонетичної системи української мови – це формування фонетичної системи української мови від глибоких дописемних часів – спільнослов'янської доби, що характеризувалася єдністю фонетичних процесів на всьому обширі слов'янської мовної території, упродовж усього писемного періоду (давньоукраїнського, староукраїнського, нового українського та сучасного періодів).

Індоевропейська фонетична система – система, що складалася з вокалізму (десять монофтонгів [ī], [i], [ē], [ē̄], [ā], [ā̄], [ō], [ō̄], [ū], [ū̄], дванадцять дифтонгів [ēi], [ē̄i], [ēu], [ē̄u], [āi], [ā̄i], [āu], [ā̄u], [ōi], [ō̄i], [ōu], [ō̄u], вісім складотворчих сонантів [r̄], [l̄], [m̄], [n̄], [r̄h], [l̄h], [m̄h], [n̄h]) та консонантизму (губні звуки [b], [bh], [p], [ph], [w], [u]; передньоязикові зубні [d], [dh], [t], [th], [z], [s], носові [n], [m], плавні [r], [l]; середньоязикові [j], [i]; задньоязикові чисті [g], [k], [gh], [kh], лабіалізовані [g^h], [k^h], [g^hh], [k^hh], палаталізовані [gʲ], [kʲ]).

Індоевропейські сонанти – це звуки [r̄], [l̄], [m̄], [n̄] – приголосні за творенням і голосні за звучанням, які в пізній період індоевропейської доби почали втрачати складотворчість і перетворюватися на звукосполучення, що не розрізнялися уже за тривалістю вимови й артикуляцією, тобто перед [r̄], [l̄] виникали голосні [ī] (при сонантах переднього ряду), [ū] (при сонантах заднього ряду) – [īr], [īl], [īm], [īn], [ūr], [ūl], [ūm], [ūn], напр.: **pāmnītis* > **pāmītis* > **pāmēt̄s* > *память* (д.укр.). Повне зникнення сонантів із перетворенням їх на звукосполучення припало на ранній період праслов'янської мови.

Індоевропейські придихові звуки – це приголосні проривні звуки [bh], [ph], [dh], [th], [gh], [kh], які не потрапили з індоевропейської мови до слов'янських діалектів, хоч існування у ній таких звуків допускалося, напр.: **bhrōtrōs* > **brat̄s* > *брать* (д.укр.).

Індоевропейські лабіалізовані звуки – це приголосні задньоязикові звуки [g^h], [k^h], [g^hh], [k^hh], які перейшли на слов'янському ґрунті у звичайні нелабіалізовані звуки [g], [k], і в сучасних слов'янських мовах немає ніяких свідчень про ці звуки, на відміну від інших індоевропейських мов, напр.: **k^hry-* > **kr̄v̄v* > *кр̄вь* (д.укр.) > *кров* (укр.), *kraūjas* (лит.), *cruor* (лат.), *kraviḥ* (д.інд.).

Індоевропейські м'які звуки – це приголосні задньоязикові звуки [gʲ], [kʲ], які дуже швидко перейшли на слов'янському ґрунті в зубні [zʲ], [cʲ], що суттєво відрізнило слов'янські мови від інших індоевропейських мов, напр.: **gīmā* > **zima* > *зима* (д.укр.), *зима* (укр.), *зима* (болг.), *žietá* (лит.), *hiems* (лат.), *himāḥ* (д.інд.); у праслов'янських діалектах зубні [zʲ], [cʲ] втратили м'якість і злилися з давніми [z], [c].

Звук [x] – це спільнослов'янський приголосний звук, який розвинувся з [kh] як варіанта фонему /k/, а пізніше виник із давнього

[s] (після [ī], [ū], [ī], [ū], [r], [l], [k] та в інших умовах), напр.: **khöld-* > **xoldъ* > *холодъ* (д. укр.), *heādatē* (д. інд.); **pārsōs* > **porxъ* > *порохъ* (д. укр.), *fors* (д. ісл.), *pāsla* (латиськ.). Перехід [s] у [x] був непослідовним (**īstīnā** > *istina* > *истина* (д. укр.) > *істина* (укр.) і **skhūjā* > **xvoja* > *хвоя* (д. укр.) > *хвоя* (укр.), *skujà* (лит.)), але забезпечив появу фонемі /x/ у консонантизмі праслов'янської мови.

Рання спільнослов'янська фонетична система – це система, яка складалася з вокалізму (монофтонги [ī], [ī̄], [ē], [ě], [ū], [ū̄], [ā], [ǣ], [ō], [ō̄], дифтонги [ēi], [ěi], [ēu], [ěu], [āi], [ǣi], [āu], [ǣu] [ōi], [ōī], [ōu], [ōū] і сполучення [īr], [īl], [īm], [īn], [ūr], [ūl], [ūm], [ūn]), та консонантизму (губні [b], [p], [m], [v], передньоязикові [d], [t], [z], [s], [n], [r], [l], середньоязиковий [j], задньоязикові [g], [k], [x]); ранньоспільнослов'янський період характеризувався поглибленням тенденцій, започаткованих в індоевропейських діалектах.

Перша палаталізація – це фонетичне явище ранньої праслов'янської мови, що являло собою перетворення задньоязикових [g], [k], [x] перед голосними переднього ряду [ī], [ī̄], [ē], [ě] в приголосні [ž'], [č'], [š'], напр.: **drōugūtī* > **družiti* > *дружити* (д. укр.), **ōukūtī* > **učiti* > *учити* (д. укр.), **sōuṣītī* > **sušiti* > *сушити* (д. укр.); ця зміна відбулася десь у I–II ст. і мала одноразовий характер; вона пройшла й перед голосним [ā], що розвинувся з [ē], напр.: **mēkētī* > **mēxētī* > **měšēti* > *мѣшати* (д. укр.); перша палаталізація зумовила чергування [g], [k], [x] із [ž'], [č'], [š'] у всіх слов'янських мовах, наслідки якого збережені дотепер.

Друга палаталізація – це фонетичне явище ранньої праслов'янської мови, що являло собою перетворення задньоязикових [g], [k], [x] перед голосними переднього ряду [ī], [ē] дифтонгічного походження у свистячі [dz'] ([z'], [c'], [s'], напр.: **kōjñā* > **cěna* > *цѣна* (д. укр.), **nōgāi* > **nodzě* > *нозѣ* (д. укр.); ця зміна відбулася десь у II–IV ст., результатом її стало чергування звуків [g], [k], [x] із [dz'] ([z'], [c'], [s'], відоме з різними наслідками в усіх слов'янських мовах; напр., в українських словах *вороги*, *чоловіки*, *страхи* мали би бути звуки [z'], [c'], [s'], але під впливом інших форм тут вживаються задньоязикові [g], [k], [x].

Звук [dz'] – це дзвінка аффриката, яка виникла внаслідок другої палаталізації з вибухового [g], у багатьох слов'янських діалектах швидко втратила елемент [d] і злилася зі звуком [z']. Повернення до

вжитку звука [dz] було зумовлене занепадом [ʁ], [ʁ], коли він поширився в живому мовленні і виступав спочатку перед дзвінками, напр.: *старьць дѣдъ* > *старедз' д'ід*; а потім і на початку слова, напр.: *над зеркалом* > *над дзеркалом*.

Сполучення [gv], [kv], [xv] – це спільнослов'янські звукосполучення, у яких відбулася зміна [g], [k], [x] на [z'], [c'], [s'] перед голосними [ī], [ě] дифтонгічного походження на [z'], [c'], [s'], напр.: **gvōjzdā* > **zvězda* > *звѣзда* (д. укр.), **kvōjčōs* > **cvětъ* > *цвѣтъ* (д. укр.), **vʎsvōjŋ* > **vʎsvōjŋ* > **vʎsvi* > *вълсви* (д. укр.); це явище засвідчено в східних та південних слов'янських мовах, але в східнослов'янських трапляються слова з [gv], [kv] і [zv], [cv], а слів з такими сполученнями відомо мало (*квіт*, *цвіт*; *квічень*, *цвічень*).

Третя палаталізація – це фонетичне явище спільнослов'янської мови, що являє собою зміну задньоязикових [g], [k], [x] на свистячі [dz'] ([z']), [c'], [s'] після голосних переднього ряду [ī], [ī], [e], складотворчого [r'], не перед приголосними та голосними [ū], [ū], напр.: **pālīkōs* > **palьсь* > *пальць* (д. укр.), **pālīkā* > **palica* > *палиця* (д. укр.), **drgātī* – **dъrзati* – *дързат*; зміна III – V ст., яка залишила сліди в усіх слов'янських мовах, а в українській мові поширилася частково, напр.: **lōvīkōs* > **lovьсь* > *ловьць*, **lōvīkā* > **lovьса* > *ловьця* й **ōučĕnīkā* > *učenīká* > *ученика́*, але **ōučĕnīkā* > *učenīca* > *учениця*.

Вплив звука [j] – це зміни приголосних звуків під впливом звука [j] у спільнослов'янській період із посиленням зв'язків між фонетичними одиницями, зокрема, задньоязикових [g], [k], [x] – на [ž'], [č'], [š'] (**drougiān* > **drougiān* > **družū* > *дружу*); передньоязикових свистячих [z], [s] – на [ž'], [š'] (**vōziān* > **vōzjān* > **vožu* > *вожу*); передньоязикових [d], [t] – на [dž'] ([ž']), [č'] (**sīdiān* > **sīdjān* > **sīdžō* > *сиджу*); сонорних [r], [l], [n] – на [r'], [l'], [n'] (**pōliĕ* > **pōljĕ* > **pol'e* > *поле*); губних [b], [m], [p], [v] – на [bl], [ml], [pl], [vl] (**zēmīā* > **zēmjā* > *земля*); сполучень [zd], [zg], [st], [sk] – на [ž'dž'], [š'č'] (**svīstiān* > **svīstjān* > **svišču* > *свищү*, **jēzdjān* > **jēzdjān* > **jēzdžu* > *ѣжджу*).

Звук [dž'] – дзвінка афrikата, що утворилася з [dj] і в більшості східнослов'янських діалектів втратила компонент [d] та злилася зі звуком [ž'] ще до X–XI ст., а повернулася до вжитку дещо пізніше. У сучасній українській мові афrikата [dž'] характерна для небагатьох

слів та форм слів (*джерело, джеркотіння, бджола, раджу, воджу, кривджу*).

Звук [o] – це спільнослов'янський голосний лабіалізований звук середнього підняття непереднього ряду, який виник із коротких індоєвропейських голосних [ō], [ǎ] (**tōpōrōs > toporъ > топоръ, *sōlīs > *solb > соль*); звук [o], утворений з короткого [ō], був успадкований усіма східнослов'янськими мовами.

Звук [a] – це спільнослов'янський голосний звук низького підняття непереднього ряду, який виник із довгих індоєвропейських голосних звуків [ō], [ǎ] (**dōrōs > *darъ > даръ, *jōgōdā > *jagoda > ягода*); голосний звук [a] з давніх [ō], [ǎ] успадкований лише східнослов'янськими мовами.

Звук [e] – це спільнослов'янський голосний звук середнього підняття переднього ряду, який виник із короткого індоєвропейського голосного [ē] (**mēdūs > *medъ > медъ*); звук [ē] перетворився на звук [e] в слов'янських та інших індоєвропейських мовах.

Звук [ě] – це спільнослов'янський голосний звук середнього підняття переднього ряду, який розвинувся із довгого індоєвропейського голосного [ē], що після твердих приголосних вимовлявся як особливий відкритий голосний [ǣ] (**mērā > *māra > мѣра*) і змінився на [ě], а після [ž', [č', [š', [j] – як [ǣ] і змінився в слов'янських мовах на звук [a] (**stōjētī > *stojati > стояти*), та з праслов'янських дифтонгів [oi], [ai].

Звук [i] – це спільнослов'янський голосний звук високого підняття переднього ряду, який розвинувся із довгого індоєвропейського голосного [ī] (**gītī > *žiti > жити*); він виступав також у закінченнях наз. та знах. відмінків дв. іменників з основою на [ī] (**gōstī*); у закінченнях іменників із *-yn-, -ij-* (**gospodynī, *gospodijī*); у дієприкметниках жің. роду тепер. й мин. часів (**vēdōntjī, vēdūštī*); у прикметниках вищого ступеня порівняння (**sīlnējšī*).

Звук [y] – це спільнослов'янський голосний високого підняття непереднього ряду, який виник з індоєвропейського довгого звука [ū] (**sūnūs > *synъ > сынъ*); на слов'янському ґрунті [ū] реалізований як [y], а в інших індоєвропейських мовах – як [u].

Звук [u] – це спільнослов'янський голосний високого підняття непереднього ряду, який виник з праслов'янських дифтонгів [au], [ou]; фонетичні характеристики звука [u] до сьогодні точно не відомі.

Звук [ъ] – це спільнослов'янський голосний середнього підняття переднього ряду, який виник з індоєвропейського короткого звука [ī], який у праслов'янській мові став ще коротшим і змінився на редукований [ъ] (**vidōvā* > **vъdova* > *вдова*); перетворення [ī] на [ъ] не відбувалося лише перед і після [j].

Звук [ь] – це спільнослов'янський голосний середнього підняття непереднього ряду, який виник з індоєвропейського короткого звука [ū], який у праслов'янській мові став ще коротшим і змінився на редукований [ь] (**snīxā* > **snьxa* > *сньxa*); перетворення [ū] на [ь] не відбувалося лише перед і після [j].

Редуковані (зредуковані) звуки – це звуки ь і ъ, які були найкоротшими у вимові серед голосних звуків. У давній літературно-писемній українській мові вони займали сильні і слабкі позиції до XII ст. – часу їхнього занепаду у слабкій та вокалізації у сильній позиціях. Українська мова повністю втратила редуковані звуки.

Закон відкритого складу – фонетичний закон ранньої праслов'янської мови, що набув загального характеру і в пізній період її розвитку став універсальним фонетичним законом; склади будувалися за принципом наростаючої звучності – від звука меншого звучання до звука більшого звучання, тому голосні звуки як найбільш звучні розмішувалися в кінці складів і всі склади відкривалися.

Закон складового сингармонізму – фонетичний закон праслов'янської мови, відповідно до якого звуки поєднувалися за принципом їх однорідності щодо вимови – м'які приголосні звуки сполучалися з голосними переднього ряду, а тверді приголосні звуки – з голосними непереднього ряду.

Наслідки закону відкритого складу – це занепад кінцевих звуків [s], [t], [d], [r], [n] (**gōstis* > **gostь* > *гость*, **kōstīn* > **kostь* > *кость*); виникнення носових звуків [ę], [ǫ] (**plēdmēn* > **plemę* > *племя*, **gōnsīs* > **gōsь* > *гусь*); спрощення приголосних [b], [p], [d], [t] (**gūbnōntī* > **gynǫti* > *гынуги*), вставлення звуків (**srōujā* > **struja* > *струя*); асиміляція й дисиміляція (**vēdtī* > **vetti* > **vesti* > *вещи*, **pēktī* > *печи*); виникнення приставних [v], [j] (**ūdṛā* > **vydra* > *выдра*, **ēnzūkōs* > **jęzукь* > *языкь*); монофтонгізація дифтонгів, зокрема перехід [āi], [ōi] в [oi]; [ǣu], [ǫu] в [ou]; [āi], [ōi] в [ai]; [āu], [ōu] в [au] і виникнення з [ai], [oi] звука [ě] (**snōigōs* > **sněgь* > *снѣгь*), а з [au], [ou] – звука [u] (**drōugōs* > **drugь* > *друкь*); набуття

звуками [ɾ], [l] складотворчості у сполученнях [ɣɾ], [ɣl], [ɣɾ], [ɣl]; [oɾ], [ol], [eɾ], [el] (**vǔlkōs* > **vǔlkъ* > *вълкъ*, **běrgōs* > **be-r_o-gъ* > *берегъ*).

Звук [ɛ] – це спільнослов'янський носовий голосний звук середнього підняття переднього ряду, який виник унаслідок дії закону відкритого складу з індоєвропейського дифтонгічного сполучення «голосний переднього ряду + m, n» (**měnsō* > **měso* > *мясо*, **gǐntī* > **žęti* > *жати*); занепав у спільносхіднослов'янський період, перейшов у звук [‘a]; зберігся в польській мові.

Звук [Q] – це спільнослов'янський носовий голосний звук середнього підняття непереднього ряду, який виник унаслідок дії закону відкритого складу з індоєвропейського дифтонгічного сполучення «голосний непереднього ряду + m, n» (**dǔmtī* > **dōti* > *дѣму* (д. укр.), **vōdām* > **vodQ* > *воду*); занепав у спільносхіднослов'янський період, перейшов у звук [u]; зберігся в польській мові.

Вокалізм східнослов'янських мов – це голосні фонemi /i/, /e/, /ě/, /ɛ/, /ь/, /y/, /u/, /o/, /Q/, /ъ/, /a/, що реалізувалися у звуках [i] (< [ī], [ė], [oi̇], [ai̇], [ū]), [e] (< [ě], [ō]), [ě] (< [ē], [oi̇], [ai̇], [ɛ] (< [en], [ьн], [ьм]), [ъ] (< [ī]), [y] (< [ū], [ōn], [ōns]), [u] (< [ou̇], [eu̇]), [o] (< [ā], [ō], [ě]), [Q] (< [on], [an], [am]), [ъ] (< [ū], [ū]), [a] (< [ā], [ō], [ē]); голосні поділялися на звуки переднього ряду [i], [e], [ě], [ɛ], [ъ] і непереднього ряду [y], [u], [o], [Q], [ъ], [a]; високого підняття [i], [y], [u], середнього [e], [ě], [ɛ], [ъ], [o], [Q], [ъ] і низького [a].

Консонантизм східнослов'янських мов – це приголосні фонemi /b/, /p/, /v/, /m/, /d/, /t/, /z/, /z', /s/, /s', /dz', /c', /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /dž', /ž', /š', /č', /j/, /g/, /k/, /x/, що реалізувалися у звуках [b], [p], [v], [m], [d], [t], [z], [z'], [s], [s'], [dz'], [c'], [n], [n'], [l], [l'], [r], [r'], [dž'], [ž'], [š'], [č'], [j], [g], [k], [x]; за звучністю – це сонорні /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /v/, /m/, /j/, дзвінкі /b/, /d/, /z/, /z', /ž', /dž', /dz', /g/, глухі /p/, /t/, /s/, /s', /c', /š', /č', /k/, /x/; за твердістю-м'якістю – тверді /b/, /p/, /v/, /m/, /d/, /t/, /z/, /s/, /n/, /l/, /r/, /g/, /k/, /x/ і м'які /z', /s', /c', /n', /l', /r', /ž', /š', /č', /dž', /dz', /j/; за місцем творення – губні /b/, /p/, /v/, /m/, передньоязикові /d/, /t/, /z/, /z', /s/, /s', /c', /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /ž', /š', /č', /dž', /dz', середньоязикові /j/ і задньоязикові /g/, /k/, /x/; за способом творення – проривні /d/, /t/, /b/, /p/, /g/, /k/, щілинні /z/, /z', /s/, /s', /ž', /š', /j/, /x/, африкати /dž', /č', /dz', /c', зімкнено-прохідні /m/, /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r'.

Зміна [je] в [o] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало в переході звукосполуки [je] в [o] перед складом з голосним переднього ряду, крім [ь], з наголошуванням першого або другого складів та за аналогією до інших спільнокореневих слів; ця зміна була зініційована постановням складів зі сполукою [jo], що виникали внаслідок розщеплення [a] на [e], [o] (асимілятивного пристосування відповідно до закону двоскладової гармонії) і не були властиві праслов'янській мові на останньому етапі її розвитку, тому сполука [jo] була усунена шляхом відкидання [j], що потягло за собою і занепад [j] перед огубленим [u] (*осень, олень, озеро* тощо).

Зміна [ě] на [i] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало в уподібненні звука [ě] до наступного наголошеного [i] (**dětina > *ditina > дитина*); за вказаних умов звук [ě] міг і зберігатися, що зумовлювалося впливом інших слів чи форм слова (**bĕgŭi > *bĕžiš' > бѣжишь, бо бѣзь*), не змінювався звук [ě] і перед [i], що походив з [ы] після задньоязикових, бо перехід [ě] в [i] відбувався до розвитку [ы] в [i] після задньоязикових (**snĕgŭrŭs > *snĕgŭr' > снѣгырь > снѣгурь*).

Зміна [a] на [o] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало у вживанні замість початкового звука [a] у східнослов'янських запозиченнях звука [o], бо грецький короткий голосний [a] на східнослов'янському ґрунті сприймався як [o] (*олтарь, Олена, Офонасии, оренда*); цей процес був послідовним, він розширив функціональність звука [o] і став характерним явищем усіх східнослов'янських діалектів.

Звук [h] – це спільносхіднослов'янський приголосний гортанний звук, що виник у результаті втрати гортанної вимови індоєвропейського проривного задньоязикового звука [g]; виникнення [h] засвідчене в XI–XII ст. вживанням звука [г] замість [г] або пропуском початкового [г]; у писемних пам'ятках XIV–XV ст. також траплялися випадки опущення [г] на початку слів або заміни його іншими звуками (*ѡспожѣ, ѡсподинѣ, ѡсподарьскѣ*).

Чергування голосних звуків – це спільнослов'янські за походженням чергування, утворені на основі давніх чергувань, розвинуті в результаті монофтонгізації дифтонгів та ін., зокрема /e/-/o/ (**vesti – *voditi*); /e/-/ě/ (**letĕti – *lĕtati*); /o/-/a/ (**vĕložitŭ – *vĕlagatiu*); /i/-/ь/ (**linŏti – *lĕnŏti*); /y/-/ъ/ (**dŭxati – *dĕxnŏti*); /i/-/ěj/, /ьj/ (**sĭto–*

*sějati); /ě/-/aj/, /oj/ (*cěna – *kajati); /u/-/ov/, /av/ (*truti – *trava); /ę/-/Q/ (*tręsti – *trQsiti); /ę/-/en/, /ьn/, /ьm/ (*žęti – *žьnQ); /Q/-/on/, /ьm/ (*zvQkь – *zvонь); /or/-/ra/-/rě/ (*orati – *ralo – *rělija); /or/-/oro/ (*borьba – *boroti); /el/-/olo/ (*mel'Q – *moloti); /ol/-/olo/ (*kol'Q – *koloti).

Чергування приголосних звуків – це чергування фонем, викликані палаталізацією задньоязикових [g], [k], [x], пом'якшенням приголосних під впливом [j], асиміляцією, дисиміляцією, спрощенням приголосних внаслідок дії закону відкритого складу (/g/-/ž'/, /k/-/č'/, /x/-/š'/ як результат I палаталізації (*kosa – *česati); /g/-/z'/, /k/-/c'/, /x/-/s'/ як наслідок II палаталізації (*grěxь – *grěsě); /g/-/z'/, /k/-/c'/ як результат III палаталізації (*věnъkь – *věньсь); /g/-/ž'/, /k/-/č'/, /x/-/š'/ як наслідок впливу [j] на [g], [k], [x] (*lъgati – *lъža); /z/-/ž'/, /s/-/š'/ через вплив [j] на [z], [s] (*voziti – *vožQ); /d/-/ž'/(dž'/), /t/-/č'/ як наслідок впливу [j] на [d], [t] (*letěti – *lečQ); /zg/-/ž'ž'/, /zd/-/ž'ž'/(ž'dž'/) і /sk/, /st/-/š'č'/ як результат впливу [j] на зукосполучення [zg], [zd], [sk], [st] (*vizgь – *vižžQ, *pustiti – *puščQ); /r/-/r'/, /n/-/n'/, /l/-/l'/ як наслідок впливу [j] на [r], [n], [l] (*xvala – *xval'Q); /b/-/bl'/, /p/-/pl'/, /m/-/ml'/, /v/-/vl'/ як результат впливу [j] на [b], [p], [m], [v] (*zетьnь – *zетьl'a); /g/, /k/-/č'/ як наслідок зміни [gt], [kt] перед [i], [ь] (*mogь – *moč'i); /d/, /t/-/s/ як результат зміни [dt], [tt] (*vedQ – *vesti); /d/, /t/ – з нулем звука як наслідок зміни [dl], [tl] (*vedQ – *vela); /b/, /p/, /d/, /t/, /g/, /k/, /v/ з нулем звука як результат спрощення звуків (*vědati – *věть).

Зміна [or], [ol], [er], [el] – це розпад спільнослов'янських дифтонгічних сполучень унаслідок дії закону відкритого складу і поділ їх між двома складами через набуття звуками [r], [l] складотворчості, далі перетворення їх на інші сполуки після втрати звуками [r], [l] складотворчої властивості: перехід початкових [or], [ol] в [ra], [la] (при висхідній інтонації), у [ro], [lo] (при низхідній інтонації) (*orsti > росли, *orъaj > ратай) та [er] – у [re] (ремінь, рідкий); перехід [or], [ol], [er], [el] у середині слова між приголосними в повноголосні сполучення [ogo], [olo], [ere], [ele] (*kolъsь > колось, *berza > береза); сполучення [el] перед голосними непереднього ряду змінилося в [olo] (шолом, жолоб), а перед голосними переднього ряду – в [ele] (ожеледь, селезінка).

Вокалізм давньоукраїнської мови – це голосні фонеми /i/, /ě/, /e/, /ь/, /ä/, /ы/, /у/, /ѣ/, /о/, /а/, що розрізнялися за сферою творення – фонема переднього ряду /i/, /ě/, /e/, /ь/, /ä/ й непереднього ряду /ы/, /у/, /ѣ/, /о/, /а/; за ступенем підняття – фонема високого підняття /i/, /ы/, /у/, високо-середнього – /ě/, /ь/, /ѣ/, середнього – /e/, /о/ й низького – /ä/, /а/; голосні фонеми реалізувалися у відповідних звуках [i], [ě], [e], [ь], [ä], [ы], [у], [ѣ], [о], [а], що виступали їх варіантами; на письмі голосні звуки передавалися в давніх писемних пам'ятках такими літерами: [i] – и (і, ї), [ě] – ѣ, [e] – е (е, є), [ь] – ь, [ä] – а (я), [ы] – ы, [у] – оу (у, ю, ж), [ѣ] – ѣ, [о] – о (о), [а] – а (я, а).

Консонантизм давньоукраїнської мови – це приголосні фонеми /б/, /п/, /д/, /т/, /м/, /в/, /ф/, /г/, /к/, /г/, /х/, /з/, /с/, /з', /с', /ж', /ш', /ч', /дж', /й/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л', /дз', /ц', що реалізувалися у відповідних звуках. З урахуванням голосу й шуму виділялися сонорні /в/, /й/, /м/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л', дзвінки /б/, /д/, /г/, /г/, /з/, /з', /ж', /дж', /дз' і глухі /п/, /т/, /к/, /х/, /с/, /с', /ш', /ч', /ц', /ф/; за місцем творення виділялися губні /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/, передньоязикові /д/, /т/, /з/, /с/, /з', /с', /дз', /ц', /р/, /р', /н/, /н', /л/, /л', /ж', /ш', /дж', /ч', задньоязикові /г/, /к/, /х/, /г/, середньоязиковий /й/; за способом творення – проривні /б/, /п/, /д/, /т/, /г/, /к/, африкати /дж', /ч', /дз', /ц', зімкнено-прохідні /м/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л' і фрикативні /з/, /с/, /з', /с', /ж', /ш', /г/, /х/, /в/, /ф/, а за твердістю-м'якістю – пари /з/-/з', /с/-/с', /р/-/р', /л/-/л', /н/-/н'; м'які фонеми /ж', /ш', /дж', /ч', /дз', /ц', /й/ не мали твердих відповідників, а тверді /б/, /п/, /д/, /т/, /в/, /м/, /ф/, /г/, /г/, /к/, /х/ могли реалізовуватися в пом'якшених звуках. Усі тверді й м'які приголосні фонеми відображалися у відповідних звуках, що стали основними виявами фонем.

Сильні звуки [ь], [ѣ] – це сильні позиції редукованих [ь], [ѣ] перед складом зі слабким редукованим (*ръть, мѣхъ, дѣнь, пѣнь* тощо); перед сонорними [р], [л], якщо після них стояв приголосний (*вълна, гърбъ, шьлкъ, зърно* тощо); у складі під наголосом (*сѣхнути, тѣща, чѣсть, рѣжь* тощо); у цих позиціях [ь], [ѣ] змінювалися на звуки повного творення [о], [е] (*сѣнь > сон, вѣрба > верба, тѣсть > тѣсть* тощо)

Слабкі звуки [ь], [ѣ] – це слабкі позиції [ь], [ѣ] в абсолютному кінці слова (*столь, ледъ, носъ, печь, соль* тощо); перед складом з

голосним повного творення (*кънижська, правьда* тощо); перед складом із сильним редукованим (*шьвьць, съньмь, дьньмь* тощо); у таких позиціях голосні [ъ], [ь] занепадали; українська мова цілком втратила [ь], [ъ] – слабкі зовсім зникли, а сильні вокалізувалися в голосні повного творення [е], [о].

Зміна [ър], [ьр], [ъл], [ъл] – це зміна праслов'янських сполучень [ър], [ьр], [ъл], [ъл] із сильними [ь], [ъ] на [ер], [ор], [ел], [ол] перед складом із голосним повного творення (*вьлна > волна, бързи > борги, вьришина > вершина*) та на [ере], [оро], [еле], [оло] («друге повноголосся») перед складом зі редукованими [ь], [ъ] (*тълкь > толок, тьрнь > терен*); «друге повноголосся» відобразилося в декількох українських словах (*терен, толок, зерен* тощо), а численно – у російській мові (*веревка, золовка, тереть, серебристый* тощо).

Зміна [рь], [рь], [ль], [лть] – це зміна праслов'янських сполучень [рь], [рь], [ль], [лть] із сильними [ь], [ъ] на [ре], [ро], [ле], [ло] (*крвьь – кров, кръсть – хрест*), а зі слабкими [ь], [ъ] у російських говорах – на [е], [о] (*тревожить, дрожатъ*), в українських – на [и] (*тривожити, дрижати*), а в білоруських – на [ы] (*трывожити, дрыжати*); написання слів з іншими рефлексами зумовлювалося впливом інших слів або форм слова, напр., *блоха́, хрестá, сльозá, бо бло́х хре́ст сльо́зи* (форма *сльоза* – за аналогією до род. відм. мн.).

Напружені [ь], [ъ] – це редуковані звуки, які на давньоукраїнському ґрунті в сильній позиції перед [j] змінилися в [и], [ы] (**sīnījь > *sinii > синиш > синій, *bělījь > *bělyi > бѣлыи > білий*), тоді як у слабкій позиції вони занепали перед [j] (**p'jū > *p'ju > n'ю, *žtījě > *žit'je > життя*); пізніше редуковані [и], [ы] змінилися на звичайні [и], [ы], що злилися в одному [и] (*новъи > новыи > новий, горячыи > горячиш > гарячий*); після [й] слабкий [ь] зникав, а в слабкій змінювався на [е] (*бойьц'а – бійця, бойьць – боєць*).

Наслідки занепаду [ь], [ъ] у системі голосних – зникнення фонем /ь/, /ъ/; перехід сильних [ь], [ъ] в [е], [о] (*лѣськъ > лісок, орель > орел* тощо) і занепад слабких (*лѣська > ліска, ореля > орла*), результатом чого стало чергування [е], [о] з нулем звука (*лісок > піску, вінець > вінця* тощо); поява вставних голосних звуків [е], [о] перед сонорними [р], [л], [м], [н], після яких занепали слабкі [ь], [ъ], наслідком чого стало чергування нових [е], [о] з нулем звука (*вихрь > вихор, журавль > журавель*); зміна етимологічних [е], [о] із занепадом

наступних [ѣ], [ѣ] через ряд дифтонгів на [і] (*печь* > *пѣчь*, *пѣчь*; *конь* > *кѡнь*, *куонь*), що збереглося у вигляді чергування [е], [о] з [і] (*дім* – *дому*, *осінь* – *осені*).

«Новий» ѣ – це літера, яка позначала звук [е] в позиції перед складом, де занепав [ѣ], і отримала в мовознавстві назву «новий ять» (*оучитѣль*, *камѣнь*, *повчѣніє*, *нападѣнья*, *всѣлиє*); на місці «нового» ѣ в закритих складах усталився [і], що чергується з [е] у відкритих складах (*лебідь* > *лебеда*, *ячмінь* > *ячменю*, *степень* > *степені* тощо), або вживається тільки [е] (*приятель*, *вивчення*, *небесний*, *безодня* тощо), тоді як «старий» ѣ в новозакритих складах змінився майже без винятків на [і] (*літо*, *вітер*, *сніг*, *пісня* тощо).

Наслідки занепаду [ѣ], [ѣ] серед приголосних – це виникнення нових груп приголосних (*пт* (*пѣтица* > *птица*), *жн* (*жѣньць* > *жнець*) тощо); спрощення в групах приголосних (*ждн-жн* (*кожѣдньи* > *кож дньи* > *кожний*), *стн-сн* (*чѣстьньи* > *честньи* > *чесний*) тощо); втрата суфіксального [л] (*везль* > *вез*, *несль* > *нес*, але *ведль* > *вел* > *віу*); ускладнення груп приголосних (*заяръость* > *заядрість*, *сырокъ* > *строк*); асиміляція – прогресивна (*бѣчела* > *бчела* > *бджола*, *колосѣ* > *колос'іє* > *колос'с'є*), регресивна (*сѣдоровьи* > *сдоровьи* > *здоровий*, *дѣхорь* > *дохор* > *тхір*, *сѣльце* > *солнце* > *сонце* тощо); дисиміляція приголосних (*кѣто* > *кто* > *хто*, *крѣсть* > *крест* > *хрест*; *сѣрдѣчьни* > *сердечни* > *сердечний* тощо); депалаталізація губних, а далі й [д'], [т'], [з'], [с'], [н'], [р'] (*правѣда* > *правда*, *голубѣ* > *голуб*, *родѣня* > *рідня*, *орѣла* > *орла* тощо); палаталізація передньоязикових (*силни*) та ін.

Зміна звука [ѣ] – це перетворення голосного [ѣ], що походив з праслов'янських монофтонга [ē] та дифтонгів [oi], [ai]; у більшості говорів української мови і в літературній писемній мові звук [ѣ] перейшов у незмінне [і], що відмежувало її від решти слов'янських мов; звук [ѣ] первинно передавався літерою ѣ і отримав у наукових дослідженнях назву «старий ять»; в українській літературній мові нормою стало вживання звука [і] замість «старого ятя» (звука [ѣ]), що збігався за вимовою з «новим ятем» (звуком [і], що виник з [е] перед слабким [ѣ]), але відрізнявся від нього тим, що не чергувався зі звуком [е].

Зміна звуків [і] й [ы] – це злиття голосних [і] та [ы] з наближенням артикуляції етимологічного [і] до вимови голосних

непереднього ряду та зі зміщенням артикуляції етимологічного [ы] до голосних переднього ряду, наслідком чого й стало злиття [і], [ы] в новому звукові [и]; передумовою цього процесу стало існування різної вимови голосного звука [і] ще в діалектах спільнослов'янської доби, звідки українська мова успадкувала звук [і] більш низької та широкої артикуляції, ніж інші східнослов'янські мови, однак трансформація його разом з [ы] в сучасний [и] була поступовою.

Уподібнення звуків [е] й [и] – це артикуляційно-акустичне зближення звуків [е] й [и] (при формуванні нового звука [и] відбувалося пересування вимови етимологічного [і] ближче до звука [е], що й спричинило подальше зближення новоутвореного звука [и] та звука [е]; вимова ненаголошених звуків [е], [и] з наближенням їх один до одного закріпилася в сучасній українській літературній мові як орфоепічна норма, наслідком якої стало нерозрізнення голосних [е], [и] в ненаголошених позиціях, крім кінця слова.

Уподібнення звуків [о] й [у] – це зближення голосних [о], [у], сприятливими умовами для якого стали подібна артикуляція і лабіалізація їх, належність до голосних заднього ряду; дотепер в українській мові збереглося помірне наближення звука [о] до [у] в позиції перед складом із голосними [у], [і] (*зозуля, кожух, сонілка* тощо) і небагато слів як результати давнього злиття звуків [о], [у] в [у] (*журавель* (д. укр. *жоравль*), *парубок* (д. укр. *паробъкъ*), *яблуко* (д. укр. *яблъко*), *мачуха* (д. укр. *мачоха*) тощо).

Перехід звука [е] в [о] – це зміна звука [е] на [о] після шиплячих та [й] (*жена > жона, чело > чоло, його > його*, але *женити > женити, щетина > щетина, шестеро > шестеро*) (голосний [о] розвивався на місці [е], коли далі був склад із голосним непереднього ряду, натомість [е] зберігався в кінці слів, перед складом з голосним переднього ряду і перед [й] або пом'якшеним під впливом [й] приголосним); дотепер збереглося багато слів із названими змінами (*шолудивий, жолудь, черемха, пишиця, жереб, ялина* тощо).

Перехід звука [о] в [а] – це зміна звука [о] на [а], коли ненаголошений голосний [о] стояв переважно перед складом з наголошеним [а], рідше в інших позиціях (*колач > калач, кожань > кажан, кочати > качати*); за спільних умов одні слова зазнали зміни [о] в [а] перед наголошеним [а] (*хазяїн, чабан, гарячий* тощо), а інші не піддалися такій зміні (*лопата, козак* тощо); сучасна українська

мова розрізняє історично різні слова з [o] й [a] (*ломити* > *ламати* як відображення чергування [o] з [a]; *шаравари, паламар* як запозичення з неслов'янських; *гаразд, калатати* як питомо українські слова з асимілятивними змінами).

Перехід [e] в [a] – це зміна звуку [e] на [a] в початковому складі слів після [й] перед голосними (*єлина* > *ялина, єлиця* > *ялиця, єрема* > *Ярема, євдоха* > *Явдоха*), унаслідок регресивної асиміляції голосних (*Пелагія* > *Палажка*), впливу сонорних [р], [л] на пониження артикуляції звуку [e] (*берлогъ* > *барліг*), розміщення звуку [e] після шиплячих (*чеснокъ* > *часник*); в іменниках серед. роду другої відміни типу *веселиє, сватаниє* зміна звуку [e] на [a] пояснювалася впливом форм род. відмінка *веселия, сватанія* та ін.

Початкові [i] й [o] – це голосні праслов'янські звуки, що вживалися на початку небагатьох питомих та запозичених слів ([i] з прасл. [jь]), рідше [o] (з етимол. [o]) і в давньоукраїнський період стали занепадати (*игълька* > *голка, Исидоръ* > *Сидір, Опанасъ* > *Панас*); результати цього процесу незначною мірою успадкувала й сучасна українська мова (*гра, мати, Гнат* тощо), хоч зберігає слова і з початковими голосними (*Ірина, ім'я, ідуть* тощо), вживання яких зумовлено різними причинами.

Приставні [в], [й], [г] – це поява звуків на початку слів у давньоукраїнський період, зокрема протетичного [в] перед етимологічним [o], що змінився на [i] в новозакритих складах, рідко перед незмінним [o] й перед [a], а найбільше перед [y], крім префіксальних українських слів та іншомовних з початковим [y] (*отьчизна* > *вітчизна, отьця* > *вітця, окъно* > *вікно, овьса* > *вівса, ольтарь* > *вівтар, огонь* > *вогонь, Іоан* > *Іван, улиця* > *вулиця, ухо* > *вуха, але успіх, увага, уклін, узус* тощо); протетичного [й] рідко (*єлини* > *єліни*), що закріпився в невеликій кількості слів (*Євангеліє, Єва, Ївга, їжак* тощо); протетичного [г] перед голосним [o] (*орѣхъ* > *горіх, острьи* > *гострий, острити* > *гострити*).

Депалаталізація перед [e], [и] – це ствердіння на українському ґрунті всіх приголосних звуків перед голосними [e], [и] (з творенням нового звуку [и] на основі [i] й [ы] відбулося ствердіння приголосних перед [и], яке спричинило депалаталізацію приголосних і перед [e]); сучасній українській літературній мові властиві сполучення твердих приголосних із голосними [e], [и], а м'які приголосні відомі перед [e]

лише в похідних утвореннях від іменників середнього роду (*життєвий, значеннєвий* тощо), у прикметниках середнього роду (*житнє, ситнє* тощо), у формах дієслова *лити* (*лє, лємо*); м'якість приголосних перед [e], [и] найбільше збереглася в українських діалектах (*узєти, десєтий, тежко*).

Зміна звуків перед [ä] – це депалаталізація або палаталізація приголосних звуків перед [ä] (з [ę]), коли повністю стверділи перед ним пом'якшені губні приголосні (*мята > м'ята, вязати > в'язати*), у процесі депалаталізації губних відбувся розпад артикуляції на тверду й м'яку, тверда втратилася, а носієм м'якої став звук [й]; інші напівпалатальні приголосні стали м'якими перед [ä] (*дятел, сядуть, рядок* тощо); цим завершився процес занепаду пом'якшених варіантів твердих фонем в українській мові.

Депалаталізація губних звуків – це ствердіння приголосних губних звуків [б], [п], [в], [м], [ф] перед голосними [e], [и], а також перед [ä] (з [ę]), у результаті цього пом'якшені губні звуки перестали існувати як самостійні фонemi та набули статусу позиційних варіантів твердих фонем /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/; через ствердіння губних звуків чимало іменників в українській мові зазнали перегруповання за відмінами, (*голубь* (четверта відміна) > *голуб* (друга відміна)) й родами (*стєнь, глїбь* (жін. р.) > *стєп, глїб* (чол. р.)).

Депалаталізація шиплячих звуків – це ствердіння приголосних шиплячих звуків [дж], [ч], [ж], [ш], що мали в праслов'янській мові статус м'яких фонем, але за відсутності твердих відповідників і в результаті різних фонетичних процесів депалаталізувалися в давньоукраїнській мові (після занепаду редукованих, внаслідок зміни [e] в [o] після шиплячих, під час депалаталізації перед [e], [и] та з інших причин); пом'якшена вимова їх збереглася лише перед [і] (з [e], [ě]), у подовженому вигляді перед [а] (де немає *-ат-*), у подовженому варіанті, крім позиції після іншого приголосного, і за таких умов шиплячі виступають варіантами твердих фонем (*жїнка, шїсть, ножї, розкїшишю* тощо).

Депалаталізація звука [р] – це ствердіння приголосного [р] перед губними, задньоязиковими та фарингальним [г] (*сєрть > серп, вєрхь > верх, дьргати > дьоргати*), перед голосними [e], [и], у багатьох словах перед [а], [у], колишнім слабким [ь] та давнім [ї] (*ревѣти > ревіти, творити > творити, звѣря > звіра, вѣрньи >*

вірний, писарь > писар, довѣриѣ > довір'я); м'яка вимова збереглася в частині слів перед [a], [y], [o] (зоря, косаря, говорю, горьований, трьома, рюмсати); сьогодні протиставляється тверда й м'яка вимова звука [p], а в діалектах досить поширена тверда вимова цього звука.

Діакритичні знаки – надрядкові умовні символи, що використовувалися у давній графічній системі для позначення різних уточнень, скорочень, виокремлень, доповнень (знак м'якості, пом'якшення, довготи, короткості, скорочення слова тощо).

Лексика і словотвір

Спільноіндоєвропейська лексична спадщина – це назви споріднення і свояцтва (**otъsъ*, **mati*, **synъ*, **dьkti*, **žena*, **mQžъ*, **snъxa*, **jętry* тощо); назви частин людського тіла й організму тварин (**mozgъ*, **ęзыкъ*, **zQbъ*, **gьrdlo*, **kostъ*, **Qtroba*, **sьrdьce*, **oko*, **uxo*, **nosъ*, **bry* тощо); назви тварин, птахів, комах, плазунів, риб (**zvěрь*, **jelenъ*, **vьlkъ*, **ježъ*, **věverica*, **ovьca*, **ovьnъ*, **svinьja*, **orьlъ*, **žeravъ*, **vorna*, **muxa*, **osa*, **čьrvъ*, **zьmьja*, **Qgorъ*, **lososъ*); назви рослин, природних об'єктів і явищ (**dervo*, **berza*, **želQdъ*, **zьrno*, **solma*, **lьnъ*, **ognъ*, **sněgъ*, **rosa*, **větrъ*, **zemja*, **nebo*, **voda*, **dьnъ*, **večerъ*, **vesna*); назви предметів, знарядь, продуктів, будівель та пов'язаних з ними понять (**domъ*, **dvьrъ*, **vozъ*, **žьrny*, **medъ*, **juxa*, **solъ*); назви дій, процесів, станів, робіт, якості, кількості (**žiti*, **merti*, **iti*, **ležati*, **tekti*, **znati*, **vezti*, **bělъ*, **žьltъ*, **odinъ*, **pęť*, **sъto*).

Західноіндоєвропейський лексичний шар – це міцні й тривалі лексико-семантичні зв'язки між слов'янськими та балтійськими діалектами (**golva*, **rQka*, **noga*, **plьtъ*, **gluxъ*, **ratajъ*, **korva*, **kulikъ*, **žegъzulja*, **esetrъ*, **gvězda*, **jezero*, **ledъ*, **dolja*, **dobrъ*, **junъ*, **soldьkъ*, **duxъ* тощо), між слов'янськими, балтійськими і германськими діалектами (**selo*, **ljudъ*, **stado*, **voskъ*, **děliti*, **tyšetja*, **pęstъ*, **rebро* тощо); між слов'янськими й італо-кельтськими та іншими західними мовами (**morje*, **mъxъ*, **seme*, **lipa*, **drozdъ*, **gostъ*, **lice*, **voldti*, **mьlni*, **rьžъ*, **bъčela*).

Східноіндоєвропейський лексичний шар – це контактування давніх слов'янських діалектів із тохарськими, пізніше з індійськими племенами, а найбільшою мірою з іранськими племенами (**zvati*, **sьdravъ*, **slovo*, **bogъ*, **ubogъ*, **svęť*, **pьstrъ* тощо); цьому пласту відповідають ще слова **pьrsъ*, **volsъ*, **dQti*, **sQdъ*, **bezъ*, **radi*, **ovъ*.

Південноіндоєвропейський лексичний шар – це взаємозв’язки слов’ян із хеттами, греками, фігійцями, вірменами, албанцями, які перемістилися на велику відстань від слов’ян, далі неодноразово заповнювану різними переселенцями; до цього пласту належить кілька номінацій (**dlgostь*, **molditi*, **lada*), і деякі слова, що співвідносять південних індоєвропейців із західними та східними (**orěxь*, **jalovьсь*, **želva*, **žila*).

Етимологічно невизначені назви – це спільнослов’янські слова невідомого походження, що не мають прозорої етимології, чітких міжслівних зв’язків і становлять невелику кількість різних за семантикою номінацій (назви осіб – **čelověkь*, назви тіла і його частин – **tělo*, **čelo*, **gōba*, **rьтъ*, назви тварин і риб – **kyša*, **pьсь*, **ščuka*, **okunь*, назв рослин і місцевостей – **dobь*, **proso*, **kovylь*, **gajь*, абстрактні назви – **bystrь(jь)*).

Лексико-семантичні праслов’янські новотвори – це слова, що виникли у спільнослов’янський період унаслідок переосмислення значення невеликої кількості індоєвропейських і праслов’янських слів (іє. слово **běrgōs* «гора» відобразилося в прасл. **bergь* «берег»; іє. **pūrōs* «пшениця» – у прасл. **pyрь* «пирій»; іє. **nōgā* «копито, ніготь» – у прасл. **noga* «нога»; іє. **ghōrdhōs* «огорожа, тин» – у прасл. **gordь* «місто»; прасл. **gojiti* «живити, сприяти життю» – у прасл. **gojiti* «гоїти, лікувати»).

Структурно-семантичні праслов’янські новотвори – слова, що виникли на праслов’янському ґрунті від індоєвропейських коренів та основ (іє. **phēl-* відповідають прасл. слова **plemь* «плем’я», **plodь*; іє. **g^hhēr-* – прасл. **žarь* «жар, полум’я», **gorěti* «горіти»; іє. **dōlōs* «яма, низина» – прасл. **dolina* «долина»), від слов’янських чи іншомовних коренів та основ за допомогою різних словотворчих засобів (прасл. **dьнь* «день» зумовлені слова **дьньпъ*, **дъневъпъ* «денний», **дънєти* «дніти», **дънина* «днина», **дъньпѣца* «ранкова зоря», **дъньсь* «сьогодні», прасл. **тець* > **тецьникъ*).

Кельтські запозичення – це найбільш давні праслов’янські запозичення, які в глибокі часи до нашої ери і на початку нашої ери проникали безпосередньо або через інші мови до слов’янських (**sluga* «слуга, челядь», **ljutь* «лютий, злий», **braga* «брага, солод», **тынь* «стіна, тин», **lěкъ* «ліки» тощо).

Германські запозичення – це прагерманські, німецькі, готські й інші слова, що потрапляли на слов'янський ґрунт ще до нашої ери і впродовж усього спільнослов'янського періоду (**duma* «думка, слово», **šelmъ* «шолом», **kъnędzь* «князь», **xъlmъ* «горб», **xlěbъ* «хліб», **stъklo* «скло», **koldędzь* «колодязь», **stodola* «стодола», **plugъ* «плуг», **skrinja* «скриня», **mečъ* «меч» тощо).

Грецькі запозичення – це давньогрецькі найменування, що були відомі праслов'янській мові на початку нашої або засвоєні нею через посередництво інших мов (**korabъ* «корабель», **ogurъ* «огірок», **сърку* «церква», **porъ* «піп» тощо).

Латинські запозичення – це давньолатинські найменування, що були успадковані безпосередньо чи опосередковано слов'янськими мовами (**vino* «вино», **poganъ* «поганий», **kotěbъ* «котел», **сѣсаръ* «кесар», **kupiti* «купити»).

Тюркські запозичення – це слова тюркського походження, відомі ще з праслов'янської доби (**obrinъ* «авар», **тълмаць* «перекладач» тощо).

Українсько-білоруська спорідненість – це спорідненість, що виявилася в існуванні спільної українсько-білоруської мови (XIV–XV ст.), у формуванні спільного словникового складу (аж до XVIII ст.), у з'ясуванні українсько-білоруських зв'язків (щодо української і білоруської народнорозмовних мов XIV–XVII ст. та українсько-білоруських писемних взаємин XIV–XVII ст. як наддіалектних процесів), у набутті спільного лексикону (*немовля, дбати, помилятися, кохати*).

Українсько-білорусько-російська спорідненість – це спорідненість, що склалася внаслідок довготривалих історико-культурних, ареальних, економічних, політичних та інших контактів української, білоруської і російською мов, виявилася у набутті ними спільних лексем (*плаха, скатерть, підвода, мзда, найм, скот, куна, гривна, головажня, десяток* та інші) і володіння багатьма спільними словами дотепер (*дешевий, дев'яносто, кохати, помилятися, коромисло, хороший, хвіст, куц, кулак, колупати* тощо).

Українсько-польсько-чеська спорідненість – це спорідненість, що склалася ще в киеворуський період, поглибилася в XIV ст. і відобразилася на різних мовних рівнях, особливо на лексичному (напр., запозиченнями з польської стали слова *корона*,

личба, менити, обличность, очивисто, родовити, выбавити «вирятувати», рачити «зволити», припоудити «пригнати», збіглий «утікач» тощо, а з чеської слова – право, поконати, наступник, протожъ, пакли, велицѣ, вишци тощо). Найбільший потік польсько-чеських лексем до української мови припав на староукраїнський період XVI–XVII ст. (гро(ш), заставити, листъ, належати, небожъчикъ, пожитокъ, пригода, шляхта; привиліє, речнікъ, докторъ, костель, мастеръ, панъ, добровольни, заживати, слюбити, моцныи, отмѣнити, оужитокъ, посполиты, природжонны, оуставично, титулъ тощо).

Українська лексична спадщина – це слова, що стали набутком української мови XI–XV ст., в основному спільнослов'янського походження, і стосуються людини й істот взагалі (*подруга, скорбь* тощо), позначають явища, об'єкти, зміни природи (*осень, снѣгъ* тощо), предмети, речі, продукти, результати діяльності (*книгы, возъ* тощо), споруди, поселення, місцевості (*горы, лугъ* тощо), пов'язані з сільським господарюванням (*сѣно, коза* тощо), з полюванням, мореплаванням, бортництвом (*олень, медвѣдъ* тощо), з різними ремеслами, заняттями (*торгъ, товаръ* тощо), стосуються мистецтва, науки, освіти, писемності, культури (*сѣборникъ, сопѣль* тощо), назви різних дій, процесів, якостей, властивостей, кількості чогось (*платити, помогати* тощо).

Власне українська лексична основа – це успадкована з дописемної доби спільнослов'янська лексика, новотвори й запозичення давньоукраїнського періоду (праслов'янські слова відображали неперервність розвитку слов'янського лексикону й формування на їх основі української лексичної системи, новотвори києворуського періоду характеризували українську мову як лінгвофеномен у слов'янському світі, а запозичення вказували на прямі й непрямі зв'язки з іншими мовами).

Давньоукраїнські лексичні новотвори – це слова, утворені переважно на базі спільнослов'янських лексем (*сѣльнице* > *сѣльчъныи, ярь* > *ярина, стадо* > *стадъныи, пахати* > *пашня, порогъ* «поріг у будинку» > *порогъ* «поріг на річці», *просторъ* «протяжність» > *просторъ* «воля, свобода» тощо), і поширені на території східних слов'ян унаслідок їх державної, конфесійної, культурної й територіальної близькості.

Власне українська лексика – це лексика, яка формувалася на південноруських землях і становила в XI–XV ст. вже чимало специфічних назв, це були переважно слова народнорозмовного характеру, що засвідчували багатство й неповторність тогочасної живомовної стихії, входження її до літературного вжитку і розвиток писемної української мови та ділового спілкування на базі живого розмовного мовлення (*подивитися, клястися, охопити, збирати, полюбитися, гаи, криница, година, небога, череда, глек, глузд, берегиня, нащадок, стеля, очерет, брунька, волошка, черес, комаха, дивовижа червоний, здоровий, кожний, інший, другий, попереk, перед, щоби, нехай, також* тощо).

Давньоукраїнські запозичення – це слова, що потрапили в давньоукраїнську мову з інших мов (зі старослов'янської – *въселеньскыи* «всесвітній», *цвѣтная недѣля* «вербна неділя», *пучина* «глибина» *хыщникъ* «хижак», *дѣтище* «дитина», *дѣвая* «діва», *виноградъ* «виноград», «сад»; із грецької – через старослов'янську *дыханье* «життя, дихання», *стихия* «одне з первоначал буття», *въселенная* «всесвіт», *планита* «планета», *Великъ днь* «Великдень» і безпосередньо *тигръ, коркодиль, скорьши, алои, кипарисъ*; з тюркських мов – *товаръ* «товар, майно, скот», *борсукъ* «борсук», *евшанъ* «степовий полин»; з фінно-угорських – *въкъша* «білка»; з лат. через грец.: *висектъ* «високосний рік» та ін.).

Розвиток лексичної семантики – це збереження семантичної структури слів упродовж історичного розвитку; успадкування в незмінному вигляді семантичної структури і звуження або розширення надалі; збагачення семантичної структури в писемний період і збереження, звуження або збагачення її в майбутньому; перерозподіл функцій між семемами в структурі номінацій; розвиток переносних значень слів.

Синонімія – це семантичні відношення між близькими за значенням однокореневими або різнокореневими словами давньоукраїнської мови (*четвъргъ, четвъртъкъ; стадо, череда, скоть, товаръ; дьбрь, пропасть, бездъна, стръмьнина, розпалина, розсѣлина; лошадь, лошакъ, кобыла, конь, иноходъ, скокъ, фарь, жеребець, жеребя*). Майже всі синонімічні ряди зазнали в подальшому семантичних змін, а більшість їх зазнали одночасно втрати, набуття і зміни стилістичного відтінку окремих компонентів

(ряди *бѣлка, вѣверица, вѣкъша, бѣлица; человекъ, людинъ, мужъ; люди, людъ, народъ* зафіксовані сьогодні в складі *білка, вивірка, білиця* (з утратою давніх слів *вѣверица, вѣкъша, бѣлица*); *особа, людина, чоловік, одиниця, персона, індивід, душа, гаврик* (без колишніх слів *людинъ, мужъ*); *люди, народ, люд, мир, публіка, народець, люді, миряни* (з утратою слова *людъ*).

Антонімія – це семантичні відношення між протилежними за значенням словами давньоукраїнської мови (*просторъ – тѣснота, гора – доль, глубокии – мѣлькии, високии – низькии, полудне – полуночи, погодьє – непогодьє, жити – мерти*). У подальшому одні антонімічні пари зберігалися (*вѣрхъ – низъ, днь – ночь, великии – малыи, дълги – коротькии*), інші змінювали свій склад (*утро – вечеръ* (*утро* – на ранок), *лѣтньи – зимньи* (*зимньи* – на зимовий), а деякі були витіснені іншими (*деснѣ – шуи* – парою *правий – лівий; сѣверъ – югъ* – парою *північ – південь; вѣзтокъ – западъ* – парою *схід – захід*).

Омонімія – це семантичні відношення, що виникали із розвитком багатозначності слів, коли значення слова втрачали семантичний зв'язок між собою і ставали самостійними лексемами у давньоукраїнський період (*середа* «середина» і *середа* «назва одного з днів тижня», *гора* «гора» і *гора* «вгорі, нагору». напр.: *місяць* «спутник землі» і *місяць* «проміжок часу», *село* «оброблюване поле» і *село* «населений пункт»). Давні омонімічні відношення залишилися в минулому (*бѣла* «білка» і *бѣла* «дрібна грошова одиниця») або збереглися дотепер (*основа* «подовжені нитки і пряжа для них» і *основа* «підґрунтя»).

Стилістично нейтральні і забарвлені слова – це слова, які мали в давньоукраїнський період стилістично нейтральне або марковане значення і зберігали або змінювали їх у подальшому розвитку (напр., слово *конь* було стилістично нейтральним і залишилося таким до сьогодні, а синонімічне до нього слово *лошадь*, зі зниженим відтінком, передало своє емоційне забарвлення первинно нейтральному слову *кляча* й зникло в українській мові; назва *рѣка* зберегла дотепер своє стилістично нейтральне значення, але в конкуренції зі стилістично нейтральним словом *рѣчка*, яке втратило відтінок здрібності).

Книжні й розмовні слова – це слова із відповідними стилістичними ознаками (книжними і розмовними) в давньоукраїнський період, що збереглися або змінилися (назва *єстьство* зберегла до сьогодні книжні значення «сутність», «природа» і набула нового значення «сукупність фізичних, душевних сил та властивостей людини»; поняття *Великъ днь, сыропустъ, мясопустъ* залишилися книжними, *Паска* «Великдень» – розмовним, *цвітна неділя* «вербна неділя» – діалектним; до розмовних номінацій належали слова *сѣчень, студень, лютий, березень*, що сьогодні є стилістично нейтральними).

Праслов'янська словотвірна система – це система, що успадкувала риси індоєвропейського словотвору (способи суфіксації, словоскладання, чергування голосних, зміни місця наголосу, редуплікації) і набула в процесі самобутнього розвитку багатьох нових словотвірних ознак (на базі індоєвропейських основ сформувала різні за структурою слова (похідні й непохідні), розвинула нові способи деривації (напр., префіксацію), збільшила кількість словотворчих формантів (похідних від індоєвропейських засобів) та ін.

Давньоукраїнська словотвірна система – це система, що охоплювала всі похідні й непохідні слова в давньоукраїнський період, відношення і зв'язки між ними, а також основні способи давньоукраїнського словотвору – морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний способи деривації, що відзначалися різною продуктивністю в межах частин мови.

Морфологічний спосіб – це творення слів за допомогою морфем, різновидами якого в давньоукраїнський період були суфіксальний (серед іменників, прикметників, дієслів), префіксальний (серед дієслів, рідко інших повнозначних слів), постфіксальний (серед дієслів), конфіксальний (серед іменників), основоскладання (серед іменників і прикметників), префіксально-суфіксальний (серед різних частин мови), безсуфіксальний і флексійний (здебільшого серед іменників).

Морфолого-синтаксичний спосіб – це творення слів унаслідок переходу з однієї частини мови в іншу; використовувався серед іменників, рідко інших частин мови, а субстантивація виступала

переважно способом творення загальних назв (*нагыя одѣваа, жадныя и альчныя насыщаа, болящимъ* всяко утѣшеніє посылаа, *дльжныя* искупаа, *работныя* संबождаа).

Лексико-синтаксичний спосіб – це творення слів шляхом зрощення; продуктивний був у творенні особових назв, числівників, прикметників, прислівників, заперечних, деяких неозначених займенників, похідних прийменників, сполучників, часток (*Ярополкъ, Мстиславъ, осмидесять, заоутра, никто, тогда*).

Лексико-семантичний спосіб – це творення слів унаслідок переосмислення значень давніх слів, що і являв собою перехід в основному загальних назв у власні і навпаки (и многу бо бившую на *Кровавомъ Броду* (ГВЛ, 83), *литва* же и ятвязь воеваху).

Деривація іменників – це творення іменників у давньоукраїнський період суфіксальним способом (*вѣстьникъ, приятель, доброта, твердость, пустыня* тощо), основоскладанням (*лѣтописанья, благословенья, сѣножатъ* тощо), конфіксальним способом (*заповѣдь, оутѣшитѣль, нарожѣнья* тощо), префіксальним способом (*премудрость, прабаба* тощо), флексійним способом (*купля, мена, госпожа* тощо), морфолого-синтаксичним (*прѣмудрыхъ* слухати, *старѣйшимъ* покоратиса), лексико-семантичним (сътвориша межі собою клятву *русь* и *ляхове*) і лексико-синтаксичним (на *Великий дєнь* прієхаста *Даніиль*).

Деривація прикметників – це творення прикметників у давньоукраїнський період суфіксальним способом (*свѣтлыи, брунатъный, руский, милостивъ, пѣсчаныи, княжии, поповъ, звѣринъ, старостынъ* тощо), префіксальним (*премудрый, невѣрный, безбожныи* тощо), основоскладанням (*крѣпкодушъный, братолюбивый, благовѣрный, добронравенъ* тощо), морфолого-синтаксичним способом (за здравіє *възлюбленны(х)* дѣтеи *наши(х)*), лексико-семантичним способом (на оной странѣ *Днѣпра* у градъка *Пѣсочного*), лексико-синтаксичним способом (*мимоходящи, четвероноги, плѣтолюбивыи* тощо).

Деривація числівників – це творення числівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (*пятеръ, четвертина, второс, сѣмьдесятное, пятнадцатыи* тощо), лексико-синтаксичним способом (*сємьдесятъ, полѣтретъи, двадцать, шєстьдєсать, полѣдвѣноста, двєстє, тридѣцать, пѣ(т)сотъ,*

семьдесятъ, полъвтора), морфолого-синтаксичним способом (*първыи, другии, мало, много, сорокъ, тьма* тощо).

Деривація числівників – це творення числівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (*всьякъ, иньныи, иньшии, которыи, коли, кольма, сьсь, тьтъ, къжсьдъныи* тощо), лексико-синтаксичним способом (*никто, нѣкый*), лексико-семантичним способом («Живѣте же о собѣ, и поставлю вы игумена, а самъ хочу въ ону гору ити единь»), морфолого-синтаксичним способом (*овѣмъ исписанъ законъ есть другимъ же обычаи*).

Деривація дієслів – це творення дієслів у давньоукраїнський період переважно суфіксальним способом (*крѣпити, твърдити, даровати, лѣтовати, ласкати, володѣти* тощо), префіксальним (*сѣрѣшилъ, оправити, замыслити, оустроилъ, понесуть, перевозити* тощо), постфіксальним (*присылатися, за творилися, оуступатися* тощо) та основокладанням (*лицемѣрити, благотворити, благодѣтельствовати* тощо).

Деривація прислівників – це творення прислівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (*николиже, начьто, потомъ, покамѣсть, до сихъ мѣсть* тощо), а найбільшою мірою морфолого-синтаксичним способом (*твердо, многолѣтно, поздорову, легько, ближе, вборзѣ, достойно, вскорѣ, наутрия, наконецъ, поистинѣ, ночью, заутра, вчера, втайнѣ, в мѣру, доловъ, надвое, трижды, посемь, дважды* тощо).

Деривація прийменників – це творення прийменників у давньоукраїнський період морфологічним способом (*задѣля, заради, помежи* тощо), а найбільшою мірою морфолого-синтаксичним способом (*дѣля, ради, сквозѣ, близъ, мимо, вьнѣ, вьнѣ, дали, доловъ, зади, коньць, около, противу, кромѣ, округъ, прямо, за мѣсто, вѣслѣдъ, до върху, на върхѣ, поодаль, позаду, изъдъну, окръсть, на середѣ, посторонь, съ края* тощо).

Деривація сполучників – це творення сполучників у давньоукраїнський період переважно лексико-синтаксичним способом (*али, ано, ачи, ибо, или, либо, аже, аче, даже, таже, нежелли, иже, аче и, аче ли, аче, же, али но, али же, ни...ни, или...или, не тькъмо...но и* тощо), рідше морфолого-синтаксичним способом (*къто, хота, коли*).

Деривація часток – це творення часток у давньоукраїнський період морфолого-синтаксичним способом (*дѣяти, речи, толико, лише, одинако*) та лексико-синтаксичним способом (*оно, ноли, нольны, мало не, безъ мала*). Найбільше виникло часток із різними смисловими відтінками (*дѣти, рьци* – модальні, *осе, ото* – вказівні, *оли, толико, хотя* – видільні, *одва, юдва* – кількісні тощо), поодинокі формотворчі (*ать*) і словотворчі (*любо*).

Морфологія

Категорія роду іменників – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із розрізненням чол., жін. і сер. родів), яка була успадкована праслов'янською мовою, а потім і українською. Ця категорія стала основою становлення типів відмінювання іменників, оскільки в писемний український період родовий принцип формування відмін іменників витіснив принцип розподілу їх за давніми суфіксами основ.

Категорія числа іменників – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із виділенням одн., мн., дв.), яка була успадкована праслов'янською мовою, а далі й українською. Форми одн. й мн. не зазнали суттєвих змін, тоді як форма дв. почала виявляти тенденцію до занепаду і в киеворуський період поступово вийшла з ужитку. Показниками трьох числових форм іменників були відмінкові закінчення чол., жін. і сер. родів.

Категорія відмінка – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із виділенням семи відмінкових форм), яка була успадкована праслов'янською мовою, а далі й українською. Відмінкові форми іменників зазнали суттєвих змін унаслідок дії закону відкритого складу, занепаду редукованих у писемний період і під час формування нових типів відмінювання іменників за родовим принципом.

Типи іменників – це поділ іменників на шість типів за індоєвропейськими суфіксами основи, які були успадковані праслов'янською мовою, а далі й українською мовою. Отож давньоукраїнські іменники характеризувалися за основотворчими суфіксами і становили шість типів відмінювання: 1) іменники жін. р., деякі чол. р. із давнім суфіксом *-ā(-jā-)*, іменники жін. роду на *-ujī*, що мали в наз. відм. одн. закінчення *-a (-я, -а, -я)* (*птица, лодья, пустыни*); іменники чол. р. з основою *-ǫ(-jǫ-), -jī*, що мали закінчення

-ъ, -ь, -и, а також іменники сер. р. з основою на -ǫ(-jǫ-), -ě(-jě-), які мали після твердих приголосних закінчення -о, -е, а після м'яких закінчення -ю (*конь, село, копьє, дѣло, море, братъ, раи*); іменники чол. р. із суфіксом -й-, що мали закінчення -ъ (*миръ, чинъ, поль, сынъ, домъ*); іменники жін. р. і деякі субстантиви чол. р. з основою на -й-, що мали закінчення -ь (*ночь, огонь, рѣчь, мечь, дань, путь*); іменники жін. р. з основою на -й-, що в наз. відм. мали закінчення -ы, а в непрямих – -ъв- (*кровь, любовь, ятровь* тощо); іменники з давньою основою на приголосний, зокрема з основою на -п- і закінченнями -ь (чол. р.), -я(я) (сер.р.), з основами на -t-, -s- і закінченнями -я(я), -о (сер.р.) та з основою на -r- і закінченням -і (жін. р.) (*камень, матерь, имя, чудо*).

Категорії прикметників – це граматичні категорії роду, числа і відмінка, які з індоєвропейської доби збереглися на спільнослов'янському ґрунті, а потім і на українському. У давньоукраїнській мові виділялися граматичні категорії роду прикметників (чол., сер., жін.), числа (одн., мн., дв.) і відмінка (наз., род., дав., знах., оруд., місц., клич.), а також форми вияву ознак – вищий і найвищий ступені порівняння. Типи відмінювання прикметників визначалися й далі за їх основами, але більшої ваги набувала граматична категорія роду, що лягла в основу становлення нових типів відмінювання ад'єктивів.

Короткі (нечленні) прикметники – це первинні ад'єктиви, що розвинулися з класу імен на основі їх атрибутивної функції і ще в індоєвропейській період вони мали спільну з іменниками систему відмінювання, яку зберегли аж до писемної доби (*маль, твердъ, мудръ, новъ*). У давньоукраїнській мові короткі прикметники становили іменний тип відмінювання, що охоплював ад'єктиви на -ǫ(-jǫ-), -ā(-jā-) та із закінченнями -ъ, -ь (чол. р.), -о, -е (сер. р.) і -а (-я) (жін. р.). Короткі прикметники вживалися в предикативній функції (у поєднанні з інфінітивом та в складі іменного присудка) і в атрибутивній (в ролі означення).

Повні (членні) прикметники – це вторинні ад'єктиви, новотвори праслов'янської доби (якісні й відносні прикметники – *добрыи, мудрыи, синии, мильи, осенньи* тощо). У праслов'янській мові вони зазнали зрощення складових частин (іменного прикметника й вказівного займенника) та набули власної займенникової системи

відмінювання, зі зміною анафоричного займенника як закінчення. Повні прикметники сформувалися на базі коротких прикметників, за допомогою анафоричного займенника *jь* (*ja, je*) (від індоєвропейського займенникового елемента **-jō*). З часом займенник втратив здатність відмінюватися, злився з основою іменного прикметника й перетворився на його флексію.

Ступені порівняння прикметників – це форми більшого чи найбільшого вияву ознаки, що почали творитися ще в індоєвропейський період від якісних і відносних прикметників. На праслов'янському ґрунті для вираження вищого ступеня порівняння вживався афікс **-ьš* (**novьši, *novьša, *novьše*), але згодом поступився більш продуктивному **-ějьš-* (**novějša, *novějši*). Форми найвищого ступеня порівняння прикметників утворювалися за допомогою префікса **na-* (*naj-*) (**najтъньši*). Обидва ступені порівняння успадкувала українська мова з праслов'янської (*новѣишии, найновѣишии*).

Стягнені і нестягнені форми прикметників – це форми, які склалися в процесі творення повних прикметників. Система відмінювання членних прикметників з розрізненням іменного прикметника і вказівного займенника поступово була уніфікована й спричинила появу під впливом неособових займенників простих відмінкових закінчень у прикметниковій парадигмі, витворенням яких і завершився процес становлення категорії прикметників. У результаті зникли нестягнені форми прикметників, насамперед у непрямих відмінках, а форми наз. відм. залишилися в розмовній та зі стилістичною метою в літературній мові.

Категорії займенників – це граматичні категорії числа (одн., мн., дв.) й відмінка (шість відмінкових форм) усіх займенників та категорію роду неособових, крім *къто, чьто* та похідних від них займенників. До особових належали слова *я* (*я, язъ, азъ*), *ти, ми, ви* і зворотний *себе*, що виконували роль підмета й додатка; на українському ґрунті до них приєднався ще вказівний займенник *онь* (*оно, она*) для вираження третьої особи однини. Неособові – це вказівні, питальні, відносні, неозначені, заперечні, присвійні займенники.

Словозміна особових займенників – це іменний тип відмінювання займенників, для якого характерні бути граматичні

категорії числа (одн., мн., дв.) й відмінка (наз., род., дав., знах., оруд., місц.), суплетивність основ при словозміні, варіантність відмінкових форм, співвідношення флексій багатьох відмінків; поява в давньоукраїнський період особового займенника *онь* (*оно, она*), формування його словозмінної парадигми, запевпад родових форм у множині й форми двоїни.

Словозміна неособових займенників – це займенниковий тип відмінювання, що охоплював набагато більше слів, ніж особові, які поділялися на змінні за відмінками (*къто, чьто* й похідні від них) і змінні за родами, числами й відмінками (усі решта займенники – вказівні, означальні, питальні, присвійні, заперечні), що утворювали тверду групу слів із закінченнями *-ъ, -о, -а* в наз. відм. одн. та м'яку групу із закінченнями *-и, -ю, -я* в наз. відм. одн. Основну роль у формуванні займенникового типу відмінювання відіграли детермінативи – зі специфічними флексіями (*-го, -му, -мь* тощо), безсуфіксальними основами, строкатими за будовою формами однини, ускладненими за рахунок *и* (*ю, я*) відмінковими формами наз. відм. та функцією означення, що зближувало його з типом відмінювання прикметників, числівників, дієприкметників.

Словозміна числівників – це відмінювання числівників за іменниковим типом (*пять – десять, тысяча, съто, поль, треть, четверть, третина, четвертина, пятина*), займенниковим типом (*один, дьва (дьвѣ), трыє, четьре, оба (обѣ), обои, дьвои, трои, четверы, пятеры – десятеры*) і прикметниковим типом (усі порядкові числівники). У назвах чисел другого десятка, назвах десятків змінювалася лише перша частина (*пять на десяте, пяти на десяте* тощо), але такі сполучення почали швидко зрощуватися й перетворюватися на однослівні конструкції, що згодом набули статусу простих слів і стали змінюватися за аналогією до числівників *пять – десять*. У назвах сотень відмінюванню підпадали обидві частини, що й залишилося до сьогодні (*осмь сътъ, осьми сътъ* тощо). А в багатокомпонентних складених числівниках змінювалися в ранній писемний період переважно всі слова, що стало нормою і сучасної української мови.

Категорії дієслова – це граматичні категорії числа (одн., мн., дв.), особи (1, 2, 3) способу (дійсного, умовного й наказового), стану (активного, зворотного та пасивного), часу (теперішнього, аориста,

імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта й майбутнього), виду (доконаного й недоконаного). Усі граматичні форми виражалися за допомогою особових і неособових закінчень, у творенні виду розвинулася префіксація.

Теперішній час – це граматична форма часу, що виражала дію, яка відбувалася в момент мовлення. Праслов'янська парадигма словозміни дієслів тепер. часу майже в незмінному стані була реалізована на давньоукраїнському ґрунті (напр.: *късмь, къси, късть, късмь, късте, суть, късвъ, къста, къста* (атемат. тип)).

Минулий час – це граматична форма часу, що мала чотири види – аорист для позначення необмеженої дії, імперфект для вираження тривалої дії, перфект для позначення завершеної дії, результату дії і плюсквамперфект для вираження дії, що відбувалася перед іншою минулою дією. У давньоукраїнський період найбільш поширений був сигматичний аорист – старий (з основою на голосний – *писахъ*) і новий (з основою на приголосний і на *-i-* – *любихъ*). Імперфект утворювався від дієслів з основою на приголосний, на *-i-* й *-ě-* за допомогою суфікса *-ѣах-* та від решти дієслів – з приєднанням суфікса *-аах-* (*-јаах-*); в українській мові форми імперфекта зазнали стягнення (*любяхъ*). Перфект утворювався за допомогою дієслова *быти* і незмінних форм дієприкметника на *-ль*, який був носієм змісту (*късмь любиль*). Плюсквамперфект формувався шляхом поєднання дієслова *быти* в імперфекті або в аористі та дієприкметника на *-ль* (*бѣхъ любиль, быхъ любиль*).

Майбутній час – це граматична форма, що виражала дію, яка має відбутися, і охоплювала давні (просту й дві складені) та нові (складені) форми майбутнього часу. Проста утворювалася від дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів і виражала майбутній час дієслів доконаного виду (*напишемъ*). Перша складена форма виникала шляхом сполучення допоміжного дієслова в різних особових формах (*начьну, стану*) й інфінітива відмінюваного дієслова (*начьну любити*). Друга складена форма являла собою поєднання дієслова *быти* в різних особових формах і активного нечленного дієприкметника мин. часу на *-ль* (*-ла, -ло*) (*буду любиль*). Третя складена форма майб. часу формувалася з інфінітива основного дієслова і форм тепер.-майб. часу допоміжного дієслова *яти* (*любити* (*и*)).

Наказовий спосіб – граматична форма, що виражала рішучий наказ, тому зближувалася зі стверджувальним значенням дійсного способу. На праслов'янському ґрунті словозмінна парадигма наказового способу утворювалася за допомогою суфіксів *-i-* (в одн.) *-ě-*, *-i-* (у мн.) і вторинних особових закінчень, спільних із закінченнями простого мин. часу. Форми 1 ос. одн. вона не мала через специфіку значення цієї форми (наказ собі) (залишком її вважається слово *будѣмь*), а форми 3 ос. мн. і дв. передавалися описово. У давньоукраїнський період словозмінна парадигма наказового способу через ряд фонетичних і морфологічних змін набула нового оформлення (*вози, вози, возимь, возите, возивѣ, возита*).

Умовний спосіб – граматична форма дієслова, що виражала бажану або очікувану дію, на виконання якої слід було розраховувати чи надіятися. Праслов'янська мова мала дві аналітичні форми для вираження умовного способу, які успадкувала й давньоукраїнська мова. До складу першої парадигми входили форми **bimь, *bi, *bi, *bimь, *biste, *bQ, *bivě, *bista, *bista* й активний дієприкметник на *-lь*. А другу становили форми дієслова *byti* в аористі й дієприкметник на *lь*. Для українського періоду властиве було широке використання аналітичних форм умовного способу з допоміжним дієсловом *быти* (*видѣль быхъ*) й поодиноке вживання та занепад форм із допоміжним словом на зразок *бимь*.

Дієприкметник – це змінна дієслівна форма, що поєднувала в собі ознаки дієслова (стан, час) та імені (рід, число, відмінок). За ознаками дієслова виділялися активні й пасивні (тепер. і мин. часів), а відповідно до іменних ознак змінювалися за родами, числами й відмінками. Активні дієприкметники тепер. часу утворювалися за допомогою суфікса **-ont*. Активні дієприкметники мин. часу утворювалися за допомогою суфікса **-vъ* в наз. відм. та суфікса **-vьŝ* – у непрямих відм. Активний дієприкметник на **-lь* (*-la, -lo*) занепавав у праслов'янській мові і брав участь лише в творенні аналітичних форм дієслів (перфекта, плюсквамперфекта, майбутнього часу, умовного способу) разом з допоміжними дієсловами. Пасивні дієприкметники тепер. часу формувалися за допомогою суфікса **-mь* на базі перехідних, рідше неперехідних дієслів, а дієприкметники мин. часу у відмінкових формах мали суфікси **-nь, *-ть*.

Інфінітив – незмінна форма дієслова, що розвинулася в праслов'янський період на основі дав. відм. одн. іменників на *-ǫ- основ і виражала неозначену дію, тому з походження інфінітив не мав граматичних ознак (часу, роду, числа тощо). Показником інфінітива став афікс *-ti (з *-tǫ-), що приєднувався до кореня або до основи з формотворчими елементами, утворюючи варіанти *-ěti, *-iti, *-nǫti. З афіксом *-ti (-tǫ) та з різними його ускладненими варіантами інфінітиви зберігалися в давньоукраїнський період, але на місці сполук *kt, *gt виник елемент -чи (*слушати, стеречи*). Основна його функція зводилася до того, щоб служити доповненням до іншого дієслова чи до імені з дієслівним значенням.

Супін – незмінна форма дієслова, що розвинулася в праслов'янський період на основі знах. відм. іменників на *-ǫ- основ і вживався після дієслів, що виражали рух, вказуючи на мету, намір руху. Супін він не утворював граматичних форм (часу, особи тощо) і з розвитком та поширенням паралельних інфінітивних форм був приречений на занепад. Показником супіна став афікс *-tǫ, що приєднувався здебільшого до кореня. Супін часто вживався в давніх писемних пам'ятках, особливо в церковно-релігійних (*моучить насъ, видѣтъ бывшего*), але швидко почав занепадати, поступаючись інфінітиву

Дієприслівник – незмінна форма дієслова, що розвинулася в давньоукраїнський період на основі давніх нечленних активних дієприкметників (*сидя, лежа, глядя, слуха, нося, крестивъ, дерзнувъ, писавъши* тощо). З виникненням членних дієприкметників, що перебрали на себе атрибутивну функцію, нечленні дієприкметники стали вживатися лише у функції присудків, зміцнивши свою предикативність. У результаті цього послабилося узгодження нечленного дієприкметника з підметом і посилилася залежність його від присудків. А з перетворенням на дієприслівники різні форми нечленних дієприкметників втратили граматичні значення роду, числа, відмінка, зберігши лише значення виду.

Безособові форми на -но, -то – незмінна форма дієслова, що розвинулася в давньоукраїнський період на основі нечленних пасивних дієприкметників мин. часу (напр., *стелено, везено, кинуту, мьто* – скам'янілі форми наз. відм. одн. сер. р.). З іншими нечленними дієприкметниками вказані форми втратили первинну

функцію означення, словозмінну парадигму й перетворилися на незмінні форми з функцією присудка в безособових реченнях.

Прислівник – це повнозначна частина мови, початок якій дали змінювані слова, які в окремих своїх формах ставали незмінними, набували скам'янілого вигляду. На праслов'янському ґрунті розвинулася різні способи творення прислівників, особливо адвербіалізація – перехід різних відмінкових форм у прислівники. За походженням прислівники поділялися на відзайменникові (*всегда*), відприкметникові (*дивно*), відіменникові (*заоутра*), відчислівникові (*надвоє*), віддієслівні (*хотя*).

Прийменник – службова частина мови, початок якій дали відмінкові форми імен або невідмінкові форми слів. У давньоукраїнський період категорія прийменників охоплювала найбільш давні, або непохідні прийменники (*от, на, по, до, вь*), давні похідні (*меже, около*) і власне українські новотвори з прийменниковими функціями (*одаль, обаполь*). Прийменники виражали просторові та інші відношення між словами. Багато давніх слів взагалі перейшли до розряду прийменників (*крім, oprіч*) і чимало відмінкових форм набули прийменникових функцій унаслідок препозиціоналізації.

Сполучник – службова частина мови, початок якій дали займенники і займенникові прислівники у службових синтаксичних функціях. На давньоукраїнському ґрунті сполучні засоби класифікувалися на сурядні (єднальні, розділові й протиставні) (*да, и, а, ли, любо, аще ли*) і на підрядні сполучники й сполучні слова – для вираження причини, мети, умови, часу, наслідку, допустовості, з'ясування. Сурядні сполучники в основній кількості були простими, непохідними за структурою, а підрядні сполучники й сполучні слова – це здебільшого похідні, вторинні утворення (складні й складені), які мотивувалися іншими словами.

Частка – службова частина мови, яка бере початок від займенникових коренів. У давньоукраїнський період частки поділялися на лексично незалежні, формотворчі й словотворчі. За семантикою лексично самостійні частки розмежовувалися на стверджувальні (*си*), заперечні (*не, ни*), питальні (*ли, чи (ци)*), модальні (*дѣти, речи*), вказівні (*сь, то, осе, оно*), видільні (*оли, хотя*), підсилювальні (*же, бо*), кількісні (*лѣ, одва*). Окремі розряди

становили формотворчі частки (*бы*) і словотворчі (*ни*), у ролі яких виступали переважно лексично незалежні частки.

Вигуки і звуконаслідування – категорія слів, що не виражають ніяких смислових відношень і зв'язків, а виступають тільки засобом вираження емоцій безвідносно до інших мовних одиниць. На давньоукраїнському ґрунті вигукові слова були представлені великою мірою – первинні (*о, охъ*) і вторинні (*горе, аминь*). Але з давніх писемних пам'яток відомо небагато вигуків, оскільки їх властивий розмовний характер, а народнорозмовне невеликою мірою відобразилося в давніх писемних творах.

Синтаксис

Речення – основна синтаксична одиниця, що бере початок в індоєвропейській мові, де речення могло утворюватися з необмеженої кількості непроникних (тобто таких, що не допускали ніяких вставок і переміщення в межах речення), самостійних елементів (слів), кожний із яких мав певне значення. Члени речення здатні були самостійно виражати свій зміст і вказувати на свою роль у реченні. За типом головного члена виділялися іменні й дієслівні речення, за складом граматичної основи – односкладні й двоскладні, а за метою висловлювання – розповідні, питальні, спонукальні й бажальні.

Підмет – головний член речення, який у давньоукраїнській період становив граматичну основу односкладних речень, а разом з присудками – предикативний центр двоскладних речень. Підмет виражав предмет думки чи мовлення, перебував із присудками семантичному й граматичному зв'язках. Основною формою його вираження була форма наз. відм., носіями якої виступали в основному іменники, рідше інші субстантивовані частини мови або поєднання кількох слів з іменем у наз. відм. Помітними на українському ґрунті стали процеси вираження підмета особовими займенниками, різноманітними синтаксичними конструкціями та функціонування різних за структурою однорідних підметів.

Присудок – це граматична основа односкладних речень і складова частина граматичного центру двоскладних речень. Він виражав дію, стан, процес, ознаку дії, поєднувався з підметом предикативним зв'язком і брав безпосередню участь у формуванні структури речення. За структурою присудки поділялися на прості й складені, а останні – на дієслівні й іменні. Дієслівний складався з

допоміжного дієслова й інфінітива. Іменний присудок утворювався з предикативного імені, вираженого різними частинами мови, та особових форм допоміжних дієслів *бути, стати, починати* й повнозначних дієслів. Дієслівний виражався формами особових дієслів, а іменний – формами іменних частин мови.

Означення – другорядний член речення, що давав якісну характеристику члена речення, перебуваючи з ним в атрибутивному зв'язку. Означення поділялися на узгоджені й неузгоджені, з яких перші виражалися прикметниками, дієприкметниками, займенниками, а другі – іменниками в род. та дав. відм., іменниково-прийменниковими сполученнями. Для давньоукраїнської мови характерне було вільне, дистантне розташування означень в атрибутивних словосполученнях і накопичення в реченнях різних означень (однорідних і неоднорідних, узгоджених і неузгоджених).

Додаток – другорядний член речення, що позначав предмет, явище, абстрактне поняття, яких стосувалися дія, стан чи інша предикативна ознака. Додатки поділялися на прямі й непрямі. Прямі при перехідних дієсловах виражалися формою знах. відм. іменників без прийменника, а при перехідних дієсловах із запереченням – формою род. відм. імен. Функцію непрямих виконували іменники в непрямих відмінках з прийменниками та без них, займенники в непрямих відмінках, субстантивовані прикметники, дієприкметники. У подальшому стабілізувалося використання форм слів для вираження прямих і непрямих додатків, які мають певні засоби вираження й відповідні місця розташування в реченні.

Обставина – другорядний член речення, що виражав причину, мету, час, місце, умову, спосіб дії. Він виділювався пізніше, ніж означення і додаток, із формуванням прислівників, що стали основними репрезентантами обставин. Ще в праслов'янській мові роль обставини виконували відприкметникові прислівники на *-o/-ě*, відприкметникові безсуфіксальні прислівники, інфінітиви, супіни. На давньоукраїнському ґрунті виділялися обставини місця, часу, причини, мети, способу дії, що виражалися здебільшого прислівниками, безприйменниковими і прийменниковими формами іменників і з такими засобами вираження були успадковані сучасною українською мовою.

Просте речення – це речення, що складалося з однієї граматичної основи (у двоскладних реченнях) або одного головного слова (в односкладних реченнях). Початок простому реченню дали окремі слова та групи слів, що почали вживатися на індоєвропейському ґрунті в ролі синтаксичних конструкцій. Показником простого речення були тоді головні слова (ім'я, дієслово або одне з них), які й започаткували граматичний центр простого речення. До складу простого речення могло входити одне головне слово (переважно дієслово), рідше два (дієслово й ім'я), що дало початок розрізненню односкладних і двоскладних речень.

Односкладні речення – це прості речення з одновершинним синтаксичним центром (при наявності одного головного члена речення), з поширеною або непоширеною структурою, з повним або неповним вираженням змісту. Від неповних двоскладних речень односкладні відрізнялися тим, що в них особове значення набувало зовнішнього синтаксичного характеру, а в неповних двоскладних – воно було складовою частиною внутрішнього синтаксичного зв'язку. Граматичне вираження головного члена речення лягло в основу класифікації простих односкладних речень. А відповідно до засобів вираження головного компонента односкладні речення розмежувалися на дієслівні й іменні, з яких найбільш поширеним був різновид дієслівних односкладних речень.

Двоскладні речення – це прості речення із двочленным предикативним центром (підметом і присудком) – самодостатнім у вираженні змісту речення або доповненим другорядними членами, необхідними для розкриття змісту. Підмет виражався іменними частинами мови, рідше дієсловами, прислівниками, службовими частинами мови, а присудок дієслівний – особовими формами дієслів, іменний – іменними частинами мови з дієслівною зв'язкою **byti* або без неї. Порядок розміщення членів у двоскладних реченнях був вільним, з частим розривом компонентів групи підмета й групи присудка, розміщенням між головними другорядних і навпаки.

Складне речення – це речення, що являло собою сформовану синтаксичну конструкцію з двома чи кількома частинами (предикативними центрами), незалежними або підпорядкованими одна одній. Частини складного речення відрізнялися від простого речення тим, що в межах складного вони були позбавлені

комунікативної самостійності та існували лише в сукупності, утворюючи єдину синтаксичну одиницю. За характером відношень між частинами складні речення поділялися на безсполучникові (з формально невираженим зв'язком між частинами), складносурядні (з паратактичним зв'язком між частинами) і складнопідрядні (з гіпотактичним зв'язком між частинами). Первинними були безсполучникові складні речення (без формально виражених засобів сполучення окремих частин), а пізнішими в часі – сполучникові (складносурядні й складнопідрядні), завдяки стабілізації сполучних засобів та закріплення їх у вираженні певного синтаксичного зв'язку.

Безсполучникове речення – це складні синтаксичні утворення з двома чи кількома предикативними центрами, без формальних показників синтаксичного зв'язку між частинами. За граматичним оформленням становили окремий тип складних речень, відмінний від структури складносурядних та складнопідрядних речень. А за семантичними особливостями зближувалися зі складними сполучниковими реченнями, відображаючи між частинами такі смислові зв'язки, як у складносурядних і складнопідрядних реченнях. З урахуванням цього й здійснювалася класифікація безсполучникових речень, але через відсутність у них спеціальних показників синтаксичного зв'язку між частинами така класифікація повністю не збігалася із класифікацією складносурядних і складнопідрядних речень. Відповідно до семантики сполучникових складних речень безсполучникові поділялися на конструкції з однорідними і неоднорідними складовими частинами.

Складносурядне речення – це синтаксична одиниця з двома чи кількома рівнозначними складовими частинами, з відповідними засобами вираження смислових відношень між частинами. Єднальні речення виражали одночасне або паралельне тривання в одному часовому вимірі кількох дій або станів, послідовне протікання дій, процесів, станів, рідко причиново-наслідкові, умовно-наслідкові або висновково-результативні відношення і мали сполучники *и*, рідко *а*, *да*, *та*, *ни*. Зіставно-протиставні речення виражали зіставлення або протиставлення дій, станів, підкреслювали контраст чи невідповідність дій, явищ, ознак, про які повідомлялося в складових частинах і мали сполучники *а*, *же*, *но*, *да*, *ино*, *али*. Розділові речення призначені були повідомляти про несумісність, взаємовиключення в

одній позамовній ситуації кілької дій або станів і мали сполучники *ли, или, али, либо, либо, чи*.

Складнопірядне речення – це високорозвинена синтаксична одиниця, що мала усталену граматичну структуру, багату систему власних виражальних засобів і різноманітну семантичну організацію. Давній характер синтаксичних відношень між частинами й засоби їх вираження зумовили поділ речень на підметові, присудкові, означальні, додаткові, часові, умовні, допустовості, причини, наслідку, мети, місця. Напр, у підметових речень пірядна частина конкретизувала підмет головної або компенсувала його, а в присудкових реченнях – розкривала зміст іменного присудка головної частини, вираженого вказівними займенниками *такий, той* ; у складнопірядних означальних пірядна виступала як атрибутивний визначник іменної частини мови або словосполучення із загальним субстантивним значенням у межах головної частини; у складнопірядних додаткових реченнях – виражала відношення між дією та об'єктом дії, на який вона поширювалася; у складнопірядних часових – визначала час дії або стану, що характерні були для головного речення та ін.

Називний відмінок – це форма простого називання предметів і явищ, синтаксично не підпорядкованих ніяким іншим компонентам висловлювання. На давньоукраїнському ґрунті називний відмінок міг виконувати функції підмета, присудка, означення й додатка, з яких остання функція занепала. Особливого поширення набув другий називний відмінок – іменна частина складеного присудка, яка не відрізнялася формою відмінка від підмета. Називний предикативний виражав постійну ознаку суб'єкта (вказуючи на спорідненість, походження, ім'я, конкретне й абстрактне поняття) і тимчасову, змінну ознаку (вказуючи на стан, посаду, вид діяльності, становище, якісну ознаку особи чи предмета).

Родовий відмінок – це форма вираження генетичного значення (вказівки на походження, належність, присвійність) і віддільного значення (виражалася відкладним відмінком, близьким за семантикою до родового). Основною для родового відмінка була приіменна позиція, у якій він міг виконувати різноманітні функції – вказувати на походження, належність предмета, речовину, матеріал, що лягли в основу предмета, якість предмета, загальні ознаки, відношення до

суб'єкта, об'єкта дії та інше. Меншою мірою родовий відмінок виступав у придієслівній позиції, виконуючи переважно віддільну функцію. Приіменними стали родовий походження й належності, відношення до суб'єкта й об'єкта, якості, загальних ознак предмета, частково подільності, а придієслівними – родовий віддалення, неповного об'єктування, подільності, межі, часу, мети. Крім безприйменникових, поширилися і навіть більшої ваги набрали приіменникові форми родового відмінка.

Давальний відмінок – це форма вираження об'єкта, якого стосувалися дія або стан, що відбувалися на користь чи на шкоду даному об'єкту, спрямовувалися на нього або просто здійснювалися у сфері його сприймання. Для давньоукраїнської мови специфічним був власне давальний відмінок у придієслівній позиції як форма позначення об'єктів, залежних від дієслів. У приіменній позиції вживалися давальний, залежний від прикметників, що оформляв назву особи чи предмета, у відношенні до яких проявлялася ознака, і давальний означальний, що залежав безпосередньо від наявного в реченні іменника й виконував при ньому роль означення. Давальний подвійний пов'язувався синтаксичним зв'язком із дієсловом і належною до дієслівної конструкції іменною частиною мови. Давальний самостійний вживався для оформлення другорядноприсудкових та обставинних зворотів, які мали в основі субстантивоване слово в давальному відмінку й узгоджений з ним дієприкметник (рідко прикметник чи іменник), що виконував предикативну функцію.

Знахідний відмінок – форма вираження іменних членів речення, що зазнавали найближчого й найповнішого синтаксичного впливу з боку дієслівних членів речення. За характером перехідної дії й відношення до неї об'єкта, позначеного формою знахідного відмінка, у писемній українській мові виділялися знахідний зовнішнього об'єкта, що оформляв назви об'єктів, які існували поза дією, поширюваною на них, і знахідний внутрішнього об'єкта, вживаного для оформлення назв об'єктів, що виникають, створюються в результаті дії, вираженої перехідним дієсловом. Особливу групу знахідного відмінка прямого додатка становили форми знахідного напівпредикативного. До таких конструкцій

належав другий знахідний, функція якого полягала в оформленні дієприкметника (рідко прикметника чи іншої іменної форми).

Орудний відмінок – це форма вираження знаряддя дії. Характерним для нього було інструментальне значення, що проявлялося в оформленні орудним відмінком назв речей, осіб, явищ, які розглядалися як знаряддя або засоби дії, висловлюваної в наявній дієслівній формі. З орудним інструментальним тісно пов'язані були орудний суб'єкта в пасивних зворотах, знаряддя чи засобу неперехідної дії, обмеження або відношення, місця, часу. З названими різновидами пов'язані й інші значення, зокрема орудний матеріалу або змісту, до орудного змісту прилягає орудний об'єкта психічної реакції та інші. До сьогодні залишився орудний з основною функцією вираження знаряддя дії, деякі звузили функціонування (напр., оруд. засобу дії від назв осіб) або зникли (напр., оруд. соціативності).

Місцевий відмінок – це форма вираження місця й часу дії чи стану. Первинною його функцією була функція позначення місця дії або стану, на основі якої розвинулася функція вираження часу дії чи стану. Безприйменниковий місцевий відмінок часто використовувався з названими функціями у давньоукраїнських пам'ятках. Водночас простежувалося й використання прийменникових конструкцій у функції місцевого відмінка. У процесі співіснування безприйменникових і прийменникових форм перевагу отримали прийменникові й закріпилися як основні форми вираження місцевого відмінка іменників.

Кличний відмінок – це форма вираження звертань, у ролі якого могли виступати іменники чоловічого й жіночого родів і нечленні прикметники чоловічого й жіночого родів. Форми кличного відмінка в писемних пам'ятках могли замінюватися формами називного відмінка. Українська мова до сьогодні зберегла з відповідними змінами кличний відмінок для вираження звертань, хоч використовує і називний відмінок.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Перший рівень

1. Українська мова розвинулася зі
*а) спільнослов'янської; б) староукраїнської;
в) старослов'янської; г) спільноіндоєвропейської.*
2. Українська мова функціонувала в киеворуський період одночасно зі
*а) спільноіндоєвропейською; б) спільнослов'янською;
в) староукраїнською; г) старослов'янською.*
3. Українська мова мала в киеворуський період статус
а) діалектної; б) розмовної; в) літературної; г) просторічної.
4. Основним джерелом вивчення давньої української мови є
*а) свідчення споріднених і неспоріднених мов;
б) запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов;
в) сучасна українська мова в літературній і діалектній формах;
г) пам'ятки давньої української писемності.*
5. Давньою українською пам'яткою літописного стилю є
*а) Київський літопис; б) Львівський літопис;
в) Літопис С. Величка; г) Літопис Самовидця.*
6. У якому варіанті всі слова відображають зміну [г], [к], [х] на [ж], [ч], [ш]?
*а) дорожити, полошити, тужити, торочити, б'їжати;
б) сторожити, волочи, точити, ворожити, крутити;
в) прожити, стеречи, проходитьи, ложити, почати;
г) засушити, толочи, колоти, беречи, садити.*
7. У якому варіанті всі слова відображають зміну [г], [к], [х] на [з], [ц], [с]?
*а) чьрница, зоря, швьць, мусь, слъза;
б) роуць, нозь, слоуси, пастоуси, вьлци;
в) небеса, овьца, пьлци, кьнизь, жьньць;
г) дьтя, мъгла, рьць, яще, коньць.*

8. У якому варіанті всі слова відображають зміну губних під впливом [й]?

- а) славлю, молю, роблю, колю, соплю;*
- б) Ярославль, вьль, томлю, солю, ставлю;*
- в) люблю, жеравль, ломлю, капля, ловлю;*
- г) давлю, корабль, топлю, гребу, земля.*

9. У якому варіанті всі слова відображають зміну сонорних під впливом [й]?

- а) поле, деру, звоню, молю;*
- б) беру, велю, жену, несу;*
- в) доля, конь, море, начьну;*
- г) колю, женю, воля, боуря.*

10. У якому варіанті всі слова відображають зміну *д, т, з, с* під впливом [й]?

- а) ношу, свѣчу, мажу, рѣжу, саджу;*
- б) лажу, вожу, несу, колочу, паду;*
- в) пишу, ходжу, молочу, плету, кошу;*
- г) воджу, вяжу, плачу, мету, кладу.*

11. У якому варіанті відображена I і II палаталізації приголосних?

- а) стьгати – стьжьска – стьгаю;*
- б) кьягыни – кьяжс – кьяжь;*
- в) вѣнѣкѣ – вѣнѣць – вѣнѣца;*
- г) нарекати – наречень – наречи.*

12. У якому варіанті всі слова зберігають сполучення «голосний + м, н»?

- а) вьзьми – вьзимати – вьзяти;*
- б) мяти – мьну – розминати;*
- в) опона – припинати – припьну;*
- г) начати – начьну – начинати.*

13. У якому варіанті є слова з утраченим сполученням «голосний + м, н»?

- а) жьму – сьжсмати – жьмите;*

- б) звонъ – звонити – звонѣкъ;*
- в) помънити – поминати – помъню;*
- г) кляти – клятва – проклинати.*

14. У якому варіанті всі слова відображають повноголосся *-оро-*, *-оло*?

- а) городъ, бороти, солома, ворогъ;*
- б) болото, холодъ, право, золото;*
- в) долонь, борода, полонъ, класти;*
- г) голод, колона, слава, порохъ.*

15. У якому варіанті всі слова відображають повноголосся *-ере-*, *-еле*?

- а) жеребя, берегъ, зеленѣи, плести;*
- б) середа, беречи, дерево, череда;*
- в) береза, стрѣла, лебедъ, веремя;*
- г) грѣхъ, стеречи, брѣсти, черево.*

16. У якому варіанті всі слова мають *ра, ла, ро, ло* з колишніх *-ор,* *-ол*?

- а) роса, ламати, рада, ласкати, орачъ;*
- б) лава, ловити, рости, ровънѣи, орати;*
- в) робота, рало, лань, локѣтъ, ростъ;*
- г) рама, ровънь, ораница, рабъ, разумъ.*

17. У якому варіанті всі слова відображають спрощення у сполученнях *дм,* *дл*?

- а) рало, мѣтъла, тѣлстѣ, дала, семѣи;*
- б) сѣдѣло, дѣлгѣ, плѣмя, клала, ѣла;*
- в) свѣтъло, мела, дѣлгѣ, тѣмя, плела;*
- г) мыло, гърло, сало, вела, семь.*

18. У якому варіанті всі слова зазнали зміни *ѣ* на *и* перед наголошеним *и*?

- а) дѣтина, рѣзина, сѣдишь, сѣница;*
- б) зѣница, лѣпити, мѣсити, грѣшьнѣи;*
- в) смѣшити, дѣти, летѣти, мѣзиньцѣ;*
- г) грѣшити, бѣжись, дѣтя, стоѣти.*

19. У якому варіанті всі слова мають слабкі редуковані *ъ, ь*?

а) домъ, кънижська, дрѣжъ, сѣто, правьда;

б) столъ, дрѣва, вълна, зърно, тѣргъ;

в) сынъ, пѣсѣка, кѣрмити, пѣрвыи, дългъ;

г) дымъ, брѣва, орѣла, вѣрба, пълныи.

20. У якому варіанті всі слова мають сильні і слабкі редуковані *ъ, ь*?

а) сѣчастыѣ, жѣньць, хълмъ, печь, мѣсть;

б) вѣрхъ, гѣрбѣкъ, борѣць, гѣрдъ, дѣнь;

в) шѣвьць, сѣнь, шѣсть, лѣсть, чѣрнь;

г) сѣрпъ, сѣрдѣце, хытръ, сѣтъня, жѣлтъ.

21. У якому варіанті всі слова відображають слабку позицію редукованих?

а) вълны, сѣна, мѣлва, садѣка, орѣла;

б) пѣсѣка, пѣня, зѣрна, жѣртѣва, отѣца;

в) дѣня, замѣка, конѣця, вѣнѣка, лѣда;

г) пѣса, рѣта, мѣха, вѣрба, гѣрла.

22. У якому варіанті не всі групи слів відображають вокалізацію і занепад *ъ, ь*?

а) правѣдѣныи – правѣда, шѣвьць – шѣвьця;

б) чѣсть – чѣту, гѣрбѣкъ – гѣрбѣка;

в) отѣшѣдъ – отѣшѣли, сѣнь – сѣна;

г) орѣль – орѣла, вѣрѣность – вѣрѣныи.

23. У якому варіанті всі слова відображають зміну *йе* на *о*?

а) осѣнь, озѣро, одѣнь, осѣтръ, ожѣна;

б) окѣно, отѣць, орѣль, олѣнь, отѣнести;

в) олѣха, овѣца, облѣчитѣи, очѣи, осѣль;

г) одѣна, облѣако, обрѣсти, осѣмъ, онѣ.

24. У якому варіанті не всі слова відображають чергування *о, е* з нулем звука:

а) жѣньць – жѣньця, хрѣбѣта – хрѣбѣтъ;

б) ручѣка – ручѣкъ, борѣць – борѣца;

в) мѣшькъ – мѣшька, пѣсѣка – пѣсѣкъ;

г) *палець – пальця, посъла – посълати.*

25. У якому варіанті не всі групи слів відображають чергування *о, е з і*?

а) *могъла – могъ, роса – росы;*

б) *овъць – овъца, несу – несль;*

в) *моя – мои, осень – осени;*

г) *боя – бои, вошь – вола.*

26. У якому варіанті не всі групи слів відображають появу вставних *о, е*?

а) *бобрь – бобра, вѣтръ – вѣтра;*

б) *журавль – журавля, пьръстнь – пьръстня;*

в) *огнь – огни, корабль – корабли;*

г) *осьмь – осми, свекръ – свекра.*

27. У якому варіанті всі слова відображають зміну *рь, ль, рь, ль* на *ри, ли*?

а) *яблъня, тръвожити, бльскъ, бръва;*

б) *тръхъ, гръмѣти, крѣвь, брънѣти;*

в) *тръвога, глѣтати, бльщати, дрѣжати;*

г) *дрѣва, крѣшити, дрѣжъ, плѣть.*

28. У якому варіанті всі слова змінили *ъл, ѣр, ѡл, ѡр* на *ол, ор, ел, ер*?

а) *гърдыи, жьлтъ, оутвърдити, зьльвъка, мълния;*

б) *пълкъ, пълныи, мълчати, тьрнъ, дългыи;*

в) *тълстыи, брънѣти, дълбати, пълнъ, вьрвиє;*

г) *чърныи, пьръстнь, вьртѣти, жьръдь, мьрзнути.*

29. У якому варіанті всі групи відображають спрощення приголосних звуків?

а) *радостьныи – радісний, чьстьныи – честний;*

б) *кожьдьнъ – кожен, правьдьныи – праведний;*

в) *поздьныи – пізній, добрыи – добрий;*

г) *сьчастыє – щастя, чърныи – чорний.*

30. У якому варіанті не всі групи слів зазнали спрощення приголосних звуків?

а) тиждень – тижневий, вісник – вість;

б) під'їзний – під'їзд, рости – рослина;

в) блиснути – блиск, щасливий – щастя;

г) чесний – честь, восковий – віск.

31. У якому варіанті не всі групи слів відображають спрощення л?

а) несу – ніс, везу – віз;

б) могла – міг, текла – тік;

в) терла – тер, вела – вів;

г) пекла – пік, сікла – сік.

32. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію звуків за глухістю?

а) књижька, гърбъ, городъ, ножька;

б) рѣчька, льдъ, стьжька, служьба;

в) дубъ, рабъ, легькыи, дружьба;

г) дъхоръ, ногъть, когъти, розькласти.

33. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію звуків за дзвінкістю?

а) съдоровыи, съдирати, просьба, молотьба, съвозити;

б) съносити, косьба, съдържати, борьба, књижька;

в) съберечи, съдравъ, съ горъ, сѣдьло, събежати;

г) съборная, съдоровыѣ, мѣтьла, съ замька, ножька.

34. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію за місцем творення?

а) съпечи, свѣчька, безъдомьныи, розьказъ, безъстрашнь;

б) съшити, съ жиру, рѣчьцѣ, безъшумьныи, носишься;

в) печька, ложька, безъчьстьныи, събърати, безъплътнь;

г) безъгрѣшьныи, съпати, ручька, ножька, безъдъньныи.

35. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння губних?

а) конь, вѣплъ, шеломъ, камнь, гоньць;

б) звѣрь, лебедь, земля, хмель, вихрь;

- в) голубь, кръвь, любовь, степь, осмь;
г) вечеръ, вьсь, огнь, моль, сьрдьце.

36. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння шиплячих?

- а) рожсь, мѣсяць, шьвьць, замужсь;
б) сторожсь, локть, днь, хлѣбьць;
в) мышь, память, коньць, кость;
г) ночька, печька, сѣчь, ножь.

37. У якому варіанті всі слова відображають зміну л на ѱ?

- а) зналъ, ходилъ, читалъ, сказалъ;
б) чистилъ, дѣлбалъ, просила, садилъ;
в) носилъ, вязалъ, мѣлчалъ, свѣтила;
г) съпалъ, сидѣлъ, ѣлъ, водила.

38. У якому варіанті всі слова мають о (з е) після шиплячих та й?

- а) шовк, жовтий, чоловік, борона;
б) чорний, прийшов, бджола, чотири;
в) гайок, жонатий, жолудь, голова;
г) копійок, шостий, пионо, ворог.

39. У якому варіанті всі слова зберігають е після шиплячих та й?

- а) жениги, чесний, знаси, копієчка, межа;
б) вечора, четвертий, ложечка, вести, шести;
в) ключем, пишеш, можеш, вечеря, пишениця;
г) ріжечок, шевцем, книжечка, четверо, пекти.

40. У якому варіанті всі слова мають о із сильного редукованого ѱ?

- а) пісок, ставок, замок, лісок, садок;
б) горбок, столом, брова, око, полк;
в) сніжок, вівсом, гордий, жовтий, один;
г) поріжок, море, сльоза, поле, горло.

41. У якому варіанті всі слова мають етимологічне е?

- а) день, каменя, берег, весь, десять;
б) село, земля, шести, веселий, печі;

- в) кінець, пень, плести, зерна, швець;*
- г) море, тесть, борець, праведний, орел.*

42. У якому варіанті всі слова мають *і* з колишнього *ѣ*?

- а) білий, сіль, матір, сіно, тінь;*
- б) мішок, тобі, піч, камінь, сільський;*
- в) літо, тіло, сніг, вітер, звір;*
- г) хліб, шість, зілля, осінь, діло.*

43. У якому варіанті всі слова мають *и* з давнього *ы*?

- а) зима, жито, кричати, миска, вид;*
- б) тихо, риба, пити, сила, загибель;*
- в) лист, жити, ти, писати, кислий;*
- г) хитрий, дим, мило, навик, видра.*

44. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з *і*?

- а) могла – міг, коня – кінь;*
- б) несу – ніс, лежати – ложити;*
- в) печі – піч, рости – виростати;*
- г) овець – вівця, боєць – бойовий.*

45. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з нулем звука?

- а) книжок – книжка, женця – жати;*
- б) сотий – сто, творець – творця;*
- в) мішок – мішка, темний – темніти;*
- г) осел – осла, хребет – хребетний.*

46. У якому варіанті всі іменники належать до першого типу відмінювання?

- а) бѣда, чѣрта, отьчина, правѣда, пустыни;*
- б) тѣща, доля, круча, вѣсть, земля;*
- в) ноша, служѣба, повѣсть, вода, пѣтица;*
- г) суша, дѣнина, дань, туча, рабыни.*

47. У якому варіанті всі іменники належать до другого типу відмінювання?

- а) дерево, око, слово, лице, дѣло;*
- б) каменіє, ухо, дѣно, зѣло, небо;*
- в) село, поле, знаніє, лѣто, море;*
- г) вѣче, сѣрдѣце, чело, чюдо, число.*

48. У якому варіанті всі іменники належать до третього типу відмінювання?

- а) поль, берегъ, гвоздь, вѣлкъ, плодъ;*
- б) столъ, тѣсть, пѣлкъ, сѣнь, пѣсь;*
- в) огнь, дѣнь, олень, пѣнь, медвѣдъ;*
- г) домъ, вѣрхъ, медъ, волъ, сынъ.*

49. У якому варіанті всі іменники належать до четвертого типу відмінювання?

- а) осень, печаль, соль, жѣрдъ, степь;*
- б) пѣснь, лебедь, мѣдъ, ножъ, пѣрстѣнь;*
- в) чѣсть, голубъ, брань, шѣвѣць, конь;*
- г) тополь, боль, жизнь, вождъ, мечъ.*

50. У якому варіанті всі іменники належать до п'ятого типу відмінювання?

- а) любы, свекры, боукы, мѣркы, тыкы;*
- б) цѣркы, кры, мати, имя, племя;*
- в) ремы, дѣчи, камы, дѣтя, отроця;*
- г) ятры, небо, тѣло, дѣни, сѣмя.*

51. У якому варіанті всі іменники належать до шостого типу відмінювання?

- а) сѣмя, овѣця, суюта, мачеха, свинья;*
- б) струя, земля, межа, круча, дорога;*
- в) имя, цѣна, судия, сѣноха, бездѣна;*
- г) дѣтя, жѣребя, теля, осьля, козля.*

52. У якому варіанті всі прикметники іменні (нечленні)?

- а) добръ, новъ, весель, соухъ, красивъ;*
- б) чистъ, высокъ, чужъ, хытръ, мильи;*

- в) старъ, моудръ, синиш, малъ, дорогъ;*
- г) теплъ, великъ, къяжъ, частыи, живъ.*

53. У якому варіанті всі прикметники займенникові (членні)?

- а) грѣшьныи, чистая, святыи, широкая, свѣтъль;*
- б) давныи, осенънии, вѣчьныи, пълная, зеленыи;*
- в) молодѣи, вольная, юныи, золотыи, тѣнькъ;*
- г) божая, земляныи, малыи, оузъкъ, ближии.*

54. У якому варіанті всі прикметники є формами вищого ступеня порівняння?

- а) малъ, великъ, мъногъ, далекъ, низъкъ;*
- б) малыи, великыи, мъногыи, далекыи, низъкыи;*
- в) мънши, болии, вячиш, далии, нижиш;*
- г) малы, великы, мъногы, далекы, низъкы.*

55. У якому варіанті всі прикметники є формами найвищого ступеня порівняння?

- а) найновѣишии, намоудрѣишии, намилѣишии, наученыи;*
- б) намъньишии, найгорѣишии, надавѣнѣишии, направленыи;*
- в) найжълтѣишии, нагърдѣишии, наужъишии, начатыи;*
- г) найлучиш, найвишьишии, найтяжъишии, надавнѣишии.*

56. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку однини?

- а) чистъ, ядовитъ, убогъ, гърдъ, весель;*
- б) чисти, ядовити, убоги, гърди, весели;*
- в) чистыи, ядовитыи, убогыи, гърдыи, веселыи;*
- г) чистиш, ядовитиш, убогиш, гърдиш, веселиш.*

57. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку множини?

- а) крилатъ, ровънь, тълстъ, богатъ, милъ;*
- б) крилати, ровъни, тълсти, богати, мили;*
- в) крилатыи, ровъныи, тълстыи, богатыи, мильи;*
- г) крилатиш, ровъниш, тълстиш, богатиш, милиш.*

58. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку двоїни?

- а) търпѣливъ, вѣрънъ, юнъ, горькъ, сърдитъ;*
- б) търпѣливи, вѣръни, юни, горьки, сърдити;*
- в) търпѣлива, вѣръна, юна, горька, сърдита;*
- г) търпѣливая, вѣръная, юная, горькая, сърдитая.*

59. У якому варіанті всі займенники особові?

- а) ва, насъ, тобою, мене, вами;*
- б) мъною, тебѣ, нама, мои, васъ;*
- в) вамъ, наю, мя, язъ, наше; г) нами, мънѣ, вѣ, ты, иже.*

60. У якому варіанті всі займенники присвійні?

- а) моє, свои, твоя, ваше, яже;*
- б) наша, мои, твоє, вашъ, своими;*
- в) твои, кьи, свое, наше, мою;*
- г) своя, нашъ, моя, чии, ваша.*

61. У якому варіанті всі займенники вказівні?

- а) сикъ, то, она, иже, васъ;*
- б) же, си, ово, такъ, язъ;*
- в) се, та, онъ, ово, сика;*
- г) тако, съ, оно, овъ, намъ.*

62. У якому варіанті всі займенники питальні?

- а) кѣто, чимъ, котеръ, чемъ, тѣмъ;*
- б) чѣто, кьи, чесо, цѣмъ, чему;*
- в) чьи, кого, комъ, того, вьсего;*
- г) чии, кьи, чимъ, какьи, комоу.*

63. У якому варіанті всі займенники заперечні?

- а) никъто, ничемоу, никьи, ничья, никого;*
- б) нѣчьи, ничѣто, никакъ, нитако, нѣтѣмъ;*
- в) никомоу, нѣкъто, никакьи, нѣкоторъ, ничии;*
- г) нѣцѣмъ, нѣчѣто, никотеръ, нѣкьи, ничьѣ.*

64. У якому варіанті всі займенники неозначені?

- а) какьи съ, комоу съ, чимъ съ, тою съ, вьсѣмъ;*

- б) кѣто съ, нѣкѣи, чѣто съ, кѣи съ, нѣчѣто;*
- в) кого съ, чему съ, цѣмъ съ, тѣми съ, вѣси;*
- г) нѣцѣмъ, комъ съ, чемъ съ, томъ съ, вѣся.*

65. У якому варіанті всі займенники означальні?

- а) вѣсь, вѣсѣми, вѣсемоу, вѣсю, вѣ;*
- б) вѣсе, вѣсѣхъ, вѣсею, вѣсь, вама;*
- в) вѣсею, кожъдо, инъшии, вѣсего, вѣси;*
- г) вѣсякъ, вѣсѣмъ, вѣся, вѣсеи, вами.*

66. У якому варіанті всі числівники прості за структурою?

- а) пять, одина, осмъ, триє, десять;*
- б) одинъ, дѣвѣ, четыри, сѣто, шесть десятъ;*
- в) дѣва, девять, шесть, седмъ, осмъ десятъ;*
- г) семь, одно, тысяча, три, два десяти.*

67. У якому варіанті всі числівники складені за структурою?

- а) три десятѣ, девять десятъ, дѣвѣ сѣтѣ, шесть сѣтѣ, одѣна;*
- б) пять десятъ, четыри десятѣ, осмъ сѣтѣ, три сѣта, дѣва на десятѣ;*
- в) дѣва десяти, четыри сѣта, дѣвѣ сѣтѣ и сорокъ, пѣрвъ, десятъ;*
- г) семь десятъ, девять сѣтѣ, сорокъ и одинъ, третѣго, тысяча.*

68. У якому варіанті всі власне кількісні числівники?

- а) дѣвою, оба, четырьми, три сѣта, пятии;*
- б) обою, сѣтѣхъ, одного, четыри сѣта, десятина;*
- в) дѣвѣма, одѣнимъ, трѣхъ, десятѣю, пяти;*
- г) десятѣхъ, сѣтома, обѣма, трѣмъ, пятеро.*

69. У якому варіанті всі збірні числівники?

- а) дѣвои, троя, четверо, обои, пятеро;*
- б) шесть, семеро, дѣва, обою, десятъ;*
- в) пятью, сѣто, дѣвоє, полъ, четвъртъ;*
- г) пѣрвъ, обоя, троє, десятии, третѣ.*

70. У якому варіанті всі порядкові числівники?

- а) осмы, девятая, третѣи, пять, дѣвоая;*

- б) първая, вторая, семьи, пятою, десятыи;*
- в) сътыи, четверть, първою, два десяти, одина;*
- г) тысячныи, пятыи, шестая, семь сътъ, троя.*

71. У якому варіанті всі дієслова є формами теперішнього часу?

- а) кладу, кладете, кладета, кладеть, кладуть;*
- б) несешь, несемъ, несевѣ, несутъ, несохъ;*
- в) беремъ, береши, беру, беретя, берехъ;*
- г) хвалиши, хвалимъ, хвалять, хвалю, хваляхъ.*

72. У якому варіанті всі дієслова є формами імперфекта?

- а) писахъ, писасте, писаховѣ, писахомъ, пишешъ;*
- б) любяше, любяху, любяста, любяхъ, любяхомъ;*
- в) читасте, читаше, читахъ, читаховѣ, читаемъ;*
- г) стрѣляхъ, стрѣляху, стрѣляхомъ, стрѣляста, стрѣляютъ.*

73. У якому варіанті всі дієслова є формами минулого часу – аориста?

- а) лежахъ, лежа, лежахомъ, лежаста, лежать;*
- б) сѣдяхъ, сѣдяша, сѣдяховѣ, сѣдясте, сѣдятъ;*
- в) стоя, стоясте, стояша, стояхомъ, стояхъ;*
- г) ходяхъ, ходяста, ходяховѣ, ходя, ходятъ.*

74. У якому варіанті всі дієслова є формами перфекта?

- а) зналъ ѳемъ, зналъ ѳеси, знали ѳесте, знали суть, зналъ быхъ;*
- б) звонили ѳесте, звонили суть, звонилъ ѳестъ, звонила ѳеста, звонилъ бы;*
- в) просила ѳевѣ, просилъ ѳемъ, просили суть, просилъ ѳеси, просили бы;*
- г) носила ѳеста, носилъ ѳестъ, носилъ ѳемъ, носили суть, носилъ ѳеси.*

75. У якому варіанті всі дієслова є формами давноминулого часу?

- а) вель бяхъ, вель бяше, вели бясте, вела бяста, вели бяху;*
- б) вель былъ ѳемъ, вели были ѳесте, вель былъ ѳеси, вела была ѳеста, вель ѳестъ;*
- в) даль бѣхъ, даль быхъ, дали бѣхомъ, дали бѣсте, дала бѣховѣ;*

г) *далъ былъ ѳсмь, далъ былъ ѳсть, дали были суть, дала была ѳста, далъ ѳси.*

76. У якому варіанті всі дієслова є формами майбутнього часу?

а) *учити иму, учити имете, учити имуть, учити имета, учити суть;*

б) *начьну учити, начьнетъ учити, начьнете учити, начьнешь учити, начьнутъ учити;*

в) *учили будете, учили будутъ, учила будета, учила будевѣ, учили были суть;*

г) *училъ былъ ѳсмь, учила будешь, учили были суть, училъ ѳсмь, учили будутъ.*

77. У якому варіанті всі дієслова є формами умовного способу?

а) *жилъ быхъ, жили бысте, жили быша, жила быста, жилъ будешь;*

б) *носиль бы, носили быхомъ, носили бысте, носила быста, носиль бяхъ;*

в) *кляль быхъ, кляли быхомъ, кляль бы, кляли бысте, кляла быховѣ;*

г) *зналь быхъ, зналь бы, знали быша, знала быховѣ, знали будутъ.*

78. У якому варіанті всі дієслова є формами наказового способу?

а) *веди, ведѣте, ведѣвѣ, ведѣта, веду;*

б) *несѣмо, неси, несѣте, несѣта, несуть;*

в) *купи, купимо, купита, купите, куплю;*

г) *люби, любите, любита, любимъ, любивѣ.*

79. У якому варіанті всі слова є дієприкметниками?

а) *водячи, водячу, ведъша, ведъшемъ, ведени;*

б) *веденъ, ведемо, ведучихъ, водячи, водячею;*

в) *ведучу, ведъше, водячами, ведъши, ведете;*

г) *веденоу, ведено, ведешь, водячъ, водячихъ.*

80. У якому варіанті всі відзайменникові прислівники?

а) *толи, овамо, съде, вьчера, замужь;*

б) *вьсьде, инамо, когда, онако, тольма;*

- в) кольма, иде, доньдеже, глядя, назадъ;*
- г) тако, иногда, овуду, дарьмо, поперекъ.*

81. У якому варіанті всі відіменні прислівники?

- а) додому, нынѣ, крѣпко, далече, тамо;*
- б) вольно, добровольно, третье, знова, никъде;*
- в) заутра, въдосвѣта, безъвѣсти, узъчерть, вгору;*
- г) вѣрно, доловъ, добре, първое, тѣкъмо.*

82. У якому варіанті всі слова є прийменниками?

- а) близъ, округъ, развѣ, кромѣ, ибо;*
- б) послѣдъ, отъ, безъ, сквозѣ, абы;*
- в) дѣля, вѣнѣ, радѣма, прямо, или;*
- г) между, мимо, противу, ради, преже.*

83. У якому варіанті всі слова є сполучниками?

- а) таже, чили, то, любо-любо, аче-то;*
- б) тоже, чи, нѣжели, ни-ни, межю;*
- в) даже, но, не тѣкъмо-нѣ и, ради, иже;*
- г) нѣже, да, аче-ли, противу, пакы.*

84. У якому варіанті всі слова є частками?

- а) хай, ж, ся, чи, мимо;*
- б) же, би, небудь, нехай, ни;*
- в) будь, б, даже, то, изъ;*
- г) ба, нѣ, таже, ли, отъ.*

85. У якому варіанті подано всі службові частини мови?

- а) округъ, прѣжде, ба, туда, иногда;*
- б) близъ, абы, кромѣ, вьсюду, колѣ;*
- в) вѣнѣ, дѣльма, тоже, нехай, или;*
- г) мимо, радѣма, же, камо, толи.*

86. У якому варіанті подано речення зі складеним підметом?

- а) Рюрикъ же вѣротися къ Кіеву (ГВЛ, 77);*
- б) Княгини же Романова вѣзємиши дѣти своя, бѣжа въ Володимєрь (ГВЛ, 77);*
- в) Олександръ же сѣде въ Володимєри (ГВЛ, 78);*

г) Володимеръ же многы дары посла къ королеви и Лестькови (ГВЛ, 78).

87. У якому варіанті подано речення зі складеним присудком?

а) оузда коневи правитель юсть и въздържанше (Изб 1076, 153);
б) и поучаимъ сѧ въ иноу книжьнымъ словесемъ (Изб 1076, 158);

в) Сноу мои и чадо. приклони оухо своѧ послушаи оца своѧго (Изб 1076, 159);

г) и о томъ единомъ въздыхаахоу. и молаахоу въшью ба (Изб 1076, 162).

88. У якому варіанті подано двоскладне непоширене речення?

а) Длго ночь мръкнетъ (СП, г);

б) Заря-свѣтъ запала (СП, г);

в) Мъгла пола покыла (СП, г);

г) О Руская земле, уже за шломанемъ еси! (СП, г).

89. У якому варіанті подано складносурядне речення?

а) и без него не бы(с) ничсо же (ЄЄ, 41);

б) и свѣтъ во тмѣ свѣтит сѧ (ЄЄ, 41);

в) дастъ имъ чадомъ бжѣимъ быти вѣроующимъ въ има юго (ЄЄ, 41);

г) да свѣдитѣльствоуютъ ѡ свѣтѣ да вси вѣроу имоутъ (ЄЄ, 41).

90. У якому варіанті подано складнопідрядне речення?

а) бѣ тѣ свѣтъ истиньныи. иже просвѣщаютъ всакого... (ЄЄ, 41);

б) и англы бжѣия восходаща надъ сѧ члвчьскаго (ЄЄ, 44);

в) по сѣмъ иде ісѣ на онъ полъ мора тиверѣядьскаго (ЄЄ, 52);

г) анѣлъ бо гнѣ на всако врѣма смоущаше сѧ въ коупили (ЄЄ, 60).

91. У якому варіанті всі слова є непохідними?

а) воровъ, гостъ, князь, люди, сынъ;

б) братъ, дѣдъ, тѣсть, холопъ, рѣчка;

в) внукъ, зять, попъ, чловѣкъ, дружѣба;

г) постъ, король, рабъ, звѣрь, гостья.

92. У якому варіанті всі слова є похідними?

- а) берегъ, монастырь, сестра, входъ, утискъ;*
- б) чърница, милость, владыка, стольць, рабыни;*
- в) листъ, мѣсяць, приездъ, гнѣздо, золото;*
- г) млинъ, свѣтъ, ячмень, побѣгъ, дерево.*

93. У якому варіанті всі слова утворені суфіксальним способом?

- а) мученикъ, стольць, вѣньць, дружина, гаи;*
- б) русинъ, торговць, жеребець, криница, царь;*
- в) ловць, настоятель, судья, дворць, пустыни;*
- г) господинъ, отць, староста, слоуга, кустъ.*

94. У якому варіанті всі слова утворені префіксальним способом?

- а) насека, поводъ, недругъ, приходъ, слоужити;*
- б) работа, отрокъ, прѣмудръ, подруга, правитель;*
- в) сусѣдъ, пастуси, распутье, обычаи, боронити;*
- г) неволя, праотць, прѣчистъ, безъсърдъчнъ, недругъ.*

95. У якому варіанті всі слова мають старослов'янські словотворчі засоби?

- а) пророкъ, свобода, влада, дворище, дубкъ;*
- б) небожьчикъ, свѣдкъ, матька, отьчизна, гаикъ;*
- в) предокъ, глинаръ, дворць, статкъ, поспѣшеные;*
- г) пастырь, оусѣкновѣны, оушестые, владарь, съвѣсть.*

96. У якому варіанті всі слова праслов'янські за часом виникнення?

- а) мужь, чело, жена, пелена, отрокъ;*
- б) уноша, жизнь, лопатька, волосъ, видѣны;*
- в) старць, голѣнь, зръниш, чувство, снъ;*
- г) молодъ, челюсть, слъза, знакъ, безъмѣстые.*

97. У якому варіанті всі слова є власне українськими?

- а) гостинець, трава, сич, хорунжий, дідич;*
- б) коровай, сіножать, сузір'я, тиждень, зіронька;*
- в) хлопець, гривня, пісенька, вихователь, шляхта;*
- г) грамота, вчинити, гай, намісник, каштелян.*

98. У якому варіанті всі слова є старослов'янськими?

- а) блаженний, страждати, сходжений, благо, слава;*
- б) подождати, златоверхий, богомолець, свято, брат;*
- в) нужденний, влада, священний, вражий, златоглавий;*
- г) страждальний, вечірня, священник, блаженний, сусід.*

99. У якому варіанті всі слова успадковані сучасною українською мовою?

- а) спати, п'ньє, гуденє, с'ть, одвьрьє, възрость;*
- б) присяга, п'вьць, мережа, гребля, д'тьський;*
- в) чьрпати, соп'ль, неводь, прядиво, кьрмилица;*
- г) капля, в'ньць, п'сня, струна, рыболовь.*

100. У якому варіанті всі слова втрачені сучасною українською мовою?

- а) вьспитати, сьмысль, лъживь, клевета, лъгати;*
- б) кьрмильць, глупьи, память, надежда, истина;*
- в) мужь, отроча, челов'къ, молодьць, забыти;*
- г) жена, уноша, възмужати, жильць, в'фра.*

Другий рівень

1. Українська мова киеворуського періоду – це

- а) перша писемна українська мова;*
- б) перша писемна мова у Київській Русі;*
- в) перша писемна мова східних слов'ян;*
- г) перша літературна мова Київської Русі.*

2. Писемна українська мова сформувалася на основі

- а) староболгарської писемної мови;*
- б) старослов'янської, фольклору і мовної практики;*
- в) народнорозмовної мови і фольклору;*
- г) суспільно-політичної мовної практики.*

3. Українська мова киеворуської доби відображена найбільше у

- а) конфесійних пам'ятках; б) літописних пам'ятках;*
- в) ділових пам'ятках; г) художніх пам'ятках.*

4. До літописів давньоукраїнського періоду не належить
а) «Повість минулих літ»; б) Київський літопис;
в) Галицько-Волинський літопис; г) Львівський літопис.
5. Українська мова киеворуського періоду розвивалася на
а) фонетичному й граматичному рівнях;
б) фонетичному, лексичному й граматичному рівнях;
в) лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях;
г) фонетичному, лексичному й інших рівнях.
6. У якому варіанті всі слова є результатом першої палаталізації?
а) сушити, лежати, учити, бежати, душити;
б) просити, дружити, ходити, кричати, свѣтити;
в) дрѣжати, коньчати, мастити, страшити, женити;
г) дышати, мочити, слышати, водити, писати.
7. У якому варіанті всі слова є результатом другої палаталізації?
а) волозѣ, страси, носѣ, борѣць, кѣнязь;
б) кѣнизѣ, вѣлци, березѣ, дуси, пѣлци;
в) ловѣць, мачесѣ, снѣсѣ, лице, коса;
г) друзи, юнѣць, польза, роса, тѣрзи.
8. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення сполук
gt, kt?
а) стеречи, течи, кричати, скучати, речи;
б) ночь, стричи, волочи, учити, проречи;
в) мочи, печи, дѣчи, беречи, наречи;
г) печь, лечи, коньчати, бѣчи, перемочи.
9. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення ск, ст,
зг, зд?
а) мащу, свѣчу, прощу, вижжу, дѣржу;
б) дружу, мощу, плачу, можу, площа;
в) плачу, пищу, волочу, мѣлчу, роца;
г) пущу, мащу, ѣжджу, ищу, свищу.

10. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення звуків під впливом *й*?

- а) творю, море, воля, поле, боуря;*
- б) межа, земля, ноша, б'чела, коса;*
- в) суша, зоря, роса, пряжа, р'ч'ька;*
- г) сажа, молю, св'ча, н'чька, п'тица.*

11. У якому варіанті не відображена I і II палаталізація?

- а) тяга – тяжькыи – тягати – тяжьба;*
- б) вълкъ – вълче – вълци – вълчица;*
- в) скука – скучати – скучьнъ – скуцѣ;*
- г) ликъ – ликовати – личьныи – лице.*

12. У якому варіанті всі слова втратили сполучення «голосний + м, н»?

- а) угль, коляда, рука, звонъ, племена;*
- б) святъ, путь, мясо, починъ, имена;*
- в) ятры, десять, утроба, зубъ, к'нязь;*
- г) зять, путо, память онона, звонькъ.*

13. У якому варіанті всі слова мали сполучення «голосний + м, н»?

- а) жати, голубъ, мутити, языкъ, мати;*
- б) гусь, имя, крутъ, трушу, б'ратьскъ;*
- в) звякнути, дуга, сестра, гряда, с'мя;*
- г) рука, пять, голубъ, святъ, путо.*

14. У якому варіанті всі слова мають повноголосся *-оло-* з давнього *-ел*?

- а) молоко, полонъ, шоломъ, молоти, волочи;*
- б) болото, золотыи, солома, голова, молотити;*
- в) колоти, солодъкыи, волось, золото, колотити;*
- г) володѣти, холодъ, молотъ, голось, молодыи.*

15. У якому варіанті всі старослов'янські слова мають давньоукраїнські відповідники з *-оро-*, *-оло*, *-ере-*, *-еле*?

- а) братъ, чрѣда, смрадъ, трѣти, слама;*
- б) краль, дрѣво, крава, жрѣб'я, злато;*

- в) слава, врата, млѣти, краста, бразда;
г) стѣна, правда, врагъ, плахъ, плѣнь.

16. У якому варіанті всі старослов'янські слова на *ра-*, *ла-* мають давньоукраїнські відповідники на *ро-*, *ло-*?

- а) лакати, расти, ладиш, рама, ладити;
б) ратаи, лань, ласкати, равъныи, радити;
в) работа, равънь, растъ, разумъ, лакъть;
г) рало, лакомыи, растълина, ламати, рабъ.

17. У якому варіанті всі слова відображають дисиміляцію приголосних?

- а) дати, ѣсти, рости, клясти, помочъникъ;
б) везти, сѣсти, въстати, запрясти, вѣчьныи;
в) орати, нести, трясти, красти, сълньчьныи;
г) кѣто, мѣрочъникъ, чѣто, сърдьчьныи, ручъникъ.

18. У якому варіанті всі слова зазнали лише занепаду редукованих?

- а) чьстьнь, съзъвати, ловъць, тѣчьнь, пьсь;
б) въстати, съборъ, мьстити, вѣдова, мъною;
в) творъць, вѣрънь, тѣпѣть, събърати, льстьць;
г) страшнь, пришильць, съзъдати, рѣпѣть, гьнати.

19. У якому варіанті всі слова зазнали вокалізації і занепаду редукованих ъ, ь?

- а) вѣньць, хрѣбѣть, пѣстръ, мъгла, крѣвь;
б) градъць, вѣзъму, отьць, слъза, тѣсть;
в) правѣдъныи, рѣпѣтати, лѣсъкъ, вѣсь, пользьнь;
г) узъкъ, отѣгьнати, рѣть, пьнути, сѣтьникъ.

20. У якому варіанті всі слова відображають сильну позицію редукованих у сполученнях ѣр, ѣр, ѣл, ѣл між приголосними?

- а) кѣрмити, вѣрба, пѣрвыи, осьль, тѣрдыи;
б) чѣрныи, скѣрбити, посъль, тѣрпѣти, жѣртва;
в) вѣршина, вѣлчица, дѣржати, жѣлтыи, хѣлма;
г) чѣлна, мълва, дѣлго, утѣрдити, оръль.

21. У якому варіанті всі групи слів відображають вокалізацію *ъ, ь* у сильній позиції і занепад їх у слабкій позиції?

- а) льсть – льстьныи, бездъньныи – бездъна;*
- б) гривнь – гривна, польза – пользоваться;*
- в) узъкъ – узька, пьни – пьнями;*
- г) сътъня – съто, купьць – купьца.*

22. У якому варіанті всі слова мають *о з ѝе* за аналогією до інших слів чи форм?

- а) одного, оленяр, одиниця, озерцями, одна;*
- б) осінь, осетер, оленярство, ѝого, останній;*
- в) один, очний, ожина, одними, осетровий;*
- г) осетрина, осінній, оленярський, око, орел.*

23. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з нулем звука?

- а) рѣмьнь – рѣмьня, камьнь – камьня, мѣхъ – мѣхъмь;*
- б) львъ – льва, творьця – творьцями, съто – сътъня;*
- в) лѣсъкъ – лѣсъка, сосьна – сосьнъ, правьдъныи – правьдъникъ;*
- г) кънижька – кънижькъ, осьль – осьла, сънъ – съна.*

24. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е з і?*

- а) печи – печь, столъ – стола, рости – рось;*
- б) ночи – ночь, село – сель, озера – озеръ;*
- в) воля – вольныи, работа – роботъникъ, воза – возомъ;*
- г) веселыи – веселье, гора – горъ, семи – семьи.*

25. У якому варіанті для всіх слів характерні вставні *о, е?*

- а) вихрь, земля, гривнь, чьстьнъ, вѣрънъ;*
- б) угль, зьрнъ, сестръ, соснъ, вѣдръ;*
- в) корабль, узьль, бръвь, узъкъ, тьптьтъ;*
- г) свекръ, весль, сътънъ, чьлнъ, льсть.*

26. У якому варіанті всі слова змінили *рѣ, лѣ, рь, лъ* на *ро, ло, ре, ле*

за аналогією до інших слів чи форм слів?

- а) крѣви, слъза, бръня, дрѣва, бръвь;*

- б) дрѣвь, бльщати, трѣвога, глѣтка, плѣть;*
- в) брѣви, плѣти, трѣвожити, яблѣко, грѣмѣти;*
- г) глѣтька, чѣрнобрѣвыи, крѣвь, бльскѣ, трѣмѣ.*

27. У якому варіанті всі слова змінили *ѣр, ѣл, ѣр, ѣл* між приголосними на *оро, оло, ере, еле?*

- а) твѣрдѣ, вѣлкѣ, гѣрло, мѣлва, дѣлго;*
- б) зѣрно, жѣрно, чѣрнѣ, сѣлнѣце, пѣрвѣ;*
- в) сѣрдѣце, чѣрвѣ, вѣрвѣ, жѣлтѣ, пѣрстѣ;*
- г) тѣлкѣ, вѣрвѣка, зѣлва, тѣрнѣ, зѣрнѣ.*

28. У якому варіанті всі слова зазнали спрощення груп приголосних?

- а) гончар, мѣсце, тижневий, кожний, серце;*
- б) рослина, вѣсник, студент, пѣзно, персня;*
- в) ремѣсник, масний, агент, ченця, перший;*
- г) скло, усний, щасливий, сонце, вереск.*

29. У якому варіанті всі слова втратили звук *-л?*

- а) помер, прорѣк, понѣс, йшов, застерѣг;*
- б) налѣг, пѣдмѣв, занѣс, встав, наполѣг;*
- в) привѣз, занѣс, помѣг, перебѣг;*
- г) зробив, лѣг, плив, допомѣг, вѣв.*

30. У якому варіанті всі слова відображають прогресивну асиміляцію?

- а) знанѣє, статѣя, молодостѣю, свѣчькѣ, менѣшии;*
- б) камѣньє, любовѣю, плаванѣє, сѣшити, рожѣство;*
- в) вольє, осеньє, радостѣю, дѣхорѣ, сѣпати;*
- г) бѣчела, житѣє, колосѣє, мѣдѣю, весельє.*

31. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію за твердістю?

- а) девѣть десѣть, сѣрдѣце, чѣстьными, вѣчьными, колосѣє;*
- б) сѣлнѣце, девѣть сѣтъ, шѣсть десѣть, ночьными, рѣчька;*
- в) пѣть десѣть, мѣстьєце, стѣлати, стѣкло, кожѣдъными;*
- г) сѣмь десѣть, бѣдъными, шѣсть сѣтъ, мирьными, цѣвѣтъкѣ.*

32. У якому варіанті всі слова відображають дисиміляцію приголосних?

- а) кѣто, ручьникъ, вышьиши, нижьшии, мъръчьникъ;*
- б) чѣто, печьникъ, дачьникъ, вѣчьныи, богатъиши;*
- в) пѣтичьникъ, меньшии, свѣчьникъ, дорожьшии, худъиши;*
- г) большиши, съчастъливыи, сълньчьникъ, ширъиши, кѣнижьникъ.*

33. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння приголосних?

- а) корь, вѣръныи, богатъство, палець, голубь;*
- б) красъныи, родъство, семь, швьць, любовь;*
- в) славьныи, степь, родъныи, кръвь, рѣчь;*
- г) людъство, сильныи, осмь, столъць, конь.*

34. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння л у сполученні њл та перехід його в ѣ?

- а) жьълтыи, тълстыи, шьлкъ, вълкъ, пълныи;*
- б) чьлнъ, мълчати, орълъ, тълкъ, зълвѣка;*
- в) дълбати, осьль, пълкъ, игълъка, шьлковыи;*
- г) дьлго, мълва, козьль, вълна, хьлмь.*

35. У якому варіанті всі слова відображають перехід е в о після шиплячих та й?

- а) ѣго, шести, женити, чѣтыри, бѣчела;*
- б) пьшено, вечера, чѣго, жѣлудь, жена;*
- в) щѣка, женихъ, шѣдль, вечера, человѣкъ;*
- г) пьшено, чьѣго, женю, шѣсть, чѣло.*

36. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на -а(-я) (перший тип відмінювання)?

- а) владыка, слуга, судия, староста, уноша;*
- б) слирота, туча, сажа, мука, коса;*
- в) отьчина, душа, жажа, влада, дѣска;*
- г) жатва, татьба, круча, свѣча, суша.*

37. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на -а(-я) (перший тип відмінювання)?

- а) рука, рабыни, имя, струя, мати;*

- б) муха, пустыни, пѣтица, сестра, воля;*
- в) земля, теля, дѣчи, душа, мачеха;*
- г) дорога, дѣтя, цѣна, кожа, доля.*

38. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ѡ(-ийѡ)* (другий тип відмінювання)?

- а) ножь, борь, пастоухъ, гость, лѣсь;*
- б) отьць, плодъ, мѣхъ, зять, пьсь;*
- в) другъ, вѣлкъ, дѣлгъ, кѣнязь, конь;*
- г) братъ, домъ, слоухъ, кость, рогъ.*

39. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-ѡ(-ийѡ)* (другий тип відмінювання)?

- а) путо, небо, право, вѣче, сѣрдьце;*
- б) рало, вино, чудо, лице, тѣло;*
- в) лѣто, слово, крыло, ухо, число;*
- г) окѣно, село, поле, море, добро.*

40. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ий* (третій тип відмінювання)?

- а) медъ, полъ, волъ, вѣрхъ, домъ;*
- б) сынъ, рядъ, разъ, ледъ, снѣгъ;*
- в) чинъ, санъ, дѣлгъ, пиръ, берегъ;*
- г) садъ, ядъ, даръ, миръ, порохъ.*

41. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на *-ий* (четвертий тип відмінювання)?

- а) ночь, соль, роль, брѣвь, степь;*
- б) печь, вѣсть, чѣсть, конь, рѣжьсь;*
- в) мышь, осень, пѣснь, льсть, отьць;*
- г) речь, дань, повѣсть, жизнь, ножьсь.*

42. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ий* (четвертий тип відмінювання)?

- а) купьць, огонь, олень, вѣсть, полынь;*
- б) писарь, дань, учитель, пѣнь, робочичь;*
- в) звѣрь, пѣрстьнь, мытарь, путь, боль;*
- г) гвоздь, гость, зять, гусь, голубь.*

43. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на *-ї* (п'ятий тип відмінювання)?

- а) свекры, ремы, коры, дороги, мухы;*
- б) букы, пломы, вьришыны, рукуы, правьды;*
- в) Мьскы, цьркы, кры, любы, тыкы;*
- г) камы, хоругы, колоды, рѣкы, дружины.*

44. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-os/-es* (шостий тип відмінювання)?

- а) слово, небо, чудо, тѣло, око;*
- б) мѣсто, лѣто, имя, золото, дѣтя;*
- в) рало, весло, племя, тѣсто, путо;*
- г) окъно, чадо, семя, зърно, теля.*

45. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-ent* (шостий тип відмінювання)?

- а) земля, племя, зоря, жьньця, овьяця;*
- б) гуся, лошя, теля, жеребя, дѣтя;*
- в) имя, моря, гостя, пня, огня;*
- г) дьня, вечеря, оленя, голубя, осьля.*

46. У якому варіанті є іменники з давньою основою на *-er*?

- а) рабыны, печали, радости, боли, повѣсти;*
- б) господыны, жалости, роли, свекрѣви, чьсти;*
- в) мати, пустыны, дѣчи, кьянягыны, воли;*
- г) слугыны, имени, осени, мачехы, любѣви.*

47. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної першої відміни?

- а) суша, чьрница, душа, снѣха, мати;*
- б) ноша, свѣча, колода, миса, кры;*
- в) межа, вода, туча, бездѣна, любы;*
- г) пѣснь, долонь, мышь, мъркы, дѣчи.*

48. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної другої відміни?

- а) лебедь, мозоль, лось, тѣсть, камы;*
- б) гусь, милость, тополь, зять, ногѣть;*

- в) печать, гъртань, корабль, отъць, корьнь;
г) путь, соль, звѣрь, борьць, насыпь.

49. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної третьої відміни?

- а) жизнь, ночь, корь, сѣчь, кость;
б) нѣжностъ, мѣдь, осень, любви, кры;
в) мысль, степь, путь, мышь, моль;
г) тополь, соль, печь, речь, память.

50. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної четвертої відміни?

- а) воля, круча, лоша, боуря, козья;
б) туча, осьля, каша, капля, пряжа;
в) имя, племя, семя, дѣтя, порося;
г) жеребя, гостя, струя, звѣзда, доля.

51. У якому варіанті всі прикметники є іменними (нечленними)?

- а) лукавъ, крѣвавъ, лѣживъ, кожанъ;
б) обидливъ, свѣтль, богатъ, русьи;
в) тѣрпѣливъ, змиєвъ, сѣрдитъ, чѣрнымъ;
г) мѣдьныи, сильнъ, гѣрбатъ, мѣртвъ.

52. У якому варіанті всі прикметники є займенниковими (членними)?

- а) глухьи, гѣрдыи, лихьи, святьи, божьи;
б) нѣмыи, слѣпыи, бѣдьныи, добры, плоскыи;
в) крилатьи, жѣлтьи, лѣнивьи, наглыи, чистыи;
г) послѣдьныи, домашньныи, ровньныи, мудры, малыи.

53. У якому варіанті всі прикметники є формами вищого ступеня порівняння?

- а) мѣнши, вячши, далии, нижши, ближши;
б) болии, высокыи, вячши, тяжши, нижши;
в) мѣньши, нижьши, вячьши, дальши, низькыи;
г) больши, лучьши, вячьши, тяжьши, близькыи.

54. У якому варіанті всі прикметники є формами найвищого ступеня порівняння?
а) *наисильнѣишии, найяснѣишии, пресвятыи, наименьшии;*
б) *наимудрѣишии, нагустѣишии, надобрѣишии, намилѣишии;*
в) *наиближѣишии, намолодѣишии, нечѣстьныи, наибогатѣишии;*
г) *наидальшии, напрасѣныи, простѣишии, наигърдѣишии.*

55. У якому варіанті подано всі якісні прикметники?
а) *широкѣ, горькѣ, чѣрнѣ, богатѣ;*
б) *низькѣ, великѣ, льгѣ, людѣскѣ;*
в) *высокѣ, свѣтль, кожанѣ, мирнѣ;*
г) *чѣстьнѣ, жестокѣ, вѣрънѣ, глубокаѣ.*

56. У якому варіанті подано всі відносні прикметники?
а) *братѣскѣ, мѣногѣ, дорогѣ, смѣль, вѣчьнѣ;*
б) *дѣтѣскѣ, поганѣскѣ, золочѣнѣ, льнянѣ, вѣтрьнѣ;*
в) *кѣняжѣ, вѣлчѣ, солодѣкѣ, печальнѣ, небесѣнѣ;*
г) *маститѣ, слѣплѣ, прѣмудрѣ, бѣдѣнѣ, ветѣхѣ.*

57. У якому варіанті подано всі присвійні прикметники?
а) *Ярославль, овьчѣ, мѣдянѣ, сановѣнѣ, телячѣ;*
б) *вѣлчѣ, сестринѣ, даровитѣ, каменѣ, воловѣнѣ;*
в) *Петровѣ, Львовѣ, сыновѣнѣ, Маршинѣ, змиѣвѣ;*
г) *пророчѣ, воєводинѣ, плотѣнѣ, небесѣнѣ, свободенѣ.*

58. У якому варіанті не всі займенники особові?
а) *ты, мене, васѣ, нами, ваша;*
б) *язѣ, тебе, насѣ, вами, наю;*
в) *мы, мѣнѣ, ваю, тобою, ны;*
г) *вѣ, мною, тобѣ, вамѣ, нама.*

59. У якому варіанті не всі займенники присвійні?
а) *твои, моѣ, своя, нашѣ, ваше;*
б) *мои, вашѣ, наше, собою, вами;*
в) *своѣ, моя, твоѣ, ваша, своимѣ;*
г) *твоя, свои, наша, моими, твоихѣ.*

60. У якому варіанті не всі займенники вказівні?

- а) съ, то, онъ, яже, ово;*
- б) ся, тъ, она, иже, сии;*
- в) си, та, овъ, вься, сико;*
- г) се, оно, яже, ова, та.*

61. У якому варіанті не всі займенники питальні?

- а) кого, котерь, чьсо, какъ, чьи;*
- б) которъ, цѣмь, чиш, кьи, чесомь;*
- в) комь, чимь, какьи, кьи, чесого;*
- г) кѣто, комоу, чемь, чѣто, никого.*

62. У якому варіанті не всі займенники заперечні?

- а) никѣто, ничьи, никакьи, ничимь, нѣкомоу;*
- б) ничѣто, никьи, ничему, ницѣмь, ничесомь;*
- в) никьи, никакъ, никомь, никакимь, никому;*
- г) ничиш, никакихъ, никого, ничемь, ничесого.*

63. У якому варіанті не всі займенники неозначені?

- а) нѣкѣто, чиш съ, нѣкомь, нѣчесо, нѣчимь;*
- б) нѣкомоу, чѣто съ, кому съ, цѣмь съ, вьсѣмь;*
- в) нѣчемь, чему съ, нѣчесоמוу, нѣцѣмь, нѣкого;*
- г) кто съ, нѣчѣто, нѣчесого, нѣкакьи, нѣкьи.*

64. У якому варіанті не всі займенники означальні?

- а) вься, кожъдо, вьсѣми, вьсѣ, вьсяко;*
- б) вьсякъ, иньиши, вьсего, вьсеи, вься;*
- в) вьсь, вьсѣмь, вьсею, вьсю, вась;*
- г) вьсего, вьсѣ, вьсемоу, вьси, вьсяка.*

65. У якому варіанті подано всі займенники, які успадковані сучасною українською мовою?

- а) твои, чѣто, вься, яже, самъ;*
- б) чья, свои, котерь, ова, нашъ;*
- в) така, кѣто, нѣкакьи, сико, ваше;*
- г) вьсь, сама, мои, себе, вьсякъ.*

66. У якому варіанті не всі числівники прості за структурою?

- а) семеро, първо, сътъхъ, дъва десяти, четырьми;*
- б) дъвѣма, тръми, пятью, сътыи, триє;*
- в) десятию, осьмеро, половина, девять, първа;*
- г) обѣма, сътома, третина, четыри, тысячами.*

67. У якому варіанті не всі числівники складні за структурою?

- а) одинъ на десяте, дъва десяти, три съта, осьмъ сътъ, сорокъ и одинъ;*
- б) три на десяте, осьмъ десть, пять сътъ, дъвѣ сътѣ и пять, третиш;*
- в) пять на десяте, девять десть, шесть сътъ, семь сътъ, девять сътъ;*
- г) семь на десяте, четыре десяте, дъве сътѣ, осьмъ сътъ и три, шесть сътъ.*

68. У якому варіанті всі кількісні числівники?

- а) треть, десяте, половина, първыи;*
- б) четвъртъ, шестая, дъвоя, осмъ;*
- в) девять, тысяча, пятью, одъна;*
- г) десятина, семеро, третина, пятьи.*

69. У якому варіанті всі порядкові числівники?

- а) четвъртина, дъвоє, обоя, третиш;*
- б) семьи, първыи, четвъртая, полъ;*
- в) девятьи, тысячьная, пять, триє;*
- г) сътыи, осьмая, шестьи, първо.*

70. У якому варіанті всі слова є числівниками?

- а) четыри, тысяча, съто, десятию, първа;*
- б) сътъня, третина, десятина, пятеро, обѣма;*
- в) половина, гривня, дъвѣма, четвъртъ, осмъ;*
- г) дестьникъ, четырьмъ, сътъмъ, тръє, одинъ.*

71. У якому варіанті не всі дієслова є формами теперішнього часу?

- а) берутъ, беряхъ, беремъ, беретя;*
- б) любите, любить, любятъ, любита;*

- в) сидишь, сидять, сидите, сидита;*
- г) носишь, носите, носят, носита.*

72. У якого варіанті не всі дієслова є формами імперфекта?

- а) сидяхъ, сидяше, сидясте, сидяху;*
- б) стояше, стояху, стояхомъ, стоятъ, стояста;*
- в) просяху, просяховѣ, просяста, просяхъ, просяше;*
- г) лежахъ, лежаше, лежахомъ, лежасте, лежаху.*

73. У якого варіанті не всі дієслова є формами аориста?

- а) быхъ, быхомъ, быша, быховѣ, бысте;*
- б) читяхъ, читасте, чита, читаша, читаста;*
- в) несохъ, несе, несохомъ, несоховѣ, несемо;*
- г) творяша, творя, творясте, творяхъ, творяховѣ.*

74. У якого варіанті не всі дієслова є формами перфекта?

- а) лежалъ ѳси, лежалъ ѳсть, лежали суть, лежали ѳсте, лежала ѳста;*
- б) пралъ ѳсмъ, прали ѳсте, прала ѳста, прали суть, пралъ ѳси;*
- в) косилъ ѳсть, косила ѳста, косилъ ѳси, косили ѳсте, косили суть;*
- г) съпалъ ѳси, съпали ѳсте, съпала ѳста, съпали суть, съпати иму.*

75. У якого варіанті не всі дієслова є формами давноминулого часу?

- а) зналъ былъ ѳсть, знала была ѳста, знали были ѳсмъ, зналъ ѳси, знали суть;*
- б) леталъ бяхъ, леталъ бяше, летали бясте, летала бяховѣ, летала бяста;*
- в) читалъ бяхъ, читали бясте, читали бяху, читала бяховѣ, читала бяста;*
- г) ѳлъ былъ ѳсть, ѳла была ѳста, ѳли были ѳсмъ, ѳлъ былъ ѳси, ѳли были суть.*

76. У якому варіанті не всі дієслова є формами майбутнього часу?

а) носити иму, носити иметь, носити имете, носити имета, носити имуть;

б) начьну вести, начьнетъ вести, начьнете вести, начьнутъ вести, начьнемо;

в) носили будете, носили будутъ, носила будета, носиль буду, носиль будетъ;

г) носили быхомъ, носили бысте, носила быста, носиль быхъ, носили быша;

77. У якому варіанті не всі дієслова є формами умовного способу?

а) просили бысте, просили быхомъ, просили быша, просила быста, просиль быхъ;

б) возиль быхъ, возили быхомъ, возила быста, возили бысте, возили быша;

в) косили быша, косиль быхъ, косили быхомъ, косили бысте, косила будета;

г) сушили быхомъ, сушиль быхъ, сушила быста, сушили бысте, сушили быша.

78. У якому варіанті не всі дієслова є формами наказового способу?

а) дорожите, дорожита, дороживѣ, дорожи, дорожимо;

б) твори, творита, творивѣ, творимо, творите;

в) хвали, хвалимо, хвалите, хваливѣ, хвалита;

г) дави, давита, давите, давимъ, давити.

79. У якому варіанті не всі слова є дієприкметниками?

а) люблячи, люблячами, любленоу, любивъши, любита;

б) люблены, люблено, люблячу, люблячѣ, любивъшамъ;

в) люблячею, любивъшу, люблячахъ, любленѣ, любленъ;

г) любленою, любивъшѣю, люблячама, любленѣхъ, люблени.

80. У якому варіанті подано не всі відзайменникові прислівники?

а) вьсьде, идеже, туды, сели, нынѣ;

- б) донъдеже, камо, вьсюды, когда, тольма;*
- в) инъде, толи, доиде, овамо, куда;*
- г) съде, онамо, тамо, иногда, онъде.*

81. У якому варіанті подано не всі відіменникові прислівники?

- а) заутра, безъвѣсти, вѣчера, троха, довѣка;*
- б) замужь, съподъсподу, вьсюду, кольма, горѣ;*
- в) въпрорѣдѣ, дотѣла, сънадвору, сънизу, доловѣ;*
- г) вѣдосвѣта, доволѣ, съвѣрху, дньсь, надобѣ.*

82. У якому варіанті не всі слова є прийменниками?

- а) межю, близѣ, кромѣ, мимо, поперекъ;*
- б) ради, противу, вѣнѣ, сквозѣ, дѣльма;*
- в) дѣля, переже, нежелли, безѣ, даже;*
- г) преже, округѣ, вѣнѣ, опостѣ, радѣма.*

83. У якому варіанті не всі слова є сполучниками?

- а) ибо, любо-любо, ни-ни, али, аче-то;*
- б) чили, бо, ниже, не тѣкъмо-но и, да;*
- в) нежелли, та, аче ли, но, или-или;*
- г) неже, послѣдѣ, ради, кромѣ, а.*

84. У якому варіанті немає часток?

- а) бо, да, та, ниже, ли;*
- б) чи, ба, ся, хай, ни;*
- в) то, бы, нехай, будь, нѣ;*
- г) но, же, б, съ, небудѣ.*

85. У якому варіанті не всі слова є службовими частинами мови?

- а) противу, чили, преже, любо-любо, но;*
- б) таже, радѣма, мимо, округѣ, али;*
- в) дѣльма, межю, тоже, или, кромѣ;*
- г) послѣдѣ, толи, како, сюду, идеже.*

86. У якому варіанті подано речення з простим підметом?

- а) Ту Игорь князь высѣдѣ изъ сѣдла злата, а въ сѣдло кощѣево (СПІ, љд);*

- б) Ваю храбраа сєрдца въ жєстоцємъ харалузѣ скована... (СП, кз);
 в) Донъ ти, княжє, кличєть и зовєть князи на побѣду (СП, ља);
 г) Храбраа мысль носитъ ваю умъ на дѣло (СП, љ).

87. У якому варіанті подано речення з простим присудком?

- а) Добро юсть братиє почѣтаньє книжъноє... (Изб 1076, 151);
 б) и законъ оустъ твоихъ пачє тысящитѣ злата и сребра (Изб 1076, 155);
 в) Тѣмъ же разумѣи соуѣтоу вѣка сєго (Изб 1076, 169);
 г) олтарь же прѣстоль вышнѣаго (Изб 1076, 173).

88. У якому варіанті подано двоскладне речення?

- а) Не стыди сѣ вєсакому създаному въ образъ божни главы своѣ поклонѣти (Изб 1076, 167);
 б) Роуцѣ съгъбенѣ имѣи на събъраніє зълааго имѣния... (Изб 1076, 167);
 в) старѣишааго днѣми почѣстити не лѣни сѣ (Изб 1076, 167);
 г) Не съставитъ бо сѣ корабль безъ гвоздии ни правѣдникъ бес почитания книжънааго (Изб 1076, 153).

89. У якому варіанті подано складносурядне речення?

- а) по чюжѣмъ не идоуть нѣ бѣжѣть $\omega(t)$ него. яко не знаютъ... (ЄЄ, 74);
 б) и хожашє ісѣ въ цркви въ притворѣ соломони (ЄЄ, 75);
 в) и азъ живота вѣчнаго даю имъ. и не погыбнуть въ вѣкы (ЄЄ, 75);
 г) мимо идыи ісѣ видѣ члѣк(а) слѣпа $\omega(t)$ рож(с)тва (ЄЄ, 77).

90. У якому варіанті подано складнопідрядне речення?

- а) овца моя гл(с)ѣ моєго слоушають. и азъ знаю я. и по мнѣ грядють (ЄЄ, 75);
 б) $\omega(t)$ вѣщѣаста имъ родитєля єго и рѣста (ЄЄ, 78);
 в) възгласиша же вѣторицєю члѣка иже бѣ слѣпъ (ЄЄ, 79);
 г) собрашасѣ архиєрѣи и фарисѣи снємъ на іса (ЄЄ, 80).

91. У якому варіанті всі слова непохідні?

- а) вълна, берегъ, върхъ, осень, лебедь;

- б) сѣнь, голубь, краи, душа, ставѣкъ;*
- в) дѣнь, степь, межа, сѣпати, кѣнижска;*
- г) вечерь, гаи, пряжа, жити, рѣчка.*

92. У якому варіанті всі слова похідні?

- а) веселье, сусѣдныи, даровитъ, пѣвѣць, чѣстьныи;*
- б) свѣча, вѣрныи, крѣвоточивъ, жити, сестринъ;*
- в) пшеница, ровныи, правѣдныи, гнѣздо, жена;*
- г) горька, прѣмудрыи, убогыи, малыи, имена.*

93. У якому варіанті подано всі слова, утворені суфіксальним способом?

- а) сторона, ярина, клѣтка, чудо;*
- б) свѣтло, дѣнина, просьба, гординя;*
- в) матерь, куница, мѣсяць, сѣрдце;*
- г) заросль, пустыни, корабль, весна.*

94. У якому варіанті подано всі слова, утворені префіксальним способом?

- а) отчизна, пакость, посланье, память, озеро;*
- б) островъ, поданье, добытье, насильство, порохъ;*
- в) обитѣль, правда, работа, потомокъ, преданье;*
- г) правнукъ, недругъ, прѣдобръ, невесело, безъсиленъ.*

95. У якому варіанті всі слова

не мають старослов'янських словотворчих засобів?

- а) садѣкъ, нивѣка, дѣнькъ, послати, сѣписанъ;*
- б) печѣка, клѣпачъ, перехрестье, разъмысль, безъдумье;*
- в) пастырь, владычица, новина, молитва, гординя;*
- г) братѣць, родитель, данина, власть, рождѣство.*

96. У якому варіанті всі слова праслов'янські за часом виникнення?

- а) бѣда, жѣдати, борода, кожа, крило;*
- б) дрѣмати, уность, родитися, зѣница, забыть;*
- в) лѣтовати, старость, молодѣць, черево, думьнъ;*
- г) зимовати, дѣвица, животъ, суставъ, угадати.*

97. У якому варіанті всі слова власне українські?

- а) *глашатай, святиня, журавель, син, мед;*
- б) *тверезий, вечеряти, година, прабаба, хміль;*
- в) *господиня, метелиця, черемха, тишина, мати;*
- г) *хуртовина, долинка, калина, вихователь, гостинець.*

98. У якому варіанті всі слова старослов'янські?

- а) *враження, власний, братній, славити, благання;*
- б) *владарювати, златоуст, пастир, нужда, священний;*
- в) *трава, страждальник, розумний, прядиво, зрада;*
- г) *славний, страждання, власник, святити, змова.*

99. У якому варіанті подано всі слова, успадковані сучасною українською мовою?

- а) *наректи, кричати, поголоска, льсть, дьчи;*
- б) *розумнии, велѣти, тьнѣкыи, говорѣ, шьпѣтъ,*
- в) *забывати, игла, отьчимъ, кумъ, хищъникъ;*
- г) *зъвати, дѣвѣка, колѣно, народѣ, животьюноу.*

100. У якому варіанті подано всі слова, втрачені сучасною українською мовою?

- а) *грѣшити, скотѣ, товарѣ, пѣтъка, юль;*
- б) *надежда, мирѣ, вѣщици, лучѣ, повѣтрѣе;*
- в) *нарицати, пѣтичь, вѣзъходѣ, просторѣ, часѣ;*
- г) *безумънии, звѣзда, лѣжа, клеветати, сѣверѣ.*

Третій рівень

1. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) *дѣждѣ, сѣборѣ, чѣсть, отьшьли;*
- б) *жѣрдѣ, плѣтъ, начьну, жѣньць;*
- в) *жѣрьць, пѣлкѣ, чѣтьць, чѣрнии;*
- г) *чѣрта, рожѣство, грѣшьнѣ, рѣжѣ.*

2. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) *вълхвъ, порохѣ, ольха, хьтрѣ;*
- б) *смѣхѣ, хвалити, плодѣ, мѣхѣ;*

- в) *вѣрхъ, хѣлмъ, ѣхидьна, дѣлгъ*;
г) *хвостъ, дымъ, хрестъ, духъ*.

3. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) *путо, языкъ, чядо, ворона*;
б) *путь, вельблюдъ, мята, рука*;
в) *голубъ, пухъ, десять, мати*;
г) *гусь, сухыи, память, дорога*.

4. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) *душа, сѣмя, роца, коса*;
б) *суша, выдра, стража, сѣча*;
в) *сажа, ноша, тѣца, туча*;
г) *рѣжа, слѣза, межа, роца*.

5. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?

- а) *даръ, чясть, слово, цѣль*;
б) *звѣрь, любъ, доля, мѣгла*;
в) *брѣвь, гость, пѣснь, небо*;
г) *богъ, мудръ, живъ, другъ*.

6. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?

- а) *осетръ, ожина, осень, одинъ*;
б) *олень, орати, область, окъно*;
в) *озеро, одиниця, овѣца, отѣць*;
г) *одѣна, облако, оса, отѣняти*.

7. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?

- а) *обнять – обниму, звонъ – звоню*;
б) *поднять – подниму, жать – сѣжѣму*;
в) *клятва – клену, вязати – сѣвяжу*;
г) *взяти – возьму, начѣну – начинаю*.

8. У якому варіанті слова згруповано за спільнослов'янською рисою?

- а) ворона, соромъ, пелена, добръ;*
- б) борьць, дерево, молоти, новъ;*
- в) сторожъ, морозъ, середа, голосъ;*
- г) золото, береза, колода, мокръ.*

9. У якому варіанті слова згруповано за спільнослов'янською рисою?

- а) грѣшити, лѣпити, ѣхати, снѣгырь;*
- б) смѣшити, велѣти, цѣню, свѣтъ;*
- в) сѣчи, горѣти, висѣти, цѣлитель;*
- г) сѣница, дѣтина, сѣдишь, мѣзиньць.*

10. У якому варіанті слова згруповано за спільнослов'янською рисою?

- а) нога, дорога, играти, бѣгати;*
- б) дуга, ворогъ, колосъ, орачь;*
- в) другъ, долгъ, волосъ, гърбъ;*
- г) городъ, дороги, грубъ, сынъ.*

11. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) тръвожити, бльстѣти, събърати, възяти;*
- б) крѣвавыи, грѣмѣти, грѣмѣти, дрѣжати;*
- в) брѣнѣти, слъзити, гънути, отъступати;*
- г) брити, отъкрыти, вѣртѣти, свистѣти.*

12. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) отъчизна, око, мѣгла, олень;*
- б) отъця, орѣменька, айда, озеро;*
- в) олътарь, икати, улица, острѣи;*
- г) рѣжа, овьса, окъно, осень.*

13. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) огня – огнъ, пѣська – пѣськъ;*

- б) вѣдро – вѣдръ, снѣжъка – снѣжъкъ;*
- в) корабля – корабль, дѣня – дѣнь;*
- г) земля – земля, вѣтра – вѣтръ.*

14. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) дома – домъ, меда – медъ;*
- б) моли – моль, гостя – гость;*
- в) печи – печь, дочки – дочерь;*
- г) моста – мостъ, роса – росъ.*

15. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) молотьба, колосъє, лью, поздънии;*
- б) отъчизна, сѣшити, сѣдоровъє, дѣхоръ;*
- в) пѣсѣня, гѣрньчаръ, жѣлтыи, тѣню;*
- г) просьба, чѣстьныи, бѣчела, кѣняженъє.*

16. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) кѣто, мѣрѣчъникъ, сѣрдѣчъныи, кѣде;*
- б) ручъникъ, нижѣшии, легѣкыи, мѣстыцѣ;*
- в) сѣлнѣчникъ, вышѣшии, чѣто, тяжѣшии;*
- г) рожѣство, носишѣся, сѣдѣло, капля.*

17. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) прислалъ, сѣтворилъ, зналъ, помоглъ;*
- б) сказалъ, приведлъ, ставилъ, леглъ;*
- в) просилъ, молвилъ, принеслъ, принялъ;*
- г) читалъ, училъ, толковалъ, хотѣлъ.*

18. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) вѣчера, пѣшено, женатыи, чело;*
- б) шеломъ, вечеръ, щетина, чѣтыри;*
- в) человѣкъ, желудъ, вечера, женити;*
- г) шѣстыи, жена, пѣшеница, печера.*

19. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) шкоролупа, колачъ, богачъ, подати;*
- б) хозяинъ, гораздъ, кожанъ, горячиш;*
- в) собака, копати, посылати, богатыи;*
- г) лопата, кочати, лоша, колатати.*

20. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?

- а) жьлтьи, рѣчька, небеса, престоль;*
- б) чьрнота, тушити, крѣпкъ, сѣмя;*
- в) дорожька, печька, мѣшькъ, свѣча;*
- г) чистьи, вечерьныи, грѣмъ, кѣнига.*

21. У якому варіанті слова належать до спільноіндоєвропейського лексикону?

- а) бобрь, тетеревъ, муха, бѣлка;*
- б) зима, весна, вода, сълньчьныи;*
- в) локоть, уста, утроба, костька;*
- г) братръ, сестра, снѣха, зѣлва.*

22. У якому варіанті слова належать до західноіндоєвропейського лексикону?

- а) корова, теля, дробити, осетръ;*
- б) село, дѣлити, море, свекры;*
- в) стадо, блудити, дроздъ, мужь;*
- г) воскъ, липа, бѣчела, лосось.*

23. У якому варіанті слова належать до східноіндоєвропейського лексикону?

- а) убогъ, пьстръ, дѣдъ, овьнъ;*
- б) дути, богатъ, святъ, зѣвати;*
- в) пьрстъ, волосъ, дочи, видѣти;*
- г) мутити, судъ, черпъ, плести.*

24. У якому варіанті слова належать до південноіндоєвропейського фонду?

- а) лада, вѣнукъ, высокъ, солодѣкъ;*

- б) яловьсь, ночьныи, лежати, говядо;*
- в) молодити, жила, орѣхъ, дългость;*
- г) ятры, дѣверъ, мозгъ, стояти.*

25. У якому варіанті – етимологічно прозорі слова?

- а) доити, долина, оса, матерь;*
- б) плодити, свѣсть, порося, зърно;*
- в) городъ, сваха, солома, куликъ;*
- г) своякъ, бѣлизна, дънина, соловей.*

26. У якому варіанті – етимологічно непрозорі слова?

- а) ротъ, губа, окунь, собака;*
- б) кыша, пьсь, стегно, мяти;*
- в) щука, тѣло, ячьмы, дъньнъ;*
- г) дубъ, быстръ, гаи, вялость.*

27. У якому варіанті слова належать до кельтських запозичень?

- а) лютъ, голова, звѣзда, бързъ;*
- б) тѣсто, лѣкъ, тынъ, слуга;*
- в) брага, ковыль, глухъ, плть;*
- г) горѣти, сватъ, просо, юнъ.*

28. У якому варіанті слова належать до германських запозичень?

- а) шеломъ, хлѣбъ, дѣска, бабѣка;*
- б) кѣнязь, лихварь, мыто, тѣсть;*
- в) дума, блюдо, колодязь, стѣкло;*
- г) хѣлмъ, плугъ, скриня, гърдло.*

29. У якому варіанті слова належать до грецьких запозичень?

- а) мечьникъ, сынъ, рана, макъ;*
- б) тълмачъ, отьсь, пити, вѣлкъ;*
- в) обринъ, вѣдова, дѣрь, везти;*
- г) огурьць, корабль, църкы, попъ.*

30. У якому варіанті слова належать до латинських запозичень?

- а) вино, купити, осьль, оцть;*
- б) поганъ, юха, жьлтъ, ратаи;*
- в) котль, жьрны, малъ, людъ;*

г) *цѣсарь, медь, дългъ, черево.*

31. У якому варіанті слова є праслов'янською спадщиною лексикону східнослов'янських мов?

- а) *ногъть, долоня, зять, тямити;*
- б) *тата, невеста, борода, медвѣдь;*
- в) *вълна, дѣтя, палець, туръ, зозуля;*
- г) *кожа, челюсть, грабъ, девяносто.*

32. У якому варіанті слова є специфічними найменуваннями східнослов'янських мов?

- а) *зозуля, вира, молодь, чесати;*
- б) *сорочька, вѣрвь, веденица, борона;*
- в) *кажань, гребовати, бѣлъка, собака;*
- г) *пальсь, девяносто, лада, варити.*

33. У якому варіанті є праслов'янські слова, збережені давньоукраїнською й сучасною українською мовою?

- а) *гололедица, подруга, любовь, дѣло;*
- б) *галузь, староста, печаль, ворота;*
- в) *болото, пастухъ, мостъ, погрѣбъ;*
- г) *гаиворонъ, брунька, хмара, натица.*

34. У якому варіанті є праслов'янські слова, збережені давньоукраїнською й замінені сучасною українською мовою?

- а) *возѣдухъ, лужа, веремя, лукъ;*
- б) *мужьство, воинъ, сабля, товаръ;*
- в) *скробъ, пожаръ, конюхъ, возъ;*
- г) *грамота, стѣна, годъ, имѣньє.*

35. У якому варіанті є спільносхіднослов'янські слова, збережені давньоукраїнською й сучасною українською мовами?

- а) *кустъ, голубьникъ, коза, ночь;*
- б) *круча, пьсьць, кошька, кулакъ;*
- в) *чаша, стягъ, земля, сельськи;*
- г) *сьводъ, печень, дрѣва, сѣно.*

36. У якому варіанті є східнослов'янські слова, збережені давньоукраїнською й втрачені сучасною українською мовою?

- а) лѣторосль, вешьниш, рѣка, соль;*
- б) женьщина, грива, зоря, сопѣль;*
- в) туча, дѣньница, почька, щѣль;*
- г) лошадь, межсьнь, лѣсь, торгъ.*

37. У якому варіанті всі слова є власне давньоукраїнськими?

- а) просторъ, четвьргъ, яръ, межа;*
- б) съльньчьныи, долъ, пятьница, хлѣвъ;*
- в) порогъ, кречеть, хомякъ, слуга;*
- г) щѣлина, спека, жонъка, ожеледь.*

38. У якому варіанті всі слова є запозиченнями давньоукраїнського періоду?

- а) пуца, виноградъ, хыцникъ, дѣтище;*
- б) изтокъ, дыханье, бурякъ, сѣчень;*
- в) тигръ, стихия, кипарись, березоль;*
- г) ювшанъ, субота, капуста, серебро.*

39. У якому варіанті всі слова зазнали розширення семантичної структури з давньоукраїнської мови до сьогодні?

- а) порогъ, буря, пшеница, гуся;*
- б) земля, свѣтило, гроза, межа;*
- в) человѣкъ, вѣкъ, животъ, имя;*
- г) просторъ, часъ, свѣтъ, клень.*

40. У якому варіанті синонімічний ряд зазнав стилістичних змін і розширився в сучасній українській мові?

- а) постъ, говѣньє; недѣля, воскресеньє;*
- б) бѣлъка, вѣверица, бѣлица;*
- в) щѣль, дѣра, скважньня, щѣлина;*
- г) стадо, череда, скотъ, товаръ.*

41. У якому варіанті всі іменники утворені морфологічним способом?

- а) сани, грамотица, блудъ, попъ;*
- б) дѣти, безьлѣница, тѣлеси, море;*

- в) *страхъ, мѣра, братъ, медъ, говоръ*;
г) *бесѣда, лъжа, молитва, умиленьє.*

42. У якому варіанті всі слова утворені морфолого-синтаксичним способом?

- а) *королева, кнѣзьна, прѣмудръ, вѣчною*;
б) *старѣйшии, разумъ, дияконъ, молодьи*;
в) *невеста, благословеньє, малыи, дѣлатель*;
г) *женатыи, помысль, вѣрныи, умьныи.*

43. У якому варіанті всі іменники утворені лексико-семантичним способом?

- а) *стежська, вдова, милостыня, богъ*;
б) *дочька, смѣреньє, правда, корова*;
в) *кнѣзьська, коньць, рѣчька, жеребець*;
г) *сорочька, чърница, печька, голодь.*

44. У якому варіанті всі прикменники утворені морфологічним способом?

- а) *теплъ, вольныи, мѣдянь, суетьныи*;
б) *высокыи, близькъ, чистъ, простыи*;
в) *мирънь, бородатъ, зорянь, божши*;
г) *узъкыи, любовьною, старъ, смутьнь.*

45. У якому варіанті ад'єктиви утворені морфолого-синтаксичним способом?

- а) *самыи, толкующи, боголюбивъ*;
б) *всьякыи, ненавидимъ, огражень*;
в) *къжьдыи, просящи, одержимъ*;
г) *другыи, почитающии, оживляющии.*

46. У якому варіанті ад'єктиви утворені лексико-семантичним способом?

- а) *Рускую, Половецькую, Галицкую, Червень*;
б) *Угровьска, Судиславль, Василько, Жидичинь*;
в) *Чермнаго, Данило, Угорскыхъ, Пакославль*;
г) *Шумська, Перемышль, Володимерь, Нѣмый* (ГВЛ, 85–95).

47. У якому варіанті всі займенники морфологічної деривації?

- а) которьи, инъныи, собою, насъ;*
- б) отъсей, тото, жадъныи, нѣчьто;*
- в) нѣкоторая, сеся, всякою, мене;*
- г) оныи, самою, нашею, нѣкыи, вамъ.*

48. У якому варіанті всі займенники морфолого-синтаксичної деривації?

- а) своѣго, вашая, къждо, ними;*
- б) тѣмъ, самыи, тѣтъ, никого;*
- в) цѣлии, другыи, одинъ, прочии;*
- г) оному, всякъ, моего, никакыи.*

49. У якому варіанті всі числівники утворені морфологічним способом?

- а) тысяча, шестеро, четьри, пять;*
- б) четвертина, съто, первыи, десять;*
- в) девяносто, сорокъ, осьмыи, шесть;*
- г) четверть, десять, пятеро, одинъ.*

50. У якому варіанті всі числівники лексико-синтаксичної деривації?

- а) полъвътора, обадва, трисъта, шестьсътъ;*
- б) одиннадесяте, семисътъ, шестии, сътня;*
- в) пятисътъ, осъмисътыи, семьдесять, сорокъ;*
- г) двадесяте, полъвъторы, двѣсътъ, осъмьи.*

51. У якому варіанті всі дієслова є похідними?

- а) начинати, уповати, желати;*
- б) вѣстати, укрѣпити, отъити;*
- в) написати, помогати, дати;*
- г) забывати, процвѣтати, жити.*

52. У якому варіанті всі дієслова суфіксальної деривації?

- а) обѣдати, миловати, прожити;*
- б) дружити, носити, привозити;*
- в) зимовати, горевати, печалити;*
- г) обходити, княжити, послати.*

53. У якому варіанті всі дієслова префіксальної деривації?

- а) огрaжaти, пoгибaти, нaпoити, имѣти;*
- б) пoхвaлити, дoбыти, вытекти, стeрeчи;*
- в) oтѣгнaти, пpибѣгaти, вѣзяти, вoлoдѣти;*
- г) пoстeлити, дoслужити, нaткaти, пoслaти.*

54. У якому варіанті всі прислівники морфологічної деривації?

- а) идeжe, oтѣсeли, дoкoлѣ, нaчѣтo;*
- б) вѣсюдy, тyтѣ, oвaмo, тoльмa;*
- в) вѣсѣмo, инѣдe, кoли, пoкaмѣстѣ;*
- г) тaмѣ, пoтoмѣ, нѣкѣдe, якoжe.*

55. У якому варіанті всі прислівники морфолого-синтаксичної деривації?

- а) вѣчeрa, кѣдe, ближe, нaкoнeцѣ;*
- б) жaль, нaзaдѣ, вcкoрѣ, тpиждy;*
- в) зaутpа, нaдвoє, тѣгдa, oнѣдe;*
- г) дoкoлѣ, двaждy, лeгѣкo, тaмo.*

56. У якому варіанті всі прийменники непохідні?

- а) пpо, oбѣ, дo, дѣлa;*
- б) бeзѣ, oтѣ, изѣ, рaди;*
- в) вѣзѣ, пoдѣ, нaдѣ, пeрeдѣ;*
- г) зa, вѣ, мeжy, дaли.*

57. У якому варіанті всі прийменники похідні?

- а) пoмeжy, cквoзѣ, oкoлo, пeрeдѣ;*
- б) пpотивy, ближѣ, нaдѣ, дѣлa;*
- в) пpямo, кoнѣцѣ, дaли, пoдѣ;*
- г) мимo, пoзaдy, кpомѣ, oкpугѣ.*

58. У якому варіанті всі сполучники непохідні?

- а) нo, дa, ли, тa; б) жe, инѣ, чи, ибo;*
- в) aли, бo, a, тaжe; г) лyбo, и, aли, ни.*

59. У якому варіанті всі сполучники похідні?

- а) нeжeли, aчe и, aнo, тa;*
- б) либo, xoтa, ижe, кѣтo;*

- в) аче ли, ибо, чьто, бо;*
- г) аче же, любо, инь, да.*

60. У якому варіанті всі частки похідні?

- а) дѣяти, одинако, ото, бо;*
- б) одва, хотя, осе, же;*
- в) лише, толико, оли, паки;*
- г) оно, любо, речи, ся.*

61. У якому варіанті подано всі іменники III типу відмінювання?

- а) волъ, братъ, солодъ, ядъ;*
- б) низъ, рядъ, санъ, дворъ;*
- в) върхъ, пиръ, разъ, мостъ;*
- г) медъ, садъ, долъ, станъ.*

62. У якому варіанті подано всі іменники IV типу відмінювання?

- а) вѣсть, гвоздъ, огонь, мысль;*
- б) кость, рѣчь, гость, мужъ;*
- в) князь, конь, мечь, ярость;*
- г) дань, путь, краи, рыцаръ.*

63. У якому варіанті подано всі іменники VI типу відмінювання?

- а) дочерь, дѣтя, небо, веселье;*
- б) матеръ, имя, тѣло, жеребя;*
- в) племя, слово, ремьнь, море;*
- г) камьнь, веремя, чюдо, копье.*

64. У якому варіанті подано всі нечленні прикметники?

- а) приятень, узькъ, твердъ, тихии;*
- б) чьрнь, великъ, желѣзнии, сладокъ;*
- в) далекъ, молчаливъ, высокъ, неженъ;*
- г) красивъ, любимии, богатъ, свѣтль.*

65. У якому варіанті подано всі членні стягнені прикметники?

- а) умная, сьрдьчьныхъ, добрымъ, зьлыми;*
- б) зеленыма, живою, бѣлымъ, достоиньми;*
- в) молодии, чьстьную, божимъ, дорогыхъ;*
- г) милыхъ, сильными, вольнымъ, мудрыма.*

66. У якому варіанті всі займенники особові?

- а) вамъ, тобѣ, нами, язъ;*
- б) имъ, собѣ, ними, мою;*
- в) мьнѣ, насъ, мы, своєюго;*
- г) ны, ва, мене, твоимъ.*

67. У якому варіанті всі займенники неособові?

- а) тыи, ничьто, иже, вами;*
- б) кѣто, овъ, такъ, нашъ;*
- в) тота, онъ, вамъ, свои;*
- г) чьто, вѣсь, самыи, язъ.*

68. У якому варіанті всі займенники членні?

- а) такыи, свои, никоторый, вѣсю;*
- б) нашему, кѣжьдыи, моя, самыи;*
- в) вѣсякыи, котора, нашею, такою;*
- г) вашего, иньшии, тота, нѣколико.*

69. У якому варіанті всі числівники кількісні?

- а) четыре, девять, треть, вѣторъ;*
- б) семеро, пятьсѣтъ, одинъ, пѣрвъ;*
- в) сѣто, осьмидесятъ, дѣва, трѣтши;*
- г) тысяча, сорокъ, девяносто, оба.*

70. У якому варіанті всі числівники порядкові?

- а) другыи, пятьмъ, девятою, шестая;*
- б) пѣрвыи, шестого, десятъ, колько;*
- в) вѣторыи, седьмыи, другую, двою;*
- г) четверть, осьмая, тысячею, трѣхъ.*

71. У якому варіанті подано дієслова дійсного способу?

- а) любить, любивъ, любяховѣ, любили суть;*
- б) любимъ, любихомъ, любяхъ, любилъ ѣсмь;*
- в) любита, люблены, любяше, любили ѣсте;*
- г) любилъ быхъ, любисте, любяху, любилъ ѣсмь.*

72. У якому варіанті подано дієслова наказового способу?

- а) творите, да твори, твориста, творить;*

- б) твори, творивѣ, творита, творимъ;*
- в) творити будемъ, творилъ ясмь, творишь;*
- г) творилъ бы, творимъ, творимы, да творите.*

73. У якому варіанті подано дієслова умовного способу?

- а) далъ быхъ, дала бы, дали быша, дали суть;*
- б) дало быхъ, далъ бы, дала быста, даховѣ;*
- в) дала бы, дала бысте, дала быста, далы быша;*
- г) дало бы, дала быхъ, дали бысте, дахомъ.*

74. У якому варіанті подано всі дієприкметники?

- а) ведома, ведениши, ведучи, веду;*
- б) ведомо, веденѣ, ведуча, веди;*
- в) ведомы, веденъ, ведучѣ, ведохъ;*
- г) ведомъ, ведена, водима, ведъшиши.*

75. У якому варіанті подано незмінні дієслівні форми?

- а) беречи, гонитъ, жити, носячи;*
- б) береги, гонити, живъши, неслъ;*
- в) береженьъ, гони, живемъ, носяхъ;*
- г) бережливъ, гонимъ, живієма, носи.*

76. У якому варіанті подано відзайменникові прислівники?

- а) инѣде, тѣгда, кольма, годѣ;*
- б) кѣде, камо, куды, вьсюду;*
- в) тольма, яєли, сюду, оная;*
- г) онамо, толи, онѣде, кромѣ.*

77. У якому варіанті подано відіменні прислівники?

- а) дарьмо, вѣрно, вѣпрорѣдъ, тольма;*
- б) тѣкъмо, вѣчера, замужь, сѣмъ;*
- в) заутра, дивно, словѣньскы, удвоює;*
- г) чюдно, безъвѣсти, вьсьгда, инако.*

78. У якому варіанті подано прийменники?

- а) послѣдъ, мимо, вѣнѣ, здавна;*
- б) округъ, противу, развѣ, тамъ;*
- в) сквозѣ, радъма, сѣде, толи; г) ради, дѣля, преже, близъ.*

79. У якому варіанті подано сполучники?

- а) чили, любо, даже, нежели;
- б) тоже, кѣто, яко, дѣльма;
- в) неже, которъ, иже, прямо;
- г) таже, чѣто, противу, вѣнѣ.

80. У якому варіанті подано частки?

- а) ни, ба, осе, или; б) же, ся, ото, такы;
- в) не, бо, чи, ради; г) бы, ж, ибо, дѣля.

81. У якому варіанті подано складений підмет?

- а) *Михаилъ царь изиде с вои брегомъ и моремъ на болгары* (ПВЛ, 17);
- б) *Поча царствовати Василии* (ПВЛ, 19);
- в) *И живяше Олегъ миръ имѣа ко всѣмъ странамъ...* (ПВЛ, 29);
- г) *Поча княжити Игорь по Олзѣ* (ПВЛ, 31).

82. У якому варіанті подано складений присудок?

- а) *Тако же и болгаре послаша вѣсть, глаголюще: «Идутъ Русь, и наяли суть к собѣ печенѣги»* (ПВЛ, 34);
- б) *Игорь же, дошед Дуная, созва дружину, и нача думати...* (ПВЛ, 34);
- в) *Послании же сли Игоремъ придоша к Игореву со слы гречьскими...* (ПВЛ, 39);
- г) *Посла Игорь мужѣ своя къ Роману* (ПВЛ, 34).

83. У якому варіанті подано узгоджене означення?

- а) *Богъ да схранить тя от сего* (ПВЛ, 80);
- б) *И бѣ воюяся с ними и одолая имъ* (ПВЛ, 83);
- в) *Радуется о ней мужъ ея* (ПВЛ, 57);
- г) *Преставися Всеславъ, сынъ Изяславль, внукъ Володимерь* (ПВЛ, 88).

84. У якому варіанті подано прямий додаток?

- а) *И изиде Ольга со унуки и с людми к лодьямъ* (ПВЛ, 48);
- б) *Рече Святославъ къ матери своей и къ боляромъ своимъ...* (ПВЛ, 48);
- в) *Свѣналдъ же приде Киеву къ Ярополку* (ПВЛ, 53);

г) *Вятчи побѣди Святославъ, и дань на нихъ възложи* (ПВЛ, 47).

85. У якому варіанті подано обставину мети?

а) *Присла Романъ... слы к Игореву построити мира первого* (ПВЛ, 34);

б) *«Подѣступимъ заутра в лодьях, и попадше княгиню и княжичѣ умчимъ...»* (ПВЛ, 47);

в) *Яко же бо Ольга часто глаголашеть...* (ПВЛ, 46);

г) *Иде Игорь на Греки* (ПВЛ, 33).

86. У якому варіанті подано двоскладне ускладнене речення?

а) *И не послуша его и поиде в лодьяхъ* (ПВЛ, 52);

б) *Ольга же, поимши мало дружины, легько идуци приде къ гробу его, и плакася по мужи своемъ* (ПВЛ, 41);

в) *Твори миръ съ братомъ своимъ* (ПВЛ, 55);

г) *Дѣть бо мужеву своему благо все житъе* (ПВЛ, 57).

87. У якому варіанті подано односкладне означено-особове речення?

а) *Придоша, и поклонишася ему, и положишиа пред нимъ злато...* (ПВЛ, 50);

б) *«Да глаголють сли рустии»* (ПВЛ, 51);

в) *Слышавше же се печенизи заступшиа пороги* (ПВЛ, 52);

г) *«Глядай взора и лица его и смысла его»* (ПВЛ, 50).

88. У якому варіанті подано односкладне неозначено-особове речення?

а) *«Прославляющая мя прославлю»* (ПВЛ, 49);

б) *Защитилъ бо есть сию блажену Вольгу от противника...* (ПВЛ, 49);

в) *Онъ же, вземъ дары, приде къ Святославу* (ПВЛ, 50);

г) *Придоша опять ко царю, и повѣдаша ему вся бывшая* (ПВЛ, 51).

89. У якому варіанті подано односкладне безособове речення?

а) *По крещеньи же приведе царицю на браченье* (ПВЛ, 77);

б) *Звѣрье розноличнии, и птица и рыбы украшено твоимъ*

промыслом, господи! (ПВЛ, 156);

в) *«Идѣте первое в болгары и испытайте вѣру ихъ»* (ПВЛ, 74);

г) *Они же сповѣдаша ему вся бывшая* (ПВЛ, 74).

90. У якого варіанті подано просте, неускладнене речення?

а) *И много пророчествоваша о отверженъи их* (ПВЛ, 69);

б) *Створивъ же миръ Святославъ съ греки, поиде в лодьяхъ къ порогомъ* (ПВЛ, 52);

в) *В то же лѣто прииде Семионъ Болгарьски на Царьград, и сотворивъ миръ и прииде во своаси* (ПВЛ, 31);

г) *«Хочу имѣти миръ с тобою твердъ и любовь»* (ПВЛ, 51).

91. У якого варіанті подано безполучникове складне речення?

а) *Они же придоша ко царю, и созва царь боляры* (ПВЛ, 51);

б) *Видѣвши стяжанье куповаше: от дѣль руку своею насадить тяжанье* (ПВЛ, 57);

в) *И излѣзоша болгаре на сѣчю противу Святославу, и бысть сѣча велика, и одоляху болгаре* (ПВЛ, 50);

г) *И приде Святославъ къ порогомъ, и не бѣ лъзѣ проити порогъ* (ПВЛ, 52).

92. У якого варіанті подано складносурядне речення?

а) *А Ольга възвратися Киеву, и пристрои вои на прокъ ихъ* (ПВЛ, 42);

б) *И изрядивши, възратися къ сыну своему Киеву, и пребываше съ нимъ въ любви* (ПВЛ, 43);

в) *Костянтинъ же възвратився въспянь, и иде учить болгарьскаго языка, а Мефодий оста в Моравѣ* (ПВЛ, 22);

г) *Иде Ольга въ Греки, и приде Царюгороду* (ПВЛ, 44).

93. У якого варіанті подано складнопідрядне речення порівняльне?

а) *Преображение бысть первое водою, яко же Гедивонъ преобрази посемь* (ПВЛ, 73);

б) *Працають же грѣхи на дару, еже есть злѣ всего* (ПВЛ, 80);

в) *Се есть новый Костянтинъ великого Рима, иже крестивъся сам и люди своя: тако и съ створи подобно ему* (ПВЛ, 89);

г) Бѣ же речено имя ей во крещеньи Олена, якоже и древняя царица, мати Великаго Костянтина (ПВЛ, 44).

94. У якому варіанті подано складнопідрядне речення умови?

а) «Аще кто отца ли матери не послушает, то смерть приметъ» (ПВЛ, 46);

б) И пророци проповѣдаша, яко водою обновленъе будетъ (ПВЛ, 73);

в) Володимеръ же радъ бывъ, яко позна бога самъ и людье его, възрѣвъ на небо рече (ПВЛ, 81);

г) Бѣ бо Болеславъ великъ и тяжекъ, яко и на кони не могли сѣдѣти, но бѣше смыслень (ПВЛ, 97).

95. У якому варіанті подано складнопідрядне речення часу?

а) «Толи не будетъ межю нами мира, оли камень начнетъ плавати, а хмель почнетъ тонути» (ПВЛ, 59);

б) И повѣдаша Святославу, яко придоша грѣци с поклономъ (ПВЛ, 50);

в) Сица же будутъ мученья, иже не вѣруеть къ богу нашему Иисусу Христу... (ПВЛ, 73-74);

г) Азь бо не хоцю тяжьски дани възложити, яко же и мужь мой, сего прошу у васъ мало (ПВЛ, 42).

96. У якому варіанті подано складнопідрядне речення зясувальне?

а) Совѣтъ створше, повелѣша устроити мѣсто, идѣ же положити мощѣ его (ПВЛ, 138);

б) В се же время земля стукну, яко мнози слышаша (ПВЛ, 141);

в) И створи Аврамъ, якоже заповѣда ему богъ (ПВЛ, 65);

г) В се же лѣто волхвъ явися Ростовѣ, иже вскорѣ погыбе (ПВЛ, 141).

97. У якому варіанті подано складнопідрядне речення означальне?

а) Сему Давыду кляся богъ, яко от племени его родитися богу (ПВЛ, 68);

б) Аще будетъ нама причастье в Русскѣй земли, то обѣма; аще лишена будевѣ то оба (ПВЛ, 132);

- в) «Не обличай злыхъ, да не възненавидяють тебе» (ПВЛ, 46);
г) Той есть богъ, иже створи небо и землю (ПВЛ, 64).

98. У якому варіанті подано форми називного й родового відмінків?

- а) Се же наведе на ны богъ, веля нам имѣти покаянье и въстягнутися от грѣха, и от зависти и от прочихъ злыхъ дѣлъ неприязнихъ (ПВЛ, 141);
б) В се же лѣто възьяша болгаре Муром (ПВЛ, 137);
в) Олегъ же обѣщася се створити, и на семь цѣловаши крестъ (ПВЛ, 150);
г) Все же то далъ богъ на угодые челоуѣкомъ, на снѣдъ, на веселье (ПВЛ, 156).

99. У якому варіанті подано форми давального й знахідного відмінків?

- а) И пристояху совѣту сему смыслении мужи, Янь и прочии (ПВЛ, 144);
б) Жену свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти (ПВЛ, 158);
в) Се же сбысться глаголь отца его, яко же глаголалъ бѣ (ПВЛ, 142);
г) И минуше Треполь, проидоша валъ (ПВЛ, 144).

100. У якому варіанті подано форми орудного й місцевого відмінків?

- а) Бѣ же сей мужъ не книженъ, но умоу простъ и просторѣкъ (ПВЛ, 137);
б) Игумен же приде з двѣма братама... (ПВЛ, 139);
в) преставися тихо и кротко и приложися ко отцемъ своимъ, княживъ лѣт 15 Кыевѣ, а в Переяславлѣ лѣто, а в Черниговѣ лѣто (ПВЛ, 142);
г) укрѣпивъся оружьемъ крестнымъ и вѣрою непобѣдимую, божьею помощью (ПВЛ, 140–141).

Список писемних пам'яток

АД Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів: ТОВ «Простір-М», 2004. 1286 с.

АЗР Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. Санктпетербургъ: Типографія II Отдѣленія Собств. Е. И. В. Канцеляріи, 1846. Т. I.: 1340–1506. 375 с. + 24 с. + 16 с.

БЄ Бучацьке Євангеліє XII–XIII ст. / відп. ред. В.В. Німчук, підгот. до видання Ю.В. Осінчук. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 360 с.

ГВЛ Галицько-Волинський літопис: текст / підгот. до вид. В.Ю. Франчук. *Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар* / за ред. М.Ф. Котляра. Київ: Наукова думка, 2002. С. 75–156.

Г(К)Є Галицьке (Крилоське) Євангеліє 1144 року. Факсимільне видання. Український католицький університет. Львів – Івано-Франківськ, 2018. 260 с.

ГЄ Галицкое Евангелие 1266 – 1301 гг. Санктпетербург: Государственная публичная библиотека им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. Шифр Ф.п. I.64. 175 л.

ГЛ Німчук В.В. Київські глаголичні листки – найдавніша пам'ятка слов'янської писемності / відп. ред. В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1983. С. 103–128.

Гр XIV Грамоти XIV ст. / упорядк., вступна стаття, коментарі і словники-показчики М.М. Пешак; відп. ред. В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1974. С. 9–149.

Гр XV Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського; відп. ред. М.М. Пешак. Київ: Наукова думка, 1965. С. 25–134.

ГС Барвінський Б. Кілька документів і заміток до часів великих князів Свитригайла і Жигимонта Кейстуовича. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка: Наукова часопись* / за ред. М. Грушевського. Львів: Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка, 1913. Кн. III. Т. 115. С. 5–22.

ДЄ Добрилове Євангеліє 1164 року: транслітерований текст. *Добрилове Євангеліє 1164 року* / відп. ред. В.В. Німчук; упоряд. Ю.В. Осінчук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. С. 36–575.

ЄЄ Євсевієве Євангеліє 1283 року: давньоукраїнський текст. *Євсевієве Євангеліє 1283 року: наукове видання / відп. ред. В.В. Німчук.* Київ: Київський славистичний університет, 2001. С. 39–319.

Ізб 1073 Изборник Святослава 1073 года: факсимильное издание. Москва: Книга, 1983. 266 л.

Ізб 1076 Изборник 1076 года / подгот. текста В. С. Гольщенко. *Изборник 1076 года / изд. подгот. В.С. Гольщенко, В.Ф. Дубровина, В.Г. Демьянов, Г.Ф. Нефедов.* Москва: Наука, 1965. С. 148–701.

ІЛ Іпатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй). Москва: Языки русской культуры, 1998. 648 с.

КЛ Київський літопис. Іпатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй). Москва: Языки русской культуры, 1998. С. 273–715.

КП Киевская Псалтирь 1397 года / фотосъемка Э. И. Стейнерта. Москва: Искусство, 1978. 232 л.

ЛЄ Луцьке Євангеліє XIV століття: видання факсимільного типу. Київ: ТОВ «Горобець», 2011. 526 л.

ЛЛ Лаврентьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том первый). Москва: Языки русской культуры, 1997. 496 с.

ПА Пандекти Антіоха 1307 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. Шифр. Рк. v 688. 306 л.

ПВЛ Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. *Повесть временных лет. Ч. I. Текст и перевод / подгот. текста Д.С. Лихачева; перевод Д.С. Лихачева и Б.А. Романова; под ред. В.П. Адриановой-Перетц.* Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 1950. 405 с.

ПВМ Свѣнцицкій И.С. Поученіє Владимира Мономаха дѣтемъ. Львовъ: Изданіє Галицко-русской Матицы, 1902. 12 с.

ПДЗ Послание Данила Заточеного. *Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам / подгот. к печати Н.Н. Зарубин; ред. акад. Н.К. Никольский.* Ленинград: Издательство АН СССР, 1932. С. 49–107.

ПМ Пооученьє. Лаврентьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том первый). Москва: Языки русской культуры, 1997. С. 240–256.

ПП Києво-Печерський патерик: текст. *Києво-Печерський патерик. (Вступ. Текст. Примітки) / проф. Д. Абрамович.* Репринтне видання. Київ: Час, 1991. С. 1–211.

ПР Правда русская. I. Тексты / подгот. к печати В.П. Любимов, Н.Ф. Лавров, М.Н. Тихомиров, Г.Л. Гейерманс и Г.Е. Кочин; под ред. Б.Д. Грекова. Москва – Ленинград: Издательство АН СССР, 1940. 506 с.

Пр Правда русская. III. Факсимильное воспроизведение текстов / под общей ред. акад. Б.Д. Грекова. Москва: Издательство АН СССР, 1963. 472 с.

РС Реймське Євангеліє. Видання факсимільного типу: у 2 т. Київ: Видавництво «Горобець», 2019. Т. 1. Факсиміле. 120 с.; Т. 2. Дослідження. 148 с.

РСА Реймське Євангеліє Анни Ярославівни. Александрович В.С. Львів: Видавництво «МС», 2010. 200 с. іл.

РЛ Полное собрание русских летописей. Радзивилловская летопись. Ленинград: Наука, 1989. Т. 38. 180 с.

СДЗ Слово Даниила Заточника. *Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам* / подгот. к печати Н.Н. Зарубин; ред. акад. Н.К. Никольский. Ленинград: Издательство АН СССР, 1932. С. 1–48.

СИ Молдован А. М. Первая редакция «Слова» (список С–591). *Молдован А.М. «Слово о законе и благодати» Илариона*: монография / отв. ред. Л.П. Жуковская, В.Ю. Франчук. Київ: Наукова думка, 1984. С. 78–100 с.

СП Слово о плъку Игоревѣ... *Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъславля, внука Ольгова* / підгот. давньоруського тексту і примітки В.В. Німчука. Київ: Дніпро, 1982. С. 7–46.

ХДУЛ Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / уряд. акад. О.І. Білецький. 3-те вид. Київ: Рад. школа, 1967. 783 с.

ХІУМ Німчук В.В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Київ – Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

Чет Четья 1489 р. Інститут рукопису. Київ: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Фонд № 301. Од. зб. ДА / 415 л. 378 арк.

Список лексикографічних праць

ЕСУМ Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1: А–Г. 632 с.; 1985. Т. 2: Д–Копці. 572 с.; 1989. Т. 3: Кора–М. 552 с.; 2004. Т. 4: Н–П. 656 с.; 2006. Т. 5: Р–Т. 704 с.; 2012. Т. 6: У–Я. 568 с.

ЕУМ Українська мова: енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. Видання третє, зі змінами і доповненнями. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 856 с.

ІСТ Історичний словник українського язика. Т. І. А–Ж / уложили Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко; зредагував проф. Є. Тимченко / *Istoryčnyj slovnyk ukrajins'koho jazyka*. I. 1–2 (А–Ж). Charkiv-Kyjiiv 1930–1932 / Tymčenko Jevhen. München: Verlag Otto Sagner, 1985. S. 1–947.

МТ Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2 кн. / підгот. до видання В.В. Німчук та Г.І. Лиса; відп. ред. В.В. Німчук. Київ – Нью-Йорк: Преса України, 2002. Кн. 1: А–Н. 512 с.; 2003. Кн. 2: О–Я. 2003. 512 с.

СА Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / ред. Л.С. Паламарчук. Київ: Довіра, 2004. 275 с.

СДЯ Словарь древнерусского языка (XI~XIV вв.) / глав. ред. Р.И. Аванесов; Институт русского языка. Москва: Русский язык, 1988. Т. I: (а – възаконатиса). 526 с.; 1989. Т. II: (възакати – добродѣтельникъ). 496 с.; 1990. Т. III: (добродѣтельно – изжечиса). 512 с.; 1991. Т. IV: (изживати – молениє). 560 с.; глав. ред. Р.И. Аванесов, И.С. Улуханов. Москва: Азбуковник. 2002. Т. V: (молимъ – обатьнь). 648 с.; глав. ред. И.С. Улуханов. 2000. Т. VI: (овадь – покласти). 608 с.; глав. ред. В.Б. Крысько. 2004. Т. VII: (поклепанъ – пращоуръ). 512 с.; 2008. Т. VIII: (пре – пробъженіє). 768 с.; Москва: ЛЕКСПУС. 2012. Т. IX: (провадити – ражьзизаемъ). 480 с.; Москва: Азбуковник. 2013. Т. X: (разарлємъ – свѣтътиса). 656 с.; 2016. Т. XI: (свѣне – стагъ). 744 с.; 2019. Т. XII (соу – съотъходнь). 688 с.

СС Словник синонімів української мови: у 2 т. / ред. кол.: А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін.; НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, Інститут української мови. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 1: А–Н. 1040 с.; Т. 2: О–Я. 960 с.

ССДЯ Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка: у 3 т. / И.И. Срезневский. Репринтное издание. Москва: Книга, 1989. Т. I. Ч. 1: А–Д, Ч. 2: Е–К. 1420 с. + 50 с.; Т. II. Ч. 1: Л–О, Ч. 2: П. 1804 с.; Т. III. Ч. 1: Р–С, Ч. 2: Т–Я. 1684 с. + 272 с. + 16 с.

ССІС Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк; відп. ред. Г.П. Півторак. Київ: Довіра, 2006. 789 с.

ССУМ 14–15 Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / ред. кол.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1: А–М. 631 с.; 1978. Т. 2: Н–Ө. 592 с.

СУМ 16–17 Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / ред. кол.: Д. Гринчишин (відп. ред.), У. Єдлінська, Л. Полюга та ін.; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 1994. Вип. 1: А. 152 с.; 1994. Вип. 2: Б–Богуславець. 152 с.; 1996. Вип. 3: Б–В. 252 с.; 1997. Вип. 4: В. 260 с.; 1998. Вип. 5: В. 258 с.; 1999. Вип. 6: В–Г. 256 с.; 2000. Вип. 7: Г–Д. 256 с.; 2001. Вип. 8: Д. 256 с.; 2002. Вип. 9: Д–З. 256 с.; 2003. Вип. 10: З. 256 с.; 2004. Вип. 11: З. 256 с.; 2005. Вип. 12: З. 246 с.; 2006. Вип. 13: И–І. 242 с.; 2008. Вип. 14: К. 256 с.; 2010. Вип. 15: К–Л. 256 с.; 2013. Вип. 16: Л. 200 с.; 2017. Вип. 17: М–Моавитанка. 248 с.; 2022. Вип. 18: Мова–Матка. 278 с.

Словарь української мови: у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко; редактори: Л.М. Кудрявкіна, Н.М. Отрох, Л.С. Шорубалка; надруковано з видання 1907–1909 рр. фотоспособом. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 1 : А–Ж. 496 с.; 1996. Т. 2: З–Н. 580 с.; 1997. Т. 3: О–П. 507 с.; 1997. Т. 4: Р–Я. 610 с.

СУМ 11 Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка», 1970. Т. I: А–В. 799 с.; 1971. Т. II: Г–Ж. 550 с.; 1972. Т. III: З. 744 с.; 1973. Т. IV: І–М. 840 с.; 1974. Т. V: Н–О. 840 с.; 1975. Т. VI: П–Поїти. 832 с.; 1976. Т. VII: Поїхати–Приробляти. 723 с.; 1977. Т. VIII: Природа–Ряхтливий. 927 с.; 1978. Т. IX: С. 916 с.; 1979. Т. X: Т–Ф. 658 с.; 1980. Т. XI: Х–Ь. 699 с.

СУМ у 20 т. Словник української мови: у 20 т. / гол. наук. ред. В.М. Русанівський; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1: А–Б. 912 с.; 2012. Т. 2: В–Відсріблитися. 976 с.; 2012. Т. 3: Відставання–Гуральня. 1120 с.; 2013. Т. 4: Д–Жучок. 1007 с.; 2014. Т. 5: З–Зв'янути. 992 с.; 2015. Т. 6: Згага–Кварта. 992 с.; 2016. Т. 7: Квартал–Кяхтинський. 912 с.; 2017. Т. 8: Л–Мішурний. 992 с.; 2018. Т. 9: Міщанин–Настукувати. 912 с.; 2019. Т. 10: Наступ–Обміль. 992 с.; 2020. Т. 11: Обмін–Ояснювати. 880 с.; 2021. Т. 12: П–Підкурювач. 1024 с.; 2022. Т. 13: Підкуса–Покірно. 935 с.

СУС Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник / наук. ред.: Д. Гринчишин. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.

Список рекомендованої літератури

Арполенко Г.П., Козирева З.Г., Лиса Г.І., Симонова К.С., Щербатюк Г.Х. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 192 с.

Арполенко Г.П. Односкладні речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 231–289.

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

Бевзенко С.П. Сполучник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 449–465.

Безпалько О.П. Дієслово. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 351–360.

Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1960. 236 с.

Безпалько О.П. Синтаксис. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 391–501.

Білоусенко П.І., Іншакова І.О., Качайло К.А., Меркулова О.В., Стовбур Л.М. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / відп. ред. В. М.Мойсієнко. Запоріжжя – Кривий Ріг: ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2010. 480 с.

Білоусенко П.І. Історичний словотвір української мови. Іменник. Прислівник. Запоріжжя – Київ: ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2020. 111 с.

Бісовецька Л.А. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у мові писемних пам'яток Київської Русі XI–XIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, 1999. 19 с.

Бойчук М.К. Вступ. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 3–76.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. 4-те видання. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 154 с.

Брус М.П. Історія голосних редукованих звуків. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 854. Серія «Філологія».*

Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2009. Вип. 57. С. 80–84.

Брус М.П. Українська мова XI–XV століть: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2015. 400 с.

Брус М.П. Фемінітиви в українській мові XI–XV ст. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. С. 28–34.

Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови. *Л.А. Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. Українська мова*. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 2. С. 217–569.

Висоцький С.О. Київська писемна школа X–XII ст. Львів – Київ – Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коця, 1998. 246 с.

Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / відп. ред. М.А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1971. 120 с.

Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / автор. кол.: Багмут А.Й., Коломієць В.Т., Критенко А.П. та ін.; за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966. 596 с.

Генсьорський А.І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / відп. ред. Л.Л. Гумецька. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. 283 с.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства імені Шевченка: праці філологічної секції* / ред.: М. Ільницький, О. Купчинський. Львів: Наукове товариство імені Шевченка, 1995. Т. 229. С. 251–276.

Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / відп. ред. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка, 1978. 208 с.

Грищенко А.П. Прикметник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 163–215.

Грищенко А.П. Складне речення. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 290–446.

Гумецька Л.Л. З історичної лексикології української мови. *Мовознавство*. 1981. № 1. С. 38–44.

Гумецька Л.Л. З історичної стилістики української мови. *Слово і труд* / редкол.: І.Ф. Андерш, М.А. Жовтобрюх, Г.П. Їжакевич (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1976. С. 88–93.

Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / відп. ред. І.М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.

Грещук В. Семантико-словотвірна структура абстрактних деад'єктивів та девербативів. *Грещук В. Студії з українського мовознавства. Вибрані праці* / упор. Р. Бачкур. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. С. 168–216.

Духовна спадщина Давнього Галича: науковий збірник / укладачі: І. Скочиляс, В. Фрис. Львів: Український католицький університет, 2018. 168 с. + 17 іл.

Житецький П.Г. По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV вв. *Вибрані праці. Філологія* / відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1987. С. 287–300.

Житецкий П.И. Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія. Киев: Университетская типографія, 1876. 376 с.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене.* Київ: Рад. школа, 1962. С. 77–181.

Жовтобрюх М.А. Фонетика. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 63–329.

Ковалів П. Вступ до історії східнослов'янських мов / ред. проф. д-р В. Стецюк; Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк, 1970. 160 с.

Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Нью-Йорк, 1962. Т. I: Основний фонд. 445 с.; 1964. Т. II: Запозичення. 323 с.

Ковалів П.К. Слов'янські фонемі. Походження та історичний розвиток. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1965. 256 с.

Колоїз Ж.В. Історична фонетика і граматики української мови: навчальний посібник. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С.В., 2023. 244 с.

Крижанівська О.І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. 248 с.

Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Видання 2-ге, доопрацьоване і значно доповнене. Київ: КЖД «Софія», 2012. 112 с., 165 іл.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Львів: ТОВ «Простір-М», 2004. 1286 с.

Лукінова Т.Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / відп. ред. акад. О.С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 2000. 372 с.

Лукінова Т.Б. Числівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 216–234.

Мельник Я.Г., Лазарович О.М. Церковнослов'янська мова: навчально-методичний посібник. Вид. 4-е, перероблене та доповнене. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 252 с.

Мельник Я.Г. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка: посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Манускрипт-Львів, 2021. 144 с.

Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові. *Слов'янське мовознавство: збірник статей* / редкол.: Л.А. Булаховський (гол. ред.), В.Т. Коломієць, О.С. Мельничук та ін. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. Т. III. С. 124–194.

Мельничук О.С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах. Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 67 с.

Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення / відп. ред. акад. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.

Мойсієнко В.М. Про національний статус «руської мови» в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 67–82.

Москаленко А.А. Синтаксис складного речення давньоруської та української мови: посібник / ред. Ю.Ф. Касім. Одеса: Одеський державний педагогічний інститут ім. К.Д. Ушинського, 1959. 34 с.

Наконечний М.Ф. До вивчення процесу становлення й розвитку фонетичної системи української мови. *Питання історичного розвитку української мови* / ред. кол.: І.К. Білодід (відп. ред.), С.П. Бевзенко, В.П. Бесєдіна-Невзорова та ін. Харків: Видавництво Харківського державного університету, 1962. С. 125–165.

Німчук В.В. Вигуки. Звуконаслідування. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 502–515.

Німчук В.В. Виникнення східнослов'янської писемності. *Бібліотечний вісник*. 2000. № 6. С. 3–16.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / відп. ред. С.П. Бевзенко. Київ: Наукова думка, 1992. 416 с.

Німчук В.В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 29–163.

Німчук В.В. Лексика пам'яток XI–XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови. *Жанри і стилі в історії української літературної мови* / відп. ред. Єрмоленко С.Я. Київ: Наукова думка, 1989. С. 5–56.

Німчук В.В. Походження української мови. Етнічна та етнокультурна історія України: у 3 т. / ред. О.Б. Діденко, Є.І. Мазніченко, К.В. Харченко; відп. ред. Г.А. Скрипник. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 351–468.

Німчук В.В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. Частина I. Проект. Київ: Інститут української мови НАН України, 1995. 54 с.

Німчук В.В. Праслов'янська лексика. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 15–28.

Німчук В.В. Прийменник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 413–448.

Німчук В.В. Прислівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 342–412.

Німчук В.В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 131–230.

Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Київ – Житомир: Полісся, 2015. 352 с.

Німчук В.В. Частка. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 466–501.

Пецак М.М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1979. 268 с.

Півторак Г.П. Історико-лінгвістична славістика: вибрані праці / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Наукова думка, 2015. 512 с.

Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Академія, 2001. 152 с.

Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / відп. ред. В.Г. Скляренко. Київ: Наукова думка, 1988. 280 с.

Русанівський В.М. Вступ. *Історія української мови. Фонетика* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 7–62.

Русанівський В.М. Дієслово. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 235–341.

Русанівський В.М. Семантичні процеси розвитку української лексики. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В.М. Русанівський (відп. ред.), В.Л. Карпова, В.В. Німчук, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 660–715.

Русанівський В.М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст.: доповідь на VII Міжнародному з'їзді славістів. Київ: Наукова думка, 1973. 28 с.

Русанівський В.М. Часова співвідносність дієслів-присудків у складному реченні. *Історія української мови. Синтаксис* / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 447–482.

Самійленко С.П. Займенник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 240–273.*

Самійленко С.П. Займенник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 129–162.

Самійленко С.П. Іменик. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), А.П. Грищенко, М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1978. С. 16–128.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: посібник. Київ: Рад. школа, 1964. Ч. I. 236 с.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1970. Ч. II. 192 с.

Самійленко С.П. Прикменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 273–300.*

Самійленко С.П. Прислівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 365–381.*

Самійленко С.П. Службові частини мови. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматики української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 381–390.*

Самійленко С.П. Числівник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 300–327.*

Свенціцький І.С. Мова староруських творів світського змісту Х–ХІІІ ст. *Питання слов'янського мовознавства / ред. кол.: І.Г. Галенко, І.І. Ковалик, М.Й. Онишкевич (відп. ред.) та ін. Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. Кн. 7–8. С. 3–14.*

Свенціцький І.С. Нариси про мову пам'яток староруського письменства ХІ віку. *Питання слов'янського мовознавства / ред. кол.: В.І. Борковський (відп. ред.), М.С. Возняк, Р.М. Волков та ін. Львів: Видавництво Львівського університету, 1948. Кн. 1. С. 123–139.*

Скляренко В.Г. Праслов'янські інтонації та їх відбиття в українській мові. *Історія української мови. Фонетика / ред. кол.: В.В. Німчук (відп. ред.), М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський. Київ: Наукова думка, 1979. С. 330–344.*

Скляренко В.Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження / відп. ред. Г.П. Півторак. Київ: Довіра, 2006. 97 с.

Тараненко І.Й. Дієслово. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 328–351, 360–365.*

Тараненко І.Й. Іменник. *Безпалько О.П., Бойчук М.К., Жовтобрюх М.А., Самійленко С.П., Тараненко І.Й. Історична граматика української мови: підручник. 2-е видання, виправлене. Київ: Рад. школа, 1962. С. 182–240.*

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. 324 с.

Черниш Т.О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: монографія. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. 480 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / переклад з англійської С. Вакуленка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії. *Історія української мови: хрестоматія / упоряд.: С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 191–205.*

Щербатюк Г.Х. Просте речення. *Історія української мови. Синтаксис / ред. кол.: А.П. Грищенко (відп. ред.), В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. Київ: Наукова думка, 1983. С. 11–131.*

Умовні скорочення та позначення

Графічні знаки

ā – знак довготи
ā̇ – знак короткості
д' – зна м'якості
д̇ – знак пом'якшення
*mati – знак відновлення форми
ц̣ – знак нескладової функції голосного
г̣ – знак складотворчості сонорного
âu – знак виділення дифтонгів
д̣ѣва – знак наголошування
Б̣гъ – знак скорочення, тигло
ср̣дце – винесення без покриття
сл̣нце – винесення з покриттям
+ – знак сильної позиції редукованого
– – знак слабкої позиції редукованого

Мовознавчі терміни

гол. – голосний звук
приг. – приголосний звук
чол. – чоловічий рід
жін. – жіночий рід
сер. – середній рід
одн. – одиниця
мн. – множина
дв. – двоїна
відм. – відмінок
наз. – називний
род. – родовий
відкл. – відкладний
дав. – давальний
знах. – знахідний
оруд. – орудний
місц. – місцевий
клич. – кличний
мин. – минулий час
д. мин. – давноминулий час
тепер. – теперішній час
майб. – майбутній час
наказ. – наказовий
умов. – умовний
заст. – застаріле значення
перен. – переносне значення
книж. – книжне значення

Давні й сучасні мови

англ. – англійська мова
араб. – арабська мова
білор. – білоруська мова
болг. – болгарська мова
вірм. – вірменська мова
в. луж. – верхньолужицька мова
гот. – готська мова
грец. – грецька мова
д. в. нім. – давньовізантійська мова
д. євр. – давньоєврейська мова
діал. – діалектна мова
д. інд. – давньоіндійська мова
д. іран. – давньоіранська мова
д. ісл. – давньоісландська мова
д. прус. – давньопруська мова
д. сканд. – давньоскандинавська мова
д. укр. – давня українська мова
індоєвр. – індоєвропейська мова
ірл. – ірландська мова
латиськ. – латиська мова
лат. – латинська мова
лит. – литовська мова
македон. – македонська мова
нім. – німецька мова
н. луж. – нижньолужицька мова
пол. – польська мова
прасл. – праслов'янська мова
прус. – пруська мова
рос. – російська мова
серб. – сербська мова
санскр. – санскрит
с. грец. – середньогрецька мова
с. лат. – середньолатинська мова
словац. – словацька мова
словен. – словенська мова
ст. ірл. – староірландська мова
стсл. – старослов'янська мова
татар. – татарська мова
тур. – турецька мова
угор. – угорська мова
укр. – українська мова
фін. – фінська мова
хорв. – хорватська мова
чес. – чеська мова

Навчальний посібник

БРУС Марія Петрівна

Історична грамати́ка української мови

Частина друга

**Практичний матеріал
Термінологічний словник
Тестові завдання**

Комп'ютерний набір,
дизайн, верстка, редагування
М. П. Брус

Підписано до друку 28.11.2024
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий
Гарнітура «Times New Roman». Ум. друк. арк. 9,0
Наклад 100 пр.

Видавець
ПП Голіней О.В.
76008, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128
тел. 0342580432, +380505403064
e-mail:gsm1502@ukr net